

RAZNOGLEDI

idrijski

XXXII
1987/1

Uredniški odbor:

Jože Bavcon, Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Jože Čar, Jože Janež, Franjo Jereb, Janez Kavčič,
Ivana Leskovec, Jože Pfeifer, Rudi Skočir, Filip Šemrl in Milan Trušnovec.

Glavni urednik: Jože Čar

Odgovorni urednik: Samo Bevk

Tehnična urednika: Franjo Jereb in Rudi Skočir

Lektorica: Slavica Bric

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 IDRIJA, p.p. 11. Tekoči račun pri SDK Idrija št. 52020-603-30832

Grafična izvedba: Franjo Jereb

Naklada: 1200 izvodov

Idrija 1987

To številko so finančno omogočili Kulturna skupnost Idrija, Raziskovalna skupnost Idrija in
tovarna Kolektor Idrija.

P 489 / 32. 1987

G
P 16.812 / 1987

Janez Kavčič

PRVA SLOVENSKA REALKA

(IDRIJA 1901 – 1926)

Knjiga posvečena 500-letnici
rudnika živega srebra
in mesta Idrija

Spoštovani bralci!

Med predvidenimi publikacijami, s katerimi želimo Idrijčani počastiti 500-letni jubilej našega mesta, je že pripravljena za tisk monografija o znameniti idrijski realki. Avtor dela prof. Janez Kavčič je na osnovi vseh doslej objavljenih zapisov s pomočjo dosegljivih virov in dokumentov izčrpno predstavil ustanovitev, razvoj in pomen prve slovenske realke, ki je delovala v Idriji od leta 1901 do leta 1926.

Na lanskeletni proslavi ob 85-letnici ustanovitve realke je slavnostni govornik dr. Matjaž Kmecl poudaril: »Vendar smo se danes dopoldne zbrali predvsem zato, da se posvetimo četrt stoletja dolgemu in znamenitemu, čisto posebnemu dogodku iz te častivredne zgodovine: ustanovitvi slovenske realčne šole v Idriji. Idrijski mestni očetje so jo – s požrtvovalnostjo in zvitostjo – pred 85 leti domala izpulili iz cesarjevih rok – postavili so jo kot svojo občinsko šolo, zbrali velikanski denar zanjo, in ji zato lahko tudi to in ono ukazali: določili so ji, da mora biti učni jezik v njej slovenščina! Danes si še komajda moremo predstavljati, kakšno pomembno dejanje je bilo to. Na ljubljanski realki, ki je bila dotlej edina pri nas – nakaj malega prej se je na njej šolal Cankar – so slovensko poučevali samo slovenščino in verouk. Niti deset let predtem je padla ena od dunajskih vlad v boju in glasovanju za slovenske paralelke na celjski nižji gimnaziji (in jih Celjani niso dobili); prva slovenska gimnazija pa so bili šele tako imenovani škofovi zavodi v Šentvidu nad Ljubljano nekaj let po idrijski realki – bili pa so po statusu privatna šola, medtem ko je Idrijčanom zelo hitro uspelo svojo realko poddržaviti in razviti v polno sedemletno srednješolsko ustanovo z zelo velikimi in široko razvejanimi možnostmi za prehajanje na nadaljnje šolanje.«

Knjiga bo izšla oktobra 1987. leta. Knjiga bo imela nad 200 strani in čez 50 slikovnih prilog. Prednaročila sprejemamo do 15. septembra 1987 po ceni 6.200.– din za izvod na naslov: Mestni muzej Idrija, Prelovčeva 9, 65280 Idrija na žiro račun št.: 52020-603-30832

Naročniki Idrijskih razgledov imajo na prednaročniško ceno 10 % popusta

Cena knjige v prosti prodaji bo 8.600.– din za izvod

Lep pozdrav!

Mestni muzej Idrija

Mestni muzej Idrija
Prelovčeva 9
65280 Idrija

NAROČILNICA

Priimek in ime

Naslov

Pošta

Podpis

V primeru, da se odločite za prednaročilo (KAR JE ZELO UGODNO!), naročilnice ni potrebno pošiljati, izpolnite samo položnico z vašim polnim naslovom in nakažete 6.200.– din (ZA NAROČNIKE IDRJSKIH RAZGLEDOV NUDIMO ŠE 10 % POPUSTAI) na žiro račun Mestnega muzeja Idrija (št. 52020-603-30832).

Leta 1976 je prišlo do združitve treh primorskih revij: koprške Obale, novogoriških Goriških srečanj in Idrijskih razgledov. To, v prvi vrsti politično dejanje, je prineslo Primorski novo, vsebinsko zanimivo revijo – Primorska srečanja. Idrijski razgledi, najstarejša revija na Primorskem, naj bi s tem prenehala izhajati. Takratni uredniki so se zavedali, da nova revija ne more vsebinsko v celoti nadomestiti Idrijskih razgledov, posebno v tistem, za Idrijčane še posebno zanimivem delu, ki je bil močnejše lokalno obarvan. Sklenjeno je bilo, da bo Mestni muzej izdajal Idrijske razglede enkrat na leto kot ZBORNIK s prirejeno vsebinsko zasnovo.

Čeprav dovolj neobvezujoča združitve in sorazmerno majhni vsebinski premiki, so Idrijskim razgledom vendarle načeli nekatere bistvene opredelitve. Uredniški mlačnosti in vsebinski zadregi se je pridružila še finančna stiska idrijske kulture in s tem Mestnega muzeja, ki je kot ustanovitelj Idrijskih razgledov leta 1956 vseskozi nosil poglavitni finančni delež tiskanja in skromnih honorarjev. Mestnemu muzeju je tako uspelo v 10 letih izdati le 4, čeprav vsebinsko zanimive in tehtne številke Zbornika.

Na pobudo nekaterih urednikov Zbornika Idrijski razgledi je bil v maju 1986 oblikovan nov, pomlajen uredniški odbor. V novembru lanskega leta je že bila dotiskana prva številka z novim konceptom. Trojni letnik Zbornika Idrijski razgledi smo izdali v 1109 izvodih in je bil razprodan. Število naročnikov se je s 140 dvignilo kar na okrog 700, preostale izvode smo razprodali v prosti prodaji v Idriji, Novi Gorici, Kopru in Ljubljani. Posamezni izvod trojnega letnika Zbornika nas je stal 2941 din. Pri tem moramo poudariti, da prispevkov nismo honorirali, sicer bi bila cena precej višja. Razliko med dejansko in prodajno ceno izvoda, ki je bila 900 din, so krili tovarna »Kolektor«, Kulturna skupnost Idrija in Občinska raziskovalna skupnost Idrija. Vsem trem zahvala za razumevanje in – upamo, da delijo mnenje z uredništvom – za dobro naložen kulturni dinar. Brez njihove pomoči tudi v bodoče zagotovo ne bo šlo!

Lanski trojni letnik, prva številka, ki jo je pripravil in uredil novi uredniški odbor, je bila tiskana brez uredniškega uvodnika, v katerem bi – kot je v navadi – pojasnili nekatere pomembnejše zamisli novega urednikovanja. Zaradi številnih nerešenih zagat glede možnosti nadaljnjega izhajanja Idrijskih razgledov smo se odločili, da to storimo v tej, drugi številki.

Tisti, ki ste spremljali Zbornik Idrijski razgledi v zadnjih desetih letih, ste gotovo opazili v lanskem trojnem letniku in številki, več sprememb. Vsebinske jih lahko strnemo v naslednje:

- tematska popestritev revije
- uvedba literarnega dela in
- likovnih prilog.

Formalni del novosti se nanaša na

- spremenjen format revije in*
- novo notranjo ureditev.*

Prejšnji trojni letnik je bil skoraj v celoti posvečen, danes že tradicionalnim »Muzejskim večerom«. Predavatelji, zbrani od vsepovsod, so obravnavali zelo različne teme, ki pa so na tak ali drugačen način povezane z našimi ljudmi, našim prostorom ali dogajanjem v njem. Prav gotovo je večina predavanj splošno zanimivih, vendar z nekaterimi močno presehamo lokalne okvire in tako soustvarjamo slovenski znanstveni in kulturni mozaik. Poleg vsebinske popestitve Idrijskih razgledov pomeni to tudi razširitev kroga sodelavcev, kar je vsekakor ena izmed potrebnih osnov za vsebinsko pestrost revije.

Idrijski razgledi so literaturo že objavljali v letih 1959–1960 in sicer v tako imenovanem »Mladinskem kotičku«. Vendar je bil namenjen izključno takratnim idrijskim gimnazijcem. Po dveh letih pa je »kotiček« opešal. Objavljanje literature, predvsem domačih avtorjev, uvajamo ponovno. Odprti bomo za vse, za katere bo kulturni urednik in uredništvo menilo, da je njihov prispevek vreden objave.

Pomembna novost za Idrijske razglede je predstavljanje idrijskih likovnih umetnikov. Ker smo na tem področju bogati, tehnična urednika še dolga leta ne bosta v zadregi, koga naj predstavita. Tako kot literate tudi likovnikov ne nameravamo predstavljati »množično« – če to povemo nekoliko v prisposobi – pač pa posamezno ali največ dva, vendar vsakokrat dostojno in – po možnosti – na originalen način s sodelovanjem avtorjev.

Kot smo pričakovali, je največ pripomb – tudi zelo ostrih – na račun spremembe formata. Kritika res ni brez podlage, saj je bila oblika Idrijskih razgledov doslej spremenjena že 4-krat. Tega smo se seveda v uredništvu zavedali. Ko pa sta tehnična urednika svoj predlog za spremembo formata utemeljila z ugotovitvijo, da jima stara oblika ne daje dovolj možnosti za ustvarjalen pristop k estetski notranji ureditvi, smo se za spremembo odločili s pripombo, da pač mora ta format vsaj nekaj časa »veljati«.

Ob koncu tega zapisa uredniki ne moremo dajati posebnih obljub. Izdajanje revije v teh gospodarsko zapletenih in kulturi ne posebno naklonjenih časih je nelahko početje. Želja urednikov je, da bi Idrijski razgledi odslej izhajali dvakrat letno. Zavedamo se, da je kontinuiteta bistvenega pomena za vsestransko rast revije in predvsem kolikor toliko aktualno vraščanje v okolje, iz katerega izhaja. Ali bomo uspeli, ni odvisno samo od želja in dobre volje urednikov, pač pa tudi od sprejema in razumevanja bralcev in seveda večnega neskončno zavitega finančnega vprašanja, ki ga inflacija temeljito spreminja in veriži od številke do številke. Pred seboj že imamo pregled težav, ki so spremljale urejanje, tiskanje in finansiranje lanske trojne številke in hkrati nekaj mnenj o njej. Številka je vsekakor naletela na zelo dober sprejem, kar nam daje upanje na svetlejše desetletje, kot je bilo preteklo.

Janez Kavčič, zgodovinar, Srednja naravoslovna šola J. Vege Idrija, »**Prva slovenska realka 1901–1926**« (30. 9. 1986)

Jožko Bavcon, biolog, Inštitut za biologijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, »**Flora okolice Franje**« (14. 10. 1986)

dr. Boris Paternu, profesor na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, »**Problem Gregorčičeve osebnosti**« (14. 11. 1986)

dr. Franjo Kordiš, gozdarski strokovnjak, Idrija, »**Gospodarjenje z idrijskimi gozdovi skozi stoletja**« (25. 11. 1986)

dr. Milica Kacin-Wohinz, zgodovinarica, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, »**Primorska med obema vojnama**« (16. 12. 1986)

dr. Rafael Podobnik, zdravnik, Nova Gorica, »**Nikdar do kraja razjasnjene zaganjalke**« (20. 1. 1987)

dr. Pavla Jerina-Lah, zdravnica, Ljubljana, »**Sprejemanje ranjencev v partizansko bolnišnico Pavlo**« (24. 2. 1987)

Tomaž Pavšič, slavist, Mestni muzej Idrija, »**Idrija med Primorsko in Kranjsko**« (17. 3. 1987)

Uroš Bajželj, dipl. inž. rudarstva, Rudarski inštitut Ljubljana

dr. Jože Čar, geolog, Rudnik živega srebra Idrija

Jakob Martini, pravnik, Rudnik živega srebra Idrija

»**Idrijski rudnik danes**« (31. 3. 1987)

Pogovor za okroglo mizo

»**Problematika izgradnje HE Trebuša**« (16. 4. 1987)

OPOMBA

Večina predavanj bo objavljena v prihodnji številki

PRVA SLOVENSKA REALKA 1901–1926

Z ustanovitvijo slovenske realke je bilo konec »Nemške Idrije«. Prizadejan je bil težak udarec nemštvu in avstrijski birokraciji ter še posebno domačemu nemškutarstvu in konservativizmu. To je bil nesluten, toda odločilen uspeh idrijskih prebivalcev. Zrastel je na njihovih ramenih in z njihovimi žulji. Dan ustanovitve realke je bil zgodovinski dan za idrijsko srenjo in njenega človeka, uspeh, mimo katerega ne morejo in ne bodo mogla ne sedanja ne prihodnja pokolenja. Ne samo to. To ni bil samo dan idrijskih rodoljubov in zaprte idrijske doline, ampak tudi slovenski praznik . . . Realka je bila vseslovenska, ne samo idrijska!

Idria - Idrija

O POMENU REALKE IN REALČANIH

Nekdanji realčan¹ Lado Božič (maturiral leta 1922), ki je do-
slej edini obširneje pisal o idrijski realki, je pred poldrugim
desetletjem takole označil njen značaj in pomen:² »Petindvaj-
setletno življenje idrijske realke, stotine dijakov, ki so se kalili
v njej, množica odličnih strokovnjakov in znanstvenikov, ki so
izšli iz nje, dokazuje, da je prva slovenska realka v Idriji opr-
avila veliko delo in izpolnila svoje poslanstvo, zaradi katerega
je bila ustanovljena . . . Realka je bila važna kulturna ustan-
ova, ki je četrto stoletja opravljala kulturno poslanstvo ne samo
v tem našem kotu, pač pa tudi izven njegovih okvirov, tja do
slovenskih meja . . .

Bitka za srednjo šolo na prelomu dveh stoletij je bila zadnji
naskok idrijskega občinskega odbora, ki ga je podpiralo na-
predno meščanstvo in narodno zavedni, socialno prebujeni
idrijski delavec – rudar. To je bilo zadnje dejanje stoletne bor-
be, to je bil uspeh nepomirljivega prizadevanja, sad trdega in
napornega dela.

Ob takem spoznanju stopa človeku v zavest vsa veličastnost
dela, ki so ga opravile pretekle idrijske generacije na poti od
trirazrednih latinskih gimnazij do prve slovenske realke. Us-
peh na tej vztrajni poti ni mogel izostati, delo je moralo biti
končno kronano z zmago, saj je bilo zavestno, uporno in ne-
omajano. Zmagovit konec je borba dosegla v času že visoke-
ga narodnega prebujanja in v času, ko se je delavec že zave-
dal svojih pravic do boljšega življenja. V drugi polovici prejš-
njega stoletja smo dobili najprej Narodno čitalnico, za njo
Dramsko društvo in v začetku tega stoletja kot vrh še sloven-
sko srednjo šolo – realko. To so bili najtrdnejši nosilci narod-
ne in kulturne zavesti v našem mestu. To so spomeniki naše
borbe za višjo kulturno raven, za višjo izobrazbeno raven. To
so bila žarišča, od koder se je uveljavljal slovenski jezik na
vsa področja dela in življenja, to so bili stebri slovenstva v
idrijski kotlini, po kateri je že segal val nasilne germanizacije,
usmerjen proti našemu Jadranu.

Z ustanovitvijo slovenske realke je bilo konec »Nemške Idri-
je«. Prizadejan je bil težak udarec nemštvu in avstrijski biro-
kraciji ter še posebno domačemu nemškutarstvu in konserva-
tizizmu. To je bil nesluten, toda odločilen uspeh idrijskih pre-
bivalcev. Zrastel je na njihovih ramenih in z njihovimi žulji.
Dan ustanovitve realke je bil zgodovinski dan za idrijsko sre-
njo in njenega človeka, uspeh, mimo katerega ne morejo in
ne bodo mogla ne sedanja ne prihodnja pokolenja. Ne samo
to. To ni bil samo dan idrijskih rodoljubov in zaprte idrijske
doline, ampak tudi slovenski praznik . . . Realka je bila vse-
slovenska, ne samo idrijska!

Tentnost zgornjih laskavih priznanj, ki jih nekdanja idrijska
realka upravičeno zasluži, želim v pričujočem prispevku pod-
krepiti še z nekaterimi dejstvi, ugotovitvami in konkretnimi po-
datki. Ob upoštevanju vsaj nekaterih najbolj očitnih in objek-
tivnih meril, ki so ponavadi zanesljiv pokazatelj kvalitete dolo-
čene izobraževalne ustanove, lahko z gotovostjo trdimo, da
je bila prva slovenska realka v Idriji vzorna, v nekaterih obdo-
bjih pa naravnost »elitna« srednja šola. Njeno poslopje, ki ga
je v letih 1902–1903 zgradilo gradbeno podjetje Viljem Treo,³
je bilo za tiste čase – z vso svojo ureditvijo in opremo, vse-
stransko funkcionalno, higiensko in mladini prilagojeno,
skratka moderno. Telovadnica, ki jo današnja Srednja šola
Jurija Vege tako bridko pogreša, je bila od začetka do konca
organski sestavni del šolskega kompleksa. Učilnice in kabi-
neti so razpolagali s tako rekoč vsemi dosegljivimi učili. Po-
sebnost so posvečali knjižnici, ki so jo stalno izpopolnje-
vali z učbeniki, priročniki, revijami, domačimi in tujimi literar-
nimi deli ter s strokovno literaturo. Nekdanja realčna knjižnica
je imela (in delno še ima) na svojih policah tudi primerke ali
komplete, ki so danes dosegljivi samo še v osrednjih sloven-
skih bibliotekah.

Naše predstave o nivoju idrijske realke zgovorno dopolnjuje-
jo podatki o profesorjih, ki so na njej poučevali. V 25 letih se
jih je na zavodu zvrstilo blizu osemdeset in nekaj najpomem-
nejših bomo predstavili v eni prihodnjih številkih Zbornika
Idrijski razgledi. Med njimi je cela vrsta znanih osebnosti ti-
stega časa oziroma ljudi, ki so tako ali drugače pomembno
soustvarjali SLOVENSKO nacionalno zgodovino. Nekateri so
se uvrstili med najbolj priznane pedagoge, strokovnjake,
znanstvenike, izumitelje, kulturnike, umetnike in politike tiste
dobe! Najmanj tretjina idrijskih realčnih profesorjev bi bila
sposobna suvereno nastopati za predavateljskimi pulti uni-
verzitetnih predavalnic. Njihova intelektualna širina, aktivno
vključevanje v dogajanja doma in po svetu ter poglobljeno
študijsko razumevanje svoje stroke – vse to jih dviga daleč
nad običajno stereotipna šolska obzorja. Pred zahtevno nalo-
go bi stala danes ekipa strokovnjakov z različnih področij, ki
bi hotela temeljito pregledati in ovrednotiti vso pisano literatu-
ro, publicistično in znanstveno zapuščino idrijskih realčnih
profesorjev. Posamezniki so namreč dosegli celo mednarodni
sloves.

Lahko bi rekli, da so sejalcji zapustili obilno in bogato žetev.
Dijaki – realčani svojemu matičnemu zavodu res niso delali
sramote, ampak so ponesli njegov sloves v svet. Zato se spo-
dobi, da zapišemo nekaj več o njih, ki so se vse življenje radi
spominjali dijaških let in se prijetno vznemirjeni vračali v Idri-
jo in k svoji nekdanji šoli. Žal se zadnja leta neusmiljeno red-
čijo vrste poslednjih realčnih generacij in vse manj nekdanjih
sošolcev se vsako leto v juniju zbere v Idriji.

Koliko je vseh realčanov pravzaprav bilo? Na to vprašanje je
doslej skušal odgovoriti samo Lado Božič, ki zasluži vse pri-
znanje, saj je bil edini publicist, ki je do danes temeljiteje pi-
sal o idrijski realki. Že leta 1936, ob 10-letnici zadnje realčne

mature, je Božič v Ljubljani objavil svojo knjigo Naš idrijski kot,⁴ ki prinaša mnogo zanimivih informacij o idrijski preteklosti. V knjigi je na kratko opisana tudi ustanovitve realke, njen razvoj in delovanje dijaških organizacij in društev v letih 1901–1926. Na strani 66 najdemo statistiko dijakov za vseh 25 let. Podatki so zbrani po posameznih šolskih letih, razviden je izvor dijakov (domačini, prišleki iz Primorske, iz ostalih slovenskih dežel) in navedeno je število maturantov. V statistiki so nekatere pomanjkljivosti in vrzeli, ker avtor pač ni imel pri roki vseh potrebnih virov; nepopolni so zlasti podatki za obdobje 1922–1925.

1901

1901

Vabilo

Ob 85–letnici ustanovitve prve slovenske realke
v Idriji Vas vabimo na slovesnost
ob odkritju spominske plošče, ki bo
v soboto, 27.9.1986

Program:

ob 9. uri
predavanje prof. Janeza Kavčiča „Prva slovenska realka“
v predavalnici nove otmovne kole

ob 11.30
odkritje spominske plošče pred podopjem realke
slavnostni govornik dr. Matjaž Krncel

ob 13. uri
ogled priložitnostne razstave in kole ter
držalno srečanje nekdanjih maturantov

Predsednik organizacijskega odbora
Zorko Velkanje
predsednik OK SZDL
L. Velkanje

srednja
naravošolsko-matematična
šola J. Vege Idrija

1901

K omenjenim vprašanjem se je Božič znova povrnil okrog leta 1970, ko je ob 70-letnici ustanovitve realke priobčil o njej vrsto zanimivih prispevkov v Idrijskih razgledih.⁵ Statistične podatke je zbral in uredil v preglednih tabelah,² do katerih je prišel po vestnem in zamudnem preštevanju in seštevanju. Skrbno sestavljene razpredelnice prinašajo na devetih straneh poleg poimenskih seznamov profesorjev in maturantov (upoštevanih je kronološki vidik) tudi podatke o gibanju števila dijakov skozi vseh 25 šolskih let. Pri tem so posebej zbrani podatki za obdobje 1901–1909, ko je bila realka pod mestno upravo, za obdobje 1909–1918, ko je bila pod avstrijsko državno upravo in za čas 1918–1926, ko je bila pod italijansko

upravo. Enako so za ta tri obdobja sestavljeni tudi povzetki učnih uspehov na realki. Razen številčnega stanja dijakov je upoštevano njihovo teritorialno poreklo (Idrija in okolica, Kranjska, Primorska, od drugod), ločeno so šteli dijaki pripravljalnega oddelka in posebna evidenca beleži število deklet. Po vseh navedenih preračunavanjih je prišel L. Božič do naslednjih rezultatov (citiram dobesedno, na str. 16 in str. 26):

»Zavod je obiskovalo 4004 rednih učencev. Da bi dobili skupno število vseh gojencev idrijske realke, je treba k številu 4004 dijakov prišteti še 68 zunanjih dijakin – eksternistk in 378 učencev pripravljalnega razreda, kar da skupno število 4450 gojencev idrijske realke. Fantov je bilo 4228, deklet (eksternistk in rednih učenk) pa 222. Od tega števila je bilo po narodnosti 4407 Slovencev, 30 Nemcev, 11 Čehov, 1 Hrvat in 1 Romun. Maturantov je dala slovenska realka 360, med katerimi je bilo 19 deklet.«

Tako torej Lado Božič. Ob vsem dolžnem spoštovanju, ki ga njegovo dolgoletno raziskovanje naše realke nesporno zasluzi, pa je ravno ob zgoraj navedenih številkah potreben določen komentar – zaradi jasnosti in točnosti razumevanja zgodovinskih dejstev. S številkami je pač tako, da običajno terjajo ustrezno interpretacijo, sicer lahko hitro zavedejo do povsem napačnih predstav. V našem primeru bo že površnega bralca verjetno zmotilo nerazumljivo nesorazmerje med izračunanim skupnim številom dijakov (4450!) in številom maturantov (360). Za kaj gre? Nespornost je v tem, da je Božič enostavno seštel število dijakov po posameznih šolskih letih, da je torej pravzaprav ugotovil skupni šolski obisk za vseh 25 let, ne pa dejansko število realčanov (oseb!), ki so zavod obiskovali. Preprosto povedano, isto osebo je v svoji statistiki upošteval večkrat in seveda na ta način prišel do močno pretiranega skupnega števila. V primeru, da se je na primer nek dijak redno šolal od pripravnice do mature, ga Božičeva statistika šteje osemkrat! Seveda se takoj pojavlja še kopica drugih pomislekov, ki močno zapletajo vprašanje, koliko je realčanov (oseb) dejansko bilo. Naj navedemo le nekatere. V pripravnico se je vpisalo več kandidatov, kot pa jo je izdelalo. Osip je bil zlasti v nižjih realčnih razredih občasno zelo velik, tako da se je število dijakov od prvega do petega razreda včasih praktično prepolovilo. Mnogo dijakov se je torej davno pred maturo poslovilo od realke. Vmes so se jasno pojavljali tudi repetenti. V višje razrede je direktno vstopalo veliko število dijakov iz drugih krajev, tako da so se poimenski sezname dijakov od nižje do višje stopnje izredno spreminjali. Precej višješolcev iz raznih vzrokov ni dospelo do mature, pač pa so maturo na idrijski realki opravljali tudi nekateri kandidati, ki so sicer redno obiskovali srednje šole drugod. V letih prve svetovne vojne so se razredi silno zreducirali (tudi mobilizacij!) in mnogi dijaki pozneje niso nadaljevali šolanja na realki. Ko je Gentilejeva reforma leta 1923 čez noč odrezala vse nižje razrede in so začasno ostali le trije višji razredi, je število realčanov naenkrat padlo od 256 na 87.

Iz vsega povedanega sledi, da so torej dijaki obiskovali realko v najrazličnejših časovnih razponih; nekateri le nekaj mesecev, nekateri leto ali nekaj let, nekateri pet ali več let, nekateri vseh osem let, nekateri pa so bili na njej samo v dneh zrelostnih izpitov. V Božičevi statistiki so tako dijaki »pomnoženi« z različnimi faktorji, nekako od 1x do 8x, zato je njihov skupni seštevek daleč prevelik in razumljivo ne daje odgovora, koliko je realčanov (oseb) resnično bilo.

Do vsaj približno realnega števila (absolutno točnega ni mogoče ugotoviti – dokumentacija?) nas danes pripelje samo natančen pregled poimenskih seznamov po Izvestjih⁶ in pregled vseh razrednih katalogov skozi obdobje 25 let.⁷ Oba dragocena vira sta na srečo ohranjena in iz njiju je možno potegniti imena in priimke ter tako rekonstruirati sprejemljivo število oseb, ki so obiskovale realko. Tako se izkaže, da se je skozi 25 let šolalo na idrijski realki skupno približno 1000 dijakov (različnih oseb!).

In kako je bilo z učnimi uspehi? Na to vprašanje dobimo iz Božičevih razpredelnic bolj stvaren odgovor, ker je – v skladu s svojo metodologijo, avtor seštel učne uspehe po posameznih šolskih letih in v končnem seštevku ugotovil, koliko spričeval različnih kategorij uspešnosti je bilo izdanih v vseh 25 letih. Jasno, da je na primer dijak, ki je sedem let obiskoval realko, dobil tudi sedem letnih spričeval in da je torej sedemkrat upoštevan. S to predpostavko je treba razumeti učne uspehe na idrijski realci, ki so bili po Božičevih izračunih naslednji:⁸

V 25 letih je bilo skupno 240 odličnih uspehov (letnih spričeval!), od tega 6 eksternistk in 22 v pripravnici; 3205 uspehov (spričeval) spada v kategorijo »sposobni«, od tega 47 eksternistk in 336 v pripravnici; »nesposobnih« (negativnih spričeval) je bilo skupno 417, od tega 10 eksternistk in 19 v pripravnici; v skupino »neocenjeni« je uvrščenih 142 dijakov, od tega 5 eksternistk in 1 dijak pripravnice. Podatki kažejo na to, da je bila diferenciacija med boljšimi in slabšimi dijaki precejšnja, da je bila zahtevnost realke dokaj visoka in zato tudi selekcija razmeroma velika (skupno kar 559 nesposobnih in neocenjenih).

Poglejmo si še številčni pregled maturantov. Iz tabele, kot jo je sestavil L. Božič,⁹ izstopajo nekatera dejstva, ki zgovorno dokazujejo pomen idrijske realke v širšem slovenskem prostoru. Zavod je poslal v svet najbrž preko 360 maturantov; Božičev poimenski seznam navaja sicer 360 oseb, vendar so ob slovesnem odkritju spominske plošče 27. septembra 1986 nekateri realčani (Stanko Starec, Slavoljub Ferjančič) opozorili, da je skupno število vseh maturantov idrijske realke dejansko nekoliko večje. Omenjeni seznam pomotoma izpušča tu in tam kakšno ime in ne upošteva vseh zunanjih kandidatov, ki so v Idrijo prišli samo na zrelostni izpit.

Od 360 navedenih maturantov je bilo le 156 domačinov (Idrija in okolica), kar 204 pa so prišli od drugod, iz raznih delov slovenskega ozemlja. Realka je v svojem času vzgojila znaten

delež slovenske inteligence in mnogim otrokom revnih staršev odprla vrata na visoke šole.

Devetnajst generacij maturantov se številčno med seboj izredno razlikuje (od največ 28 do najmanj 8), kar odraža manjše ali večje stiske časov in razmer, skozi katere se je realka prebijala. Vsa dekleta (razen ene eksternistke leta 1908) so maturirala v zadnjih petih letih, prej bi se očitno moglo govoriti o nekakšni diskriminaciji ženskega spola. V avstrijskih časih so poleg domačih močno zastopani maturanti iz različnih rajev dežele Kranjske, po prvi svetovni vojni pa prevlada število maturantov iz raznih delov Primorske; idrijska realka je pač ostala – ob tolminskem učiteljišču, edina slovenska srednja šola pod Italijo.

Zanimiva je preglednica krajev, iz katerih so bili maturanti doma. Naj navedemo samo nekaj najbolj zgovornih podatkov. Sama Idrija (brez okolice) je na realki izšolala 138 maturantov, po večini iz rudarskih in nekaj iz meščanskih družin. Na častnem drugem mestu so bili Tržačani, saj je mesto Trst (skupaj z ožjimi predmestji) zastopalo v Idriji kar 33 maturantov, poleg teh pa je bilo še 7 maturantov iz vasi bližnje okolice Trsta.¹⁰ S širšega območja današnje idrijske občine so prispevali maturante (skupno 18) sledeči kraji (v oklepaju navajamo število): Vojsko (3), Dole (2), Zadlog (2), Kanomlja (2), Godovič (2), Novi Svet (1), Cerkno (1), Idrijski Log (1), Spodnja Idrija (1), Jagršče (1), Krekovše (1) in Jelični Vrh (1).

Vseslovenski značaj idrijske realke najbolj prepričljivo dokazujejo podatki o maturantih, ki so prihajali iz vseh večjih in mnogih manjših slovenskih krajev. Za ilustracijo jih naštejmo (v oklepaju je število maturantov): Ljubljana – brez okolice (17), Gorica (7), Postojna (7), Kobarid (6), Tolmin (5), Kamnik (5), Žiri (4), Vipava (4), Logatec (3), Kropa (3), Laški trg (2), Trnovo (2), Renče (2), Grosuplje (2), Žaga (2), Vrhnika (72), Zagorje (2), Bovec (2), Ilirska Bistrica (2), Sežana (2), Župevec pri Brežicah (2), Hrastje (2), Komen (2), Dekani (2) in Ajdovščina (2). Krajev, ki so na idrijski realki izšolali vsaj po enega maturanta, pa je bilo kar okrog osemdeset! Med njimi najdemo Bled, Celovec, Metliko, Lesce, Reko, Ig, Črnomelj, Železnike, Koper, Radovljico, Jesenice, Ribnico, Krško, Brezje, Divačo, Zidani most, Lož, Novo mesto (Božidar Jakac!), Maribor, Tomaj in tako dalje. Mnogo maturantov je bilo doma iz manjših trgov, vasi in zaselkov. Lahko bi rekli, da je celotna slika skoraj impozantna, kajti iz nje razberemo, da je približno 120 krajev, večjih in manjših, izšolalo svoje dijake na idrijski realki.

Ob tem je potrebno poudariti, da je bilo za manjšo vas ali zaselek tudi izšolanje enega samega maturanta lahko izredno pomembno. Tako se nam značaj in pomen realke razkrivata še z enega zornega kota, ki ga želimo posebej naglasiti. Uvodoma smo realko označili kot »elitno« srednjo šolo, kar je zanesljivo tudi bila – a izključno v pozitivnem smislu te besede. Dejansko je bila v mnogih pogledih zelo kvalitetna srednja šola, toda »porabniki njenih storitev« (kot bi rekli danes)

Bivši realčani ob odkritju spominske plošče prvi slovenski realki. Foto: Milan Cvelbar

še zdaleč niso bili samo pripadniki premoženjskih (meščanskih) socialnih slojev, ampak v veliki meri otroci delavskih in kmečkih družin. Precej dijakov je izhajalo iz skromnih mestnih ali podeželskih socialnih razmer. Lahko torej zaključimo, da je bila realka res »slovenska« srednja šola, da je pripadala našemu narodu – ne samo po jezikovnih, temveč tudi po socialnih kriterijih. Saj smo bili pretežno »narod proletarcev«!

Pomena idrijske realke pa ne izpričuje samo število njenih maturantov, ampak mogoče še bolj njihova nadaljnja življenjska pot. Premnoge biografije nekdanjih realčanov dokazujejo, da jim je zavod ob odhodu v življenje dal bogato popotnico v obliki temeljitega znanja in splošne razgledanosti, da jim

je privzgojil vedoželjnost in delovne navade ter zdrave karakterne poteze. Nikakor ni naključje, da je velik del maturantov uspešno nadaljeval študij, dosegel visoko izobrazbo in nekateri celo doktorate in akademske naslove. Med njimi najdemo nekatere znamenite osebnosti, skoraj vsi pa so tako ali drugače odigrali pomembne vloge v javnem življenju, prevzemali vidne in odgovorne funkcije in jih uspešno opravljali.

In še nečesa ne smemo prezreti. Realka je svojim gojencem prebujala in utrjevala domovinsko in narodno zavest, jim širila svetovnonazorske horizonte, jih posredno ali direktno usmerjala v napredne družbene tokove in jih tako navsezadnje pripravljala na boj za lepši svet. Iz člankov o dijaških organizacijah in društvih, ki jih je L. Božič pred leti objavljala v Idrij-

skih razgledih,⁹ je razvidno, koliko »ognja pod pepelom« je telo že v dijaških klopeh, koliko svežih in pogumnih idej se je porajalo na skrivnih sestankih, kako hitro so nekateri realčani dozorevali. V poldrugem desetletju od ukinitve realke do druge svetovne vojne so se mnogi bivši dijaki in maturanti idrijske realke vključili v najrazličnejše oblike odpora proti raznarodovalnemu pritisku na Primorskem (npr. TIGR), onstran ralske meje pa so iskali in našli mestov emigrantskih, narodnoobrambnih in drugih naprednih organizacijah. Med drugo svetovno vojno so simpatizirali z Osvobodilno fronto in v večini primerov tudi aktivno sodelovali v narodnoosvobodilnem boju; nekateri so darovali svoja življenja. Po osvoboditvi so še vrsto let »stali v areni življenja«, s svojim znanjem in izkušnjami razumevajoče prisluhnili novim hotenjem socialistične družbe in se po svojih najboljših močeh pridružili njenim razvojnim prizadevanjem.

Prezreti ne smemo še vseh tistih realčanov, ki iz kakršnihkoli razlogov niso dospeli do zrelostnega izpita; bilo jih je seveda mnogo več kot maturantov. Čeprav realke niso dokončali, je bilo med njimi precej sposobnih in ambicioznih mladih ljudi, ki so se pozneje v življenju dobro znašli in uveljavili. Izobraževali in izpopolnjevali so se ob delu, na raznih strokovnih šolah in tečajih ter s samoizobraževanjem. Znano je dejstvo, da je bilo v stari Avstriji, v bivši Jugoslaviji in tudi v obdobju po letu 1945 na dokaj pomembnih položajih precej ljudi, ki so imeli za sabo le nekaj realčnih razredov. Z dokončano nižjo realko in še kakšnim višjim razredom se je bilo možno povzpeti do visokih in uglednih službenih mest v gospodarstvu, bančništvu, državni upravi in drugod. Sam podatek, da je nekdo nekaj let obiskoval realko, je svoj čas pomenil nekakšno priporočilo in beseda »realčan« je v Idriji – pa tudi drugod, na ljudi napravila določen vtis.

Vprašanje, kakne bodoče »kadre« je vzgajala idrijska realka, bomo skušali osvetliti še na dveh vzorčnih primerih oziroma z dveh zornih kotov. Najprej bo zanimivo analizirati »študijske namere« realčnih maturantov, potem pa bomo navedli delni seznam njihovih kasnejših poklicev. V obeh primerih bo slika nepopolna, vendar še zmeraj dovolj ilustrativna in prepričljiva.

Študijske in poklicne namere maturantov povzemamo po podatkih v realčnih Izvestjih in sicer za obdobje od 1908 do 1920.⁶ Seveda vse namere iz različnih vzrokov niso bile uresničene, vendar je korelacija med njimi in poznejšimi poklici precejšnja. Mimogrede naj dodamo, da smo namenoma ohranili za nas že malce arhaično zveneče nazive študijskih smeri, kakršni so bili takrat v rabi. V zvezi z maturami v času prve svetovne vojne navajamo tudi nekaj zanimivih podrobnosti, ki nazorno ilustrirajo stiske in krutosti vojnih let; le-te so neusmiljeno iztirile prejšnji ustaljeni ritem življenja in dela na realki. Vse več je bilo sumljivih Kriegers-matur, pri katerih so sicer veljale nekatere olajšave, toda cena zanje je bila visoka; maturante so namesto knjig in predavalnic čakale vojaške uniforme in strelski jarki . . .

Stanje po posameznih letih je bilo naslednje:

1907/8 – 20 maturantov; namere: 8 tehnika, 4 rudarska akademija, 2 trgovska akademija, 2 železnica, 1 geodezija, 1 mornarski komisariat, 1 trgovina, 1 davkarija.

1908/9 – 19 maturantov; namere: 7 tehnika, 4 zemljedelska vis. šola, 3 živinozdravilstvo, 2 geodezija, 2 železnica, 1 trgovska akademija.

1909/10 – 19 maturantov; namere: 12 tehnika, 3 geodezija, 1 zavarovalna tehnika, 1 kulturna tehnika, 2 se nista izjasnila.

1910/11 – 18 maturantov; namere: 4 montanistika, 4 geodezija, 3 tehnika, 3 davkarija, 2 železnica, 1 zavarovalna tehnika, 1 eksportna akademija.

Spominska plošča prvi slovenski realki
Foto: Jože Rupnik

1911/12 – 22 maturantov; namere: 7 tehnika, 4 živinozdravništvo, 3 trgovstvo, 2 železnica, 1 geodezija, 1 eksportna akademija, 1 trgovske študije, 1 uradništvo, 1 pošta, 1 davkarija.

1912/13 – 22 maturantov; namere: 3 železnica, 3 vojaščina, 2 tehnika, 2 geodezija, 2 trgovstvo, 1 živinozdravništvo, 1 konzularna akademija, 1 eksportna akademija, 1 mornarski komisariat, 1 montanistika, 1 zavarovalna tehnika, 1 trgovske vede, 1 pošta, 2 se nista izjasnila.

1913/14 – 19 maturantov; namere: 5 tehnika, 3 živinozdravništvo, 2 mornariški komisariat, 2 železnica, 2 filozofija, 2 trgovina, 1 vojaška akademija, 1 slikarska akademija, 1 poljedelska visoka šola.

Od oktobra do maja 1915 je v *petih izrednih terminih* opravilo zrelostni izpit 9 maturantov, ki so bili oproščeni pisnega dela

mature. Namesto študijske namere so jim vpisali »je vstopil prostovoljno v vojaško službovanje« ali pa »je bil vpoklican v vojaško službovanje«.

1914/15 – 8 maturantov; namere: 2 tehnika, 1 teologija, 1 ekSPORTna akademija, 1 železnica, 1 mornarica, 2 se nista izjasnila.

1915/16 – Od oktobra 1915 do maja 1916 je v **štirih izrednih terminih** opravilo zrelostni izpit 12 maturantov; bili so oproščeni pisnega dela mature. Namesto študijske namere so jim vpisali »enoletni prostovoljec« ali pa »je bil vpoklican v vojaško službovanje«.

V rednem roku sta maturirala LE 2 kandidata, a zanju ni navedbe študijskih namer.

1916/17 – Od novembra 1916 do aprila 1917 je v **sedmih izrednih terminih** (!) opravilo zrelostni izpit 10 maturantov. O njih v Izvestjih ni drugih podatkov kot samo kraj in datum rojstva. Tudi podatkov o maturi v rednem poletnem terminu ni.

1917/18 – V oktobru 1917 sta maturirala 2 kandidata, študijski nameri nista navedeni.

Akademski slikar Božidar Jakac, idrijski realčan, je ob 85-letnici prve slovenske realke sedanjemu kolektivu poklonil sliko Divjega jezera.

V tem šolskem letu sta bila še dva izredna maturitetna termina, ki sta v Izvestjih zabeležena dobesedno takole: »Dne 1. februarja 1918 sta delala zrelostno izkušnjo *kot vojaka* Eržen Rafael in Jacaz (Jakac!) Božidar; obema se je priznala zrelost, prvemu z odliko. Dne 11. marca 1918 so delali zrelostno izkušnjo *k vojakom odhajajoči* sedmošolci: Jelinčič Zorko, Pirnat Vladimir, Rupnik Josip in Žorž Alojzij; vsem kandidatom se je priznala zrelost, prvemu z odliko!«

V rednem poletnem terminu 1918 sta maturirala le 2 kandidata, študijski nameri nista zabeleženi.

1918/19 – 14 maturantov; namere: 3 tehnika, 3 trgovska akademija, 2 železnica, 1 montanistika, 1 farmacevtika, 1 filozofija, 1 gozdarska akademija, 1 učiteljstvo, 1 ekSPORTna akademija.

1919/20 – Od oktobra 1919 do aprila 1920 je v **petih terminih** (rednih in izrednih) opravilo zrelostni izpit skupaj 13 maturantov; namere: 3 tehnika, 2 ekSPORTna akademija, 2 uradništvo, 1 medicina, 1 pravo, 1 filologija, 1 železnica, 1 trgovstvo, 1 obrtništvo. V rednem terminu (junij–julij 1920) je maturiralo 22 kandidatov; namere: 5 navtika, 5 filozofija, 4 montanistika, 2 elektrotehnika, 2 tehnika, 1 geodezija, 1 akademija, 1 železnica, 1 se ni izjasnil.

Vprašanje, kakšna je bila poklicna struktura nekdanjih realčnih maturantov, so vsaj do neke mere pomagali razrešiti nekateri še živeči realčani, med njimi zlasti tov. Slavoljub Ferjančič, ki je maturiral z zadnjo generacijo leta 1926.¹⁰ Za kakšnih 200 maturantov nam je znan njihov življenjski poklic; podatki so žal v posameznih primerih zelo skopi, seveda pa je mnogo znanega o vidnejših osebnostih. Možno je ugotoviti nekaj značilnih kvalifikacijskih in poklicnih skupin.

Od omenjenih 200 oseb je dobra četrtnina opravljala »dela in naloge« uradnikov, uslužbencev oziroma nameščencev, v najrazličnejših administrativnih, upravnih in drugih službah ter v gospodarstvu. V tej skupini najdemo pisano paleto zaposlitev, dolžnosti in funkcij, ki se po rangi in profesionalni usmeritvi izredno razlikujejo. Naj za primer naštejemo naslednje: predsednik občine, načelniki oddelkov, direktorji podjetij, višji uradniki, višji uslužbenci na železnici, višji rudarski uslužbenci v direkcijah, višji bančni uradniki, višji carinski uradniki, višji davčni in finančni uslužbenci, uslužbenci pri mornarici, nameščenci po podjetjih itd.

Približno polovica (!) nam znanih maturantov je dosegla visoko izobrazbeno in strokovno raven ter seveda opravljala ustrezne specializirane poklice. Skupina, ki šteje okrog 100 oseb, izgleda nekako takole: 1 samostojni računovodja, 4 komercialisti (od teh 2 direktorja bank), 5 odvetnikov (v državni službi ali samostojni advokati), 4 sodniki (po raznih sodiščih), 2 oficirja (1 visok čin v jugosl. vojski), 1 v diplomatski službi, 1 pomemben politični delavec, 1 teolog, 1 doktor matematike (tudi teolog), 3 akademski slikarji (in grafiki), 1 slikar samouk, 4 univerzitetni profesorji, 5 diplomiranih kemikov (oziroma inž. kemije), 7 diplomiranih živinozdravnikov (vmes tudi univ. prof.), 2 zdravnika, 2 inženirja navtike, 4 inženirji agronomije, 10 strojnih inženirjev (inž. arhitekture, inž. gradbeništva), 7 geometrov (dipl. geodezije), 3 farmacevti (1 privatni apotekar), 4 elektroinženirji (vmes tudi direktor) in kar 20 (!) rudarskih inženirjev (med njimi tudi direktorji rudnikov in rudarski inšpektor Slovenije).

Tretjo močno skupino predstavljajo prosvetni delavci. Od obravnavanih 200 maturantov se je skoraj četrtnina odločila za pedagoške poklice; našteli smo 22 učiteljev in učiteljic ter 23 srednješolskih profesorjev. Poučevali so različne predmete

od matematike, fizike, kemije in biologije do psihologije, filozofije, slovenščine in zgodovine. Nekateri so študij nadaljevali in dosegali pomembne uspehe na strokovnem in pedagoškem področju.

Končno naj omenimo še nekaj maturantov, ki jih v zgornjem pregledu doslej nismo upoštevali. V mislih imamo 5 trgovcev, 1 posestnika in nekaj marutantk, ki niso nadaljevale študija, ampak so se po maturi poročile in se posvetile družini.

Že v uvodnem delu pričujočega članka smo zapisali, da bo potrebno v prihodnje posebej predstaviti znamenite realčne profesorje. Podobno posebno predstavitev zasluži tudi nekaj desetih izjemno pomembnih realčanov (dijakov in maturantov), katerih imena so že našla častna mesta v biografskih leksikonih.¹¹ Sami Idričani moramo v bodoče poravnati še nekaj svojega dolga do idrijske PRVE SLOVENSKE REALKE.

OPOMBE

- ¹ V zvezi s knjižno rabo besede »realčan« so se v preteklih dveh desetletjih pojavljale nejasnosti in pomisleki. Zadrego je povzročal Slovenski pravopis (SAZU, Lj. 1962), ki je za poimenovanje dijaka realke določal besedo »realec«. Dilemo je odpravil Slovar slovenskega knjižnega jezika IV (SAZU, Lj. 1985), ki dopušča enakovredno uporabo terminov »realec« in »realčan«. Ne glede na določbe jezikovnih kodeksov pa je bila beseda »realčan« v Idriji vseskozi prisotna in se je tako udomačila, da o njeni upravičenosti ni nikakega dvoma.
- ² Lado Božič: Prva svetovna vojna, italijanska okupacija in ukinitve prve slovenske realke (Idrijski razgledi 1972, št. 1–2).
- ³ Tvrška Viljem Treo je v začetku našega stoletja zaposlovala okoli 150 delavcev in se je uvrščala med velika ljubljanska stavbna podjetja. Stavbenik Viljem Treo je kot tehnični vodja ali kot samostojni podjetnik vodil (večkrat tudi projektiral) gradnjo številnih javnih in zasebnih poslopij, še danes značilnih za podobo Ljubljane, npr. realka v Vegovi ulici, stavbe v

Cankarjevi, Beethovnovi, Župančičevi in Tomšičevi ulici, današnje poslopje CK ZKS, Narodni muzej, vojašnica na Taboru, stavba filharmonične družbe (skupaj z O. Wagnerjem!), več privatnih vil, 1903–1904 hotel Union, 1907–1908 poslopje ljudske posojilnice na Miklošičevi cesti, cerkvi na Viču in Rakovniku itd.

(Slovenski biografski leksikon, 13. zvezek – Lj. 1982)

- ⁴ Knjigo je izdalo in založilo Delavsko prosvetno in podporno društvo »Tabor« v Ljubljani, tiskala pa Delniška tiskarna d. d. v Ljubljani.
- ⁵ Avtor je opisal ustanovitev, razvoj in delovanje realke od 1901 do 1926. Skupno je priobčil pet prispevkov (Idrijski razgledi: 1970 št. 4, 1971 št. 1, 1971 št. 2, 1971 št. 4, 1972 št. 1–2). Pri delu se je opiral predvsem na realčna Izvestija, razredne kataloge in zapisnike občinskih sej.
- ⁶ Izvestja je sestavljalo ravnateljstvo za vsako šolsko leto in so redno izhajala od 1901/1902 do 1919/1920 (skupno 19 števil). V avstrijski dobi so bila pisana v lepi slovenščini, po prvi svetovni vojni pa so postala dvojezična z italijanskim besedilom na prvem mestu. Do leta 1914 so profesorji objavljali v njih tudi zanimive in tehtne strokovne članke in razprave, skupno preko 20 prispevkov. Sicer pa so Izvestja danes izredno dragocen vir, saj vsebujejo sledeče podatke: učiteljski zbor, učila, knjižnica (profesorska in dijaška), kabineti in zbirke, statistike učencev, dijaško podporno društvo, šolsko zdravstvo, športno življenje, kronika dogodkov, odloki šolskih oblasti, predmetnik, učne knjige, pisne naloge, prebrana slovstvena dela, prosta predavanja dijakov, učni uspehi, mature, sodelovanje s starši, imeniki učencev po razredih, naznanila za naslednje šolsko leto itd.
- ⁷ Kataloge hrani oddelek Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Idriji.
- ⁸ Točno število Tržičanov je razvidno iz pisma, ki ga je 30. sept. 1986 poslal inž. Stanko Starec iz Trsta. Gre za manjše korekture podatkov L. Božiča.
- ⁹ Avtor je (mestoma zelo podrobno) obdelal srednješolske in tudi visokošolske organizacije in društva v Idriji od ustanovitve realke do njene ukinitve. Skupno je priobčil sedem prispevkov (Idrijski razgledi: 1972 št. 3–4, 1973 št. 1, 1973 št. 2, 1973 št. 3–4, 1974 št. 1–2, 1974 št. 3–4, 1975 št. 1–2).
- ¹⁰ Tov. Slavoljub Ferjančič (živi v Novem mestu) je kmalu po srečanju realčanov 1. junija 1986 poslal obsežen seznam maturantov (od 1908 do 1926) z navedbami njihovih poklicev.
- ¹¹ V Slovenskem biografskem leksikonu (Ljubljana) in Primorskem slovenskem biografskem leksikonu (Gorica – Italija) je skupno opisanih kar 36 nekdanjih realčnih profesorjev in blizu 50 dijakov – realčanov! Seveda leksikona še zdaleč nista zaključena, zato se bosta obe števili še bistveno povečali. Podatka dovolj zgovorno izpričujeta prisotnost in pomen idrijske realke v širšem slovenskem času in prostoru.

MATJAŽ KMECL

SLAVNOSTNI GOVOR OB ODKRITJU SPOMINSKE PLOŠČE PRVI SLOVENSKE REALKE

Spoštovane tovarišice in tovariši, dragi Idričani!

Čez nekaj let bomo vsi Slovenci, vi, Idričani, pa še prav posebej, obhajali poltisočletnico Idrije. Vsi bomo seveda govorili o tistem znamenitem škafu, v katerega se je z vodo vred nateklo tudi živo srebro; v resnici pa se bomo spominjali pol tisočletja ustvarjalnosti, iznajdljivosti, zagrizene delavnosti, ve-

likega trpljenja, neverjetne skromnosti in žilavosti, predvsem pa čisto posebne, pa bogate kulture, ki je tačas pognala skupaj z mestom. Kdo, ki bo mogel in hotel pomisliti še malo globlje, se bo spominjal brezštevilnih kmečkih fantov, ki so skozi ta stoletja prihajali z bližnjih in daljnih hribov sem odživet kratko, pa v mnogočem potratno življenje. Eden sodobnih slovenskih pesnikov, tistih, ki so veliko prezgodaj odpotovali iz življenja, Marko Pavček, ima pesem iz enega samega stavka: Živeti krotko ali kratko: ti idrijski rudarji iz zgodnjih stoletij so živeli kratko in potratno, predvsem do svojega telesa, hitro jih je požrlo živo srebro, idrijska usoda v dobrem in slabem, zlo in blagoslov obenem. Blagostanje, ki so ga svoje kratke žive dni uživali, je bilo bogata revščina – bogatija med siromaki. Če je tudi namreč Idrija poznala nekoliko drugačna pravila, je pa le res, da so šele sto let nazaj državno uzakonili nedeljo kot dela prost dan in otrokom do 14. leta starosti prepovedalo delo v rudnikih – prej se je delalo v petek in svetek, otroci in starci, kdor je mogel in kdor je bil cenejši. Življenje tu

v senci ob Nikovi, sredi hribov, za »brzo poštno kočijo« 13 ur daleč od Ljubljane, je bilo zmeraj trdo in skromno.

Toda prav to je Idrijčane strnilo v skupnost, ki je zmeraj znala življenju pogledati v obraz realno in s čisto posebnim humorjem; ki je toliko bolj vedela ali vsaj občutila, da golo preživetje še ni vse, da je treba življenje podložiti in podpreti s smiselnostjo globlje in ne gole vegetacijske narave, z vrednotami, ki presegajo same telesne potrebe – drugače človeku nekaj manjka. In tako je tu vzcvetelo bogato notranje duhovno življenje, nežna prvinska ljubezen do lepega, kot se kaže iz slehernih idrijskih čipk posebej, pa globoka radovednost do skrivnosti sveta: živo srebro kliče Idrijčana v zemeljska nendra, toda tudi s svojimi divjimi in lepimi zunanji oblikami napoveduje ta svet razburljive in zanimive stvari. Že prvo, narključno živo srebro iz leta 1490 je bilo opozorilo, da ni vse le videz, da se največje dragocenosti lahko skrivajo v zadnjih skrivnih špranjah neznanega podzemlja.

Mar je potem čudno, če so si vaši predniki postavili prelepo gledališče že 1769. leta – pač kot hram potrebe po lepoti? Če od tod izvirajo najimenitnejši slovenski naravoslovci in tehniki: Hladnik, Freyer, Dežman, Poniž, Bloudek? Če je mesto že od starih časov privabljal podobne može z vsega sveta – Scopolija, Hacqueta, Steinberga, Lipolda? In tudi – samo strmino lahko zmeraj znova nad dolgim seznamom znamenitih Slovencev, ki so se tu rodili, v tem samosvojem, skritem pragnezdu slovenskega proletariata, posebno če prištejemo še tiste, ki jih je življenje kakorkoli napotilo v Idrijo: od škofov do tiskarjev, od slikarjev do glasbenikov, od Lončarja do A. Kristana, Preglja ali Gangla in Seljaka do Omerze in Pirnata ali Felca. Mesto je o sebi imelo monografijo že pred več kot 200 leti, ima pa vztrajne in zaljubljene zgodovinarje, raziskovalce, kulturne čuvaje še danes – od Ferberja do Božiča ali vašega današnjega predavatelja profesorja Kavčiča, zglednih muzealcev Bavdaža, Pavšiča in drugih! Snovi za hvalospev Idriji je ničkoliko!

Vendar smo se danes dopoldne zbrali predvsem zato, da se posvetimo četrto stoletju dolgemu in znamenitemu, čisto posebnemu dogodku iz te častivredne zgodovine: ustanovitvi slovenske realčne šole v Idriji. Idrijski mestni očetje so jo – s požrtvovalnostjo in zvitostjo – pred 85 leti domala izpulili iz cesarjevih rok – postavili so jo kot svojo občinsko šolo, zbrali velikanski denar zanjo, in ji zato lahko tudi to in ono ukazali: določili so ji, da mora biti učni jezik v njej slovenščina! Danes si še komajda moramo predstavljati, kakšno pomembno dejanje je to bilo. Na ljubljanski realki, ki je bila dotlej edina pri nas – nekaj malega prej se je na njej šolal Cankar – so slovensko poučevali samo slovenščino in veroku. Niti deset let pred tem je padla ena od dunajskih vlad v boju in glasovanju za slovenske paralelke na celjski nižji gimnaziji (in jih Celjani niso dobili); prva slovenska gimnazija pa so bili šele tako imenovani škofovi zavodi v Šentvidu nad Ljubljano nekaj let po idrijski realki – bili pa so po statusu privatna šola, medtem ko je Idrijčanom zelo hitro uspelo svojo realko podržaviti in

razviti v polno sedemletno srednješolsko ustanovo z velikimi in široko razvejanimi možnostmi za prehajanje na nadaljnje šolanje.

Ustanovitev idrijske realke je torej bilo veliko, vseslovensko narodno dejanje, kulturno in politično. Vendar ne samo ustanovitev, tudi dejavnost skozi vseh 25 let obstajanja: iz nje je prišlo 360 maturantov, ki so domala vsi v velikih preizkušnjah tega stoletja bili moške na mestu. Fašistom je sicer uspelo v nekaj letih realko zatreti, uspelo jim je tako ali drugače pregnati dolgo vrsto zavednih ljudi, toda Idrija je v svojem srcu ostala Idrija, z duhom nekdanje realke v sebi. Za sodobni slovenski narodni razvoj je to pomenilo izjemno veliko, vrsto borcev za svobodo – in nobeno naključje ni, da je eden izmed voditeljev slovenskega narodnoosvobodilnega boja tudi prišel od tod, iz »realčne« družine Beblerjev.

Zgodovina je naša učiteljica, fašistov pa ni naučila ničesar! Če bi se bili pozanimali, s kolikšno voljo, odločnostjo in ljubeznijo so se Idrijčani ob vstopu v novo stoletje zagnali za svojo šolo, ne bi tako naduto in objestno verjeli, da so jo leta 1926 res uspeli pokončati. Morali bi pomisliti, da je bila narodna zavest in samozavest začetnikov idrijske realke mogoča sila – nova šola je bila le njen vidni, zunanji izraz; morali bi že vnaprej umakniti roke od Idrije in od vsega slovenskega sveta, pa ne bi doživeli komaj dobrih dvajset let kasneje tolikšne zgodovinske in vsakršne sramote, kot so jo. Nekateri se iz zgodovine pač nikoli ničesar ne naučijo; ne velja samo za fašizem, velja za vsakršno nadutost, kadarkoli – Slovenci smo jo kot majhen in na videz šibek narod doživljali na svoji koži, odkar obstajamo. Toda zmeraj znova, še posebej pa v NOB, smo znali vzeti svojo usodo v svoje roke, če je bilo treba. Zmeraj smo hoteli in želimo tudi danes biti z vsemi, ki dobro mislijo, prijatelji in bratje; tudi pomagati vsem revnim in še bolj nebogljnim, kolikor moremo, toda niti približno ne na račun svoje samobitnosti. Kdor misli, da je naša majhnost razlog za to, da nas jemlje za drobiž, se pač moti. Idrijska realka, idrijska zgodovina do današnjih dni je eden izmed jasnih dokazov takšne naše volje in odločenosti.

Torej je praznovanje četrto stoletnega življenja te šole mnogo več kot idrijski družinski praznik – ker je praznik slovenske volje po življenju, zvestobe slovenski samobitnosti in jugoslovanski skupnosti narodov, želje in globoke težnje po napredku, poštenosti do samega sebe in svoje domovine.

Naš današnji zbor je slovesen, zato nanj ne sodijo problemi, ki nas žulijo in tiščijo skozi vsakdanje življenje. Toda eno misel in en svetel poudarek si vseeno dovolimo, ker smo »šolski« praznovanci: potem ko smo nekaj let nazaj v reformatorski vnemi le preveč zanihali s svojimi predstavami o šoli, zdaj preudarno vračamo stvari v kolosek razumnosti, manj revolucionarno in temperamentno, zato pa toliko bolj racionalno. Ob vseh kriznih razmerah spet postopoma popravljamo gmotne osnove družbenih dejavnosti, torej tudi šole – čeprav ne gre za majhne denarje: za šole bomo letos porabili 12 do 13 tisoč milijard starih dinarjev.

To mogoče ne gre čisto sem, spomnimo pa se lahko – če so že vaši idrijski predniki znali za svojo šolo zbrati 400.000 dinarjev, to pa je bilo kakšnih 600 letnih učiteljskih plač – in jim tudi ni bilo lahko! S tem so na eni strani jasno izkazali zavest, da ima človek zmeraj samo toliko, kolikor sam ustvari, da ne kaže čakati na druge, temveč vzeti svojo usodo v svoje roke; na drugi strani pa so se s svojim dejanjem žlahtno in častno postavili v izročilo, ki mu pri zaznanih in sporočenih začetkih na čelu stoji letošnji veliki jubilan Primož Trubar. S prvo slovensko knjigo, ki je bila tudi prvi slovenski znani učbenik, in s svojo sistematično, spodbujevalsko in organizacijsko skrbjo za šolstvo na Slovenskem je bil tudi naš prvi veliki učitelj. V obojem so nam lahko, današnjim Slovencem za vzor. – Naj je že stari Majnik, ki je skoraj poldrugo stoletje nazaj v Idriji imel zasebno pripravljalnico za gimnazije, naj so to Lapajneti v

SLAVOLJUB FERJANČIČ

NAGOVOR NEKDANJEGA REALČANA

Dragi sorojaki!

Marsikdo med vami me morda še pozna, saj sem 100 % Idrijčan. Idrijo sem zapustil leta 1930, potem ko sem zbežal iz laške glavnjače v San Giovanni in monte di Bologna in se napotil v svobodno Jugoslavijo. Sem, v vaš kraj zelo rad prihajam, saj me vežejo nepozabna dijaška leta na idrijski realki, katero sem kot zadnji maturant leta 1926, t. j. pred 60 leti, zapustil ob razpustu danes že slavne prve slovenske realke po zloglasni Gentilejevi fašistični reformi.

Realka je doživljala in prestajala marsikaj skozi 25 let od 1901 dalje. Šla je skozi tri važna obdobja. Porojena na pobudo rudarjev je iz rok mestne idrijske občine prešla v avstrijske, iz teh pa v laške, nazadnje fašistične roke, ki so jo končno nasilno zatrle leta 1926. Prebila se je skozi težave prve svetovne vojne, se borila za življenje pod tujo okupacijo in končno podlegla fašističnemu nasilju.

Realka pa nam je dala navkljub vsem težavam plejado odličnih in zelo sposobnih strokovnjakov, ki so se uveljavili na pomembnih področjih gospodarskega – ne gre pozabiti brez števila zelo sposobnih vseh vrst inženirjev, posebej rudarskih, do univerzitetnih učiteljev – dalje političnega, znanstvenega in kulturnega življenja in še niz zavednih borcev v TIGR

dolgi vrsti, ali prvičasni ravnatelj Pirc, ali dolgoletni zaslužni ravnatelj Bevk, ali poslanec Majaron, ali rudniški zdravnik Karfik, ki je v realčni sklad prispeval znamenitih 100 goldinarjev, tako kot Valentin Lapajne in dr. Majaron –vsi, in še bolj dolga vrsta manj imenitnih pa podobno zaslužnih, nam danes počasi ginejo iz spomina: ostajajo pa v panteonu skupne slovenske volje za neodvisnost, suverenost. Boj zanjo zvečine ni odmeval od veličastnih kanonad in eksplozij, ni bil spektakularen, bil je tih, ponotranjen, toda vsaj toliko zagrizen, trd, surov in neizprosni, zahteval je prav toliko ali še več žrtev. Vsi, ki se jih danes spominjamo, so bili njegovi častni in vredni vojaki – vojskovali so »enu dobru vojskovanju«, kot bi rekel njihov in naš daljni prednik Primož Trubar. Naj živi spomin nanje! Njihov zgled naj nas vodi!

in končno tudi v NOB! – ter s tem prispevala dragocen delež v boju za osvoboditev in napredek naše lepe domovine!

Delo prve slovenske realke je bilo v ponos vseh naših že pokojnih komilitonov in še peščici živelih realčanov; našim znancem, posebno še cvetu – naši mladini pa mora biti resničen zgled in vzor!

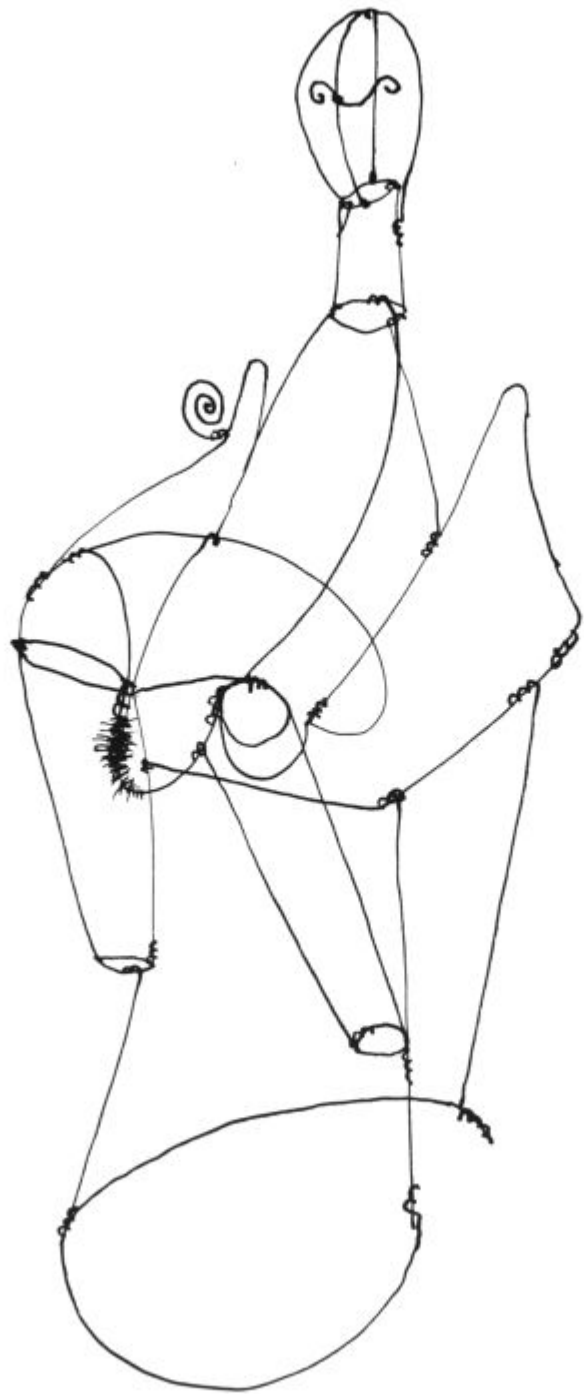
Ko odkrivam tole spominsko ploščo, moram tudi omeniti dokaj primitivne pogoje nasploh, kot znak tedanjega časa, ko smo dosegali učne uspehe ob klavirni leščerbi – karbidovki, vstevši do zadnje mature.

Vendar pri vsem tem želim poudariti, da nam vsem, ki smo živeli za realko ob realki, ne gre za kult o naši polpretekli zgodovini, ne za malikovanje prve slovenske realke, ampak samo za določitev njenega mesta v našem ožjem in širšem slovenskem občestvu.

Naj živi ter večna hvala in blag spomin idrijskim rudarjem, ki so z lastnimi žulji dajali svoj obol do začetka realke in skozi vsa leta v dobrobit predvsem sklada za plače profesorjem in za revne dijake – ter županu Dragotinu Lapajnetu, očetu in ustanovitelju, in še pre mnogim zaslužnim profesorjem danes res že slavne-prve slovenske realke!

OPOMBA:

Spominsko ploščo je odkril ing. Slavoljub Ferjančič

Debra Po

PRVI MESECI PO KAPITULACIJI ITALIJE NA CERKLJANSKEM

(Ali: Romantika nekega zgodovinskega trenutka)

ANICA ŠTUCIN

Za uvod se opravičujem. Opravičujem se zaradi preprostosti, čustvenosti tega opisa nekega zgodovinskega trenutka. Kako odmaknjen je že danes, po borih štiriinštiridesetih letih. Kako malo prisoten v našem sedanjem svetu. Ali koga sploh še zanima?

Toda, bil je resničen, doživet.

Namerno sem rekonstruirala prvo obdobje po kapitulaciji Italije z izjavami aktivistov in tudi t.i. »nepolitičnih« ljudi, ki so ta preobrat doživeli. Kadar sem vedno znova prebirala te izjave z namenom, da jih črtam, krajšam, ohranim le dejstva, mi je vsakikrat nekaj reklo: Čemu? Čemu črtati, kar so povedali? Zakaj naj ne bi bilo to zabeleženo pristno, originalno, saj je to podoba mišljenja in čustvovanja večine Slovencev na Primorskem v času, ko so se rešili dolgoletne fašistične okupacije.

Pa recimo, da to ni zgodovina, temveč etnologija ali psihologija nekega trenutka.

Tako je bilo.

Vzrok? Odgovor je kratek: zavest narodne pripadnosti, bolečina narodne prizadetosti, veselje zaradi narodne osvoboditve. Od kod ta zavest, tako zakoreninjena, tako splošna. Splošna mimo »politike«. Veliko sem se o tem spraševala.

Če, v stilu tega spisa, opustimo učene razlage, ali ni to vendarle naravna (skorajda biološka) potreba po ohranitvi sebe v okviru svojega rodu (družine!), po ohranitvi svojih korenin, po ohranitvi ogrožene skupnosti, ki ji pripadaš. Če abstrahiramo stil izražanja in delovanja, ki se spreminja in je odvisen od razmer, zgodovinskega trenutka in intelektualne nabitosti posameznika, ali je to res solzava romantika? Potemtakem so to tudi besede Filiberta Benedetiča o Gregorčiču: »Ni ga nad Goriškim slavčkom, ker je njegova pesem zaživela v srcu vsega našega ljudstva, ljudstva kmetov in delavcev, obrtnikov in trgovcev, ni ga nad njim, ker je njegova pesem s klicem svobode zaživela in ponarodela«.

Vprašanje: Ali se človek ne vrača vedno znova k svojim koreninam, posebno v obdobjih krize? Čemu v današnjem svetu, ki je postal tako majhen, tako povezan, uniformiran, po enem kopitu, narodne manjšine dvigajo glavo, iščejo sebe? Ali ni to

prav tisto, kar se je dogajalo v nas, ki smo preživeli boj za osvoboditev in osvoboditev izpod italijanskega fašizma, ki ni priznaval naše kulture, za katerega nismo bili subjekt, temveč snov, ki naj bi jo modelirali po principu neke ideologije? Ali naši ogroženi zamejci na Koroškem in Primorskem ne čutijo prav tako, čeprav se izražajo in bojujejo drugače, bolj sobodno?

Pa še to: Po odhodu italijanskih oblastnikov so se ljudje znašli trenutno »brez oblasti«. Kako so ravnali?

Uspeh njihovega prizadevanja je bil presenetljiv, saj je bil v veliki meri povsem odvisen od iznajdljivosti in dela množice ljudi, ki niso imeli skoraj nikakršnih ali sploh nikakršnih organizacijskih oziroma vodstvenih izkušenj in so se pridružili vsesplošnemu gibanju zgolj iz notranje potrebe. Redki aktivisti – tudi ti še malo izkušeni – še zdaleč ne bi mogli »z ukazom« in »z navodili« pridobiti toliko ljudi v tako kratkem času.

Namen tega pisanja je torej:

- Prikazati nosilce boja na terenu in usode nekaterih izmed njih.
- Prikazati pestrost dogajanja v prvih mesecih po kapitulaciji Italije, ki je bila možna le zaradi sodelovanja nešteti (na videz tudi malo pomembnih) ljudi.

Mnogih, ki so mi o teh mesecih pripovedovali, ni več. Naj bo njim posvečen ta zapis.

* * *

V času »prve svobode«, tako smo kasneje označili prvo obdobje po kapitulaciji Italije, je povsod na Primorskem in tudi na Cerkljanskem vladalo posebno vzdušje. Zgradba italijanske oblasti, »zacementirana« z dolgoletnim policijskim nasiljem in nesmiselno propagando, se je sesula. Uresničili so se dolgoletni upi, popustila je napetost, ki se je v letih 1942 in 1943 stopnjevala iz dneva v dan. To je bil čas neizmerne in enkratnega navdušenja, čas mrzlične dejavnosti, tako poln dogajanja, da bi danes že težko verjeli spominom udeležencev, če njih verodostojnost ne bi bila podkrepljena in neizpodbitno dokazana z našimi in okupatorjevimi dokumenti.

Vso Primorsko je zajela splošna ljudska vstaja, katere višek je bila goriška fronta. Nemška septembrska protiofenziva je marsikje na Primorskem za kratek čas prekinila to dejavnost, prinesla pa je »streznitev« in kanila prve grenke kaplje na prekipevajoče navdušenje tudi v cerkljanski kot: z vračajočimi se borci so prihajale vesti o mnogih padlih. Med njimi je bilo tudi več domačinov, predvsem zelo mladih, neizkušenih fantov. Ofenziva je prinesla spoznanje, da hudih dni še ni konec.

Nemška vojska tedaj na Cerkljansko ni vdrla. Vse zastavljeno delo se je tako nepretrgoma nadaljevalo vse do nemške novembrske ofenzive, ki je bila naperjena predvsem proti Triglavski diviziji in je najbolj prizadela prav te kraje. V teh kratkih mesecih (od septembra do novembra 1943) se je dopolnila organizacija Osvobodilne fronte: dopolnili so se odbori OF (krajevni, rajonski, okrožni) in se ustanovili tudi tam, kjer so dotlej delovale skupine terenskih političnih delavcev¹; nastajali so odbori množičnih organizacij žensk in mladine (SPŽŽ – Slovenske protifašistične zveze žena, ZSM – Zveze slovenske mladine), aktivni in komiteji ZKM (Zveze komunistične mladine); številčno in organizacijsko se je krepila organizacija KPS; izvedle so se volitve v NOO, organizirana je bila nova uprava, šolstvo, gospodarstvo; nastajale so prve zaledne vojaške ustanove itd.

Poletje 1943

Poletni meseci v letu 1943 so minevali počasi. Pritisk policije, ki je bil v veliki meri tudi posledica nemočnega besa, strahu in skrbi za lastno eksistenco, je postajal vse hujši. Policisti so pozorno prežali na vsak znak, ki naj bi jim odkril podtalno organizacijo OF in njene nosilce. Čeprav je bilo jasno, da se bliža poraz Italije, so tudi v tem času mnoge aretirali. Število vseh tistih, ki jih ni bilo več doma, se je večalo. Skoraj ni bilo družine, ki ne bi imela svojcev v partizanskih enotah ali v zaporih in koncentracijskih taboriščih ali v italijanski vojski – v Italiji, Afriki, Rusiji, Franciji, na Sardiniji, Kozziki – ali v ujetniških taboriščih itd. Za mnoge se ni vedelo, kam jih je pahnila vojna usoda. Skrb za zdravje in življenje vseh, ki jih ni bilo doma, strah pred represalijami (predvsem pred zagrizenimi policisti – nuklevci), sovraštvo do fašizma, želja po svobodi in miru pa tudi pričakovanje razsula italijanske države in vedno močnejša vera v zmago osvobodilnega boja – vse to je prežemalo slovensko prebivalstvo in ustvarjalo napeto razpoloženje.

Prvo veliko zadoščenje je prinesel 25. julija padeč fašizma. V Cerknem so naslednjega dne italijanski vojaki – alpinci, verjetno po navodilu svojega poveljstva, postrgali z zidov grozljive Mussolinijeve podobe, ki so jih bili poleg znanih fašističnih gesel (»Meglio vivere un giorno da leone che cento anni da pecora«, »Credere – Obbedire – Combattere« itd.) in fraz iz Mussolinijevih govorov »namalali« pred nekaj leti.² Delali so z veliko vnemo. Mnogo je bilo med njimi namreč vojakov, ki

so se vojne slave prenajedli že v snežnih zametih ruskih step. Skoraj pri vsaki hiši so jih pogostili. Največje veselje pa je vzbudil odhod osovraženega fašističnega tajnika in davkarja Zaniera, ki se je umaknil pod varstvom karabinerjev, družino pa pustil v Cerknem.³

Po padcu fašizma se je organizacija OF na Primorskem intenzivno pripravljala na kapitulacijo Italije. »Štiri dni po izkrcanju zavezniške vojske na Siciliji je (pokrajinsko vodstvo) s posebno okrožnico dalo rajonskim komitejem nove naloge, in sicer aktivirati prebivalstvo v vojaškem pogledu, povečati defetistično agitacijo med italijanskim vojaštvom z napisi, letaki, razgovori, dvigati razpoloženje prebivalstva ...«.⁴ Tudi na Baškem in Idrijskem so bili julija in avgusta 1943 aktivisti neprestano na terenu, utrjevali so odbore OF in pripravljali ljudi, da bi »vsak vedel, kaj storiti in kaj je njegovo mesto«.⁵

Marija ALJANČIČ je o tem napisala: »Že avgusta 1943 je bilo nam na sestanku rajonskega komiteja KPS za Otalež, ki je potekal v gozdčku pod Plužnjami (pod Kovkom), povedano, da lahko v kratkem pričakujemo kapitulacijo Italije. Na ta sestanek so prišli poleg nas članov rajonskega komiteja tudi Jakob Štucin – Cvetko, Jože Primožič – Miklavž in Fani Lazar – Nataša. Sklican je bil prav z namenom, da bi bili kot terenski aktivisti pripravljani na dogodke, ki so sledili.«⁶

Spomini na kapitulacijo Italije

V Cerknem so za kapitulacijo Italije izvedeli 8. septembra zvečer.⁷ 9. septembra dopoldne je bila italijanska vojska in policija (okoli 2000 oboroženih mož) še vsa prisotna, ko so zazvonili zvonovi, v zvoniku pa je zaplapolala velika slovenska zastava. Razobesili so jo Mihael Močnik, sedlar, ki je za to dal pobudo, Vinko Cankar, mehanik, in Stanko Bratina, urar.⁸ Ljudje so opustili svoja vsakodnevna opravila, se zbirali na ulicah, vsak po svoje »obračunavali« (besedno!) z zmedenimi Italijani in pobožno gledali slovensko zastavo.⁹

Na vprašanje, kako so doživljali kapitulacijo Italije, so ljudje odgovarjali takole:

Marija KUMAR iz Cerknega: Ne morem popisati veselja in sreče, ki smo ju občutili ob odhodu okupacije. Vse ljudstvo je bilo nepopisno navdušeno in ganjeno, ko je po tolikih letih italijanske okupacije spet zavihrala slovenska zastava na zvoniku. Bilo nam je tudi v zadoščenje, da so to videli italijanski uradniki, katerih eden se je izrazil: "Ta zemlja ni več naša!"«.

Gabrijela BEVK iz Cerknega: »Nekaj dni za tem smo stali na trgu pred cerkvijo. Italijanov ni bilo več. Mimo je šel dekan Kunšič in rekel: "Končno smo sami!"«.

Metod MLAKAR iz Novakov (Log): »Za streljaj od moje hiše je bila baraka, kjer so bili italijanski cariniki in še 50 vojakov. 8. septembra zvečer so kar naenkrat vsi potihoma odšli. Bilo je nepopisno, kako smo se oddahnili ob misli, da ne bo več

treba skrivati svojih čustev in dela... Drugi dan so že prišli prvi partizani in navdušenje vseh ljudi je bilo na višku... Terenci, poleg mene Vincenc Jemec, Vencelj Peternelj – Cmilik, Luka Mlakar, Jože Bevk, Janez Peternelj – Podnjivčan in Jernej Lahajnar smo imeli takoj polne roke dela. Skrbeti je bilo treba za hrano, zbirati in oddajati orožje itd.«.

Jože PODOBNIK iz Cerkljanskega Vrha: »Kapitulacijo Italije smo dočakali v Cerkljanskem Vrhu. To smo pričakovali iz dneva v dan že od propada fašizma... Ta dan smo takoj opustili delo in šli poizvedovat, kaj se dogaja. Ker je bilo prej stanje hudo napeto in smo bili pod stalnimi grožnjami in pritiskom, se je sedaj v trenutku vse spremenilo. Ljudje so se od veselja pozdravljali, kakor da se že dolgo niso videli... zopet se je slišala slovenska pesem na javnem prostoru. Še isti dan sem dobil nalogo, da grem prevažat blago, ki so ga pustile italijanske enote v Cerknem in po drugih postojankah v okolici ...«.

Vida PETERNELJ iz Cerknega: »Zdelo se mi je, kot da se mi je odvalil velik kamen od srca ... Kdor zatiranja tujcev na svoji zemlji ni občutil sam, ne bo nikoli mogel doumeti te globoke bolečine in niti ne enkratne radosti ob kapitulaciji Italije... Že prve dni smo imeli aktivisti polne roke dela. Pomagala sem pri organiziranju partizanskih kuhinj. Na šolskem dvorišču so se tiste dni zbirali fantje, ki so se vračali iz Italije in se vključevali v partizanske enote. V šoli smo zanje kuhali. Spominjam se, da smo nosile hrano tudi na Želin, kjer so bile v bivših italijanskih bunkerjih partizanske izvidnice ...«.

Anton KRANJEC iz Labinj: »Iz otroških let se spominjam prihoda italijanskih vojakov leta 1918 in kako so kot zmagovalci prikorakali v Cerkno... Kako pa so leta 1943 klavrno odšli, brez pozdrava, vzela jih je noč! Zapustili pa so nam spomine na težko življenje ...«.

Milka VOJSKA iz Cerkljanskega Vrha: »S sestro sva orali nji-vo. Iz za hiše se je prikazala neka ženska. Mahala je z rokami in kričala. Stekli sva k njej. Ženska je povedala, da so Italijani zapustili Primorsko. S sestro sva začudeno gledali. Hotela sem nekaj reči, pa nisem mogla. Ko sva si opomogli, sva ji rekli, da jo bova, če laže. A ona je še zmeraj trdila svoje. Začela sem ji verjeti. Veselo sem zakričala in zaplesala. Ljudje so se zelo veselili. Vsi so šli v gostilne in prepevali pozno v moč.«.

Marija ALJANČIČ je bila 8. septembra z znankama v Gorici. Nameravale so obiskati svojce in znanke v zaporih. Naslednjega dne so se vračale domov po Vipavski dolini, ker so Sv. Lucijo (Most na Soči) že zasedli Nemci. Zapisala je: »Na vlaku je vladalo med nami Slovenci nepopisno navdušenje, donela je slovenska in partizanska pesem od vsepovsod. Na vlak je čakalo povsod mnogo praznično razpoloženih ljudi. Na trgu v Ajdovščini je bil miting ... V zavojih nad Črnim Vrhom (peljale smo se s kamionom) smo na naše veselje srečale celotno posadko »karabinjerjev« iz postaje v Otaležu, ki je natovorjena z nahrbtniki zapuščala naš kraj. ... V Idriji je bilo na trgu polno ljudi, ki so pričakovali partizansko enoto.«.

»9. septembra«, je povedala Marija KUMAR, »je pred občinsko stavbo čakala na partizane množica ljudi. Milena Sartori je imela v rokah šopek rož. Podestâ ji je rekel: Ali ni prezgodaj? Na Sovodnju so že Nemci! Jaz sem mu odgovorila: Če nas vi niste ukrotili, nas tudi Nemci ne bodo!«¹⁰

9. ali 10. septembra so cerkljanske trgovine s tekstilom doživele svoj najbolj prometan dan. Lida ŠTRAVS mi je leta 1960 o tem povedala: »Ves dan mi je šlo na jok, tako srečna sem bila. Ljudje so že zjutraj vdrli v našo trgovino, ki se ni potem izpraznila ves dan. Vsi so zahtevali blago za slovensko zastavo. Oddali smo iz trgovine vse, kar je bilo barvam zastave podobnega, nazadnje še papir. Ko v trgovinah ni bilo več niti modrega blaga, niti papirja, so ljudje pokupili še vso modro barvo za barvanje tekstila.«

V splošnem navdušenju so ljudje pripovedovali Italijanom, da je v bližnji okolici mnogo partizanov, ki bodo prav kmalu v Cerknem. »9. septembra dopoldne smo stali pred občinsko stavbo – domačini in tudi Italijani, celo nekaj vojakov, in čakali, da pridejo partizani«, se spominja Gabrijela BEVK. »Prišli pa so samo štirje in rekli, da jih pride za njimi še mnogo.«

V resnici pa je bilo razmerje med številom partizanov in italijanskih oboroženih mož na Primorskem tedaj neprimerljivo, saj je bila partizanska vojska »nekaj stokrat manjša« od italijanske¹¹, na Cerkljanskem pa je bilo le »nekaj slabo oboroženih rajonskih in okrožnih aktivistov in kurirji ter par skri-vačev, ki so ob kapitulaciji prišli na dan«. ¹² Pred množico še oboroženih italijanskih vojakov in policistov, ki jim je bilo treba izsiliti orožje, se je peščica terenskih aktivistov in kurirjev dobro znašla. Nastopili in ukrepali so pogumno, saj tedaj ni bilo mogoče zagotovo predvidevati, kako bodo italijanski vojaki, predvsem pa posamezni poveljniki, reagirali, kadar se bodo aktivisti OF znašli v njihovem gnezdu. Ta skrb je bila povsem utemeljena, saj je italijanska vojska prejela ukaz, da se mora v primeru kapitulacije in umika z Balkana ustaviti na stari meji; prav zato so poleti 1943 tudi ojačali svoje enote na Primorskem in si zagrizeno prizadevali uničiti osvobodilno gibanje.¹³

Na Bukovskem so italijanske posadke skušali razorožiti tamkajšnji aktivisti – ilegalci Andrej Brovč, Franc Hvala in kurirja Janez Brišar in Pavle Brišar. O tem je Franc HVALA napisal: »Z Vrha Ravni nad Jesenico smo opazovali kasarno fašistične milice ... Na dvorišču je bilo par voz z volovsko vprego, nekaj vojakov in drugih ljudi, ki so tekali sem in tja. Tu je bilo kakih 30 pripadnikov fašistične milice, ki so ob padcu fašizma zamenjali fašistične embleme na oblekah in kapah z vojaškimi, sicer pa so opravljali iste posle kot prej. Ti preoblečeni fašisti so se pripravljali za odhod, zato so mobilizirali živino in ljudi, da bi jim odpeljali imetje v Cerkno. Pozvali smo jih na predajo. Ker se za naš poziv sprva niso zmenili, smo nekajkrat ustrelili v zrak. Naenkrat je bilo dvorišče prazno... Na naslednji poziv se je skozi okno počasi prikazalo belo platno. S tem pa še nismo bili zadovoljni in smo zahtevali, naj pride k

nam na razgovor poveljnik posadke. Priznati moram, da smo le bili malo zaskrbljeni: mi smo bili le štirje, njih pa je bilo okoli 30. Poveljnik je prišel v spremstvu enega vojaka. Zahtevali smo, da polože orožje. Temu se je uprl, češ da so prejeli ukaz, naj odidejo z orožjem, da se bodo tudi oni borili proti Nemcem. Z Brovčem sva nato šla v kasarno, komandanta in njegovega spremljevalca pa je stražil Pavle Brišar. V kasarni se je tudi četni poveljnik upiral in se skliceval na ukaz iz Cerknega. Fašisti so naju med pogajanji začudeno opazovali, prisotnih pa je bilo tudi nekaj domačinov. Ko sem dobil telefonsko zvezo z vojaškim poveljstvom v Cerknem, sem tudi od njega zahteval, naj polože orožje. Odgovoril mi je, da so se s partizanskim komandantom, ki da je bil pri njih, dogovorili, da odidejo oboroženi. Med telefonskim pogovorom, ko vojaki niso bili pozorni, pa so se nekatere ženske predrznile in odnesle puškomitraljez in nekaj bomb. Razoroževanje bi se nadaljevalo, če se poveljnik ne bi vrnil v kasarno. Verjetno je ugotovil, da v zasedi ni čete, temveč le kurir, še ta s slabo avstrijsko puško. Ponovno se je odločno uprl, da bi oddali orožje. Mi trije smo nato odšli, da bi dobili pomoč.

Ko smo se čez nekaj časa vrnilo z večjo skupino, so fašisti že odšli. S seboj so sicer odnesli orožje, ljudi pa niso več nadlegovali in pustili so ves drugi vojaški material in celo osebno imovino.«¹⁴.

Med štirimi ali petimi partizani, ki so takrat prišli v Cerkno, je bil Franc TAVČAR iz Labinj, p.d. Lajnarjev, tedaj kurir rajonskega komiteja KPS za Cerkljansko, ki je povedal: »8. septembra zvečer sva se s kurijem Tonetom s Šentviške Gore srečala na javki pri Abramovcu v Orehovski grapi. To je bila javka št. 4, ki je služila za zvezo med tedanjim rajonskim komitejem za Cerkljansko oz. idrijskim ter baškim okrožjem. Tu sva običajno izmenjala pošto dvakrat tedensko. Naslednji dan je prišel aktivist Rafael Abram iz Orehka, ki nam je povedal o kapitulaciji Italije. Očeta Abrama (Petra Lapajneteta) je vprašal, če je v hiši ali v bližini še kakšen partizan, češ da je treba Italijanom pokazati, da je tu partizanska vojska. Prišli so še štirje. Vse jutro smo se veselo pogovarjali, se umili, obrili, oblekli nove srajce, ki jih je prinesel Rafael, in se opasali z ročnimi bombami. Bili smo kar dobro oblečeni in opremljeni. Od tam smo šli na Vrh Križa, kjer nas je, verjetno po naročilu Rafaela Abrama, čakal Janez Rojc iz Cerknega z avtom. Pripeljali smo se v Cerkno. Pred občinsko stavbo nas je pričakalo mnogo ljudi; obsuli so nas s cvetjem. Nato smo šli strumno kar proti vojašnici na poveljstvo. Sprejel nas je major Benvenuti, ki nas je lepo pozdravil in nam ponudil roko. Rekli smo mu, naj mirno odidejo in pustijo vse orožje in municijo, sicer bodo naše brigade, ki da so v bližini, streljale. Obljubil je, da bodo tako storili. Vojaki so nas gledali, vsi so bili mirni in tihi. Čudni občutki so nas obhajali, saj smo se še prejšnji dan morali skrivati ...«¹⁵.

Tavčarjeva izjava kaže, kako so nekateri vaški aktivisti, npr. Rafael Abram (padel je v junijski ofenzivi leta 1944) samoiniciativno ukrepali. V bližini Cerknega namreč takrat ni bilo niti

sekretarja okrožnega komiteja KPS za Idrijsko, Štucina, niti sekretarja rajonskega komiteja za Cerkljansko, Primožiča. Nekaj dni prej sta Štucin in Fani Lazar – Nataša (por. Štravs), tedaj članica okrožnega komiteja KPS, odšla s Cerkljanskega na Idrijsko. »Hodila sva dva dni«, je povedala ŠTRAVSOVA, »in se ustavila nad Kanomljo, da bi kapitulacijo Italije pričakala v bližini Idrije. Pridružil se nama je Jože Kenda iz Idrije. Že 8. septembra zvečer smo bili v Idriji v vojašnici, ko so bili tu še vsi Italijani, ki smo jih tudi razoroževali. Razoroževali smo jih kasneje tudi v Idrijskih Krnicah in Masorah. Nihče se ni upiral.« Z njima je bil odšel tudi Jože Primožič, ki pa je ostal na terenu v Masorah. Za kapitulacijo Italije je izvedel, ko se je vračal na sedež rajonskega komiteja.¹⁶

Po odhodu italijanskih vojakov in oblastnikov

Italijanska vojska je iz Cerknega odšla 9. septembra popoldan. Na bajko o »partizanskih brigadah v okolici« poveljniki verjetno niso nasedli, verjel pa je marsikateri vojak. S seboj so odnesli osebno oborožitev in opremo ter najnujnejše za pohod, ves ostali material z orožjem in municijo pa so pustili v skladišču.¹⁷

Z vojsko je odšla tudi večina italijanskih civilistov – moških, njihove žene in otroci pa so ostali. Ostalo je tudi nekaj tistih mož, ki niso bili fašisti in so s simpatijo gledali na naše osvobodilno gibanje ter navezali z domačimi ljudmi prijateljske odnose. Med njimi zaslužita posebno pozornost zdravnik dr. Antonio Sticchi in lekarnar dr. Antonio Culot. Oba sta se takoj vključila v delo in prebivalcem ter borcem mnogo pomagala.

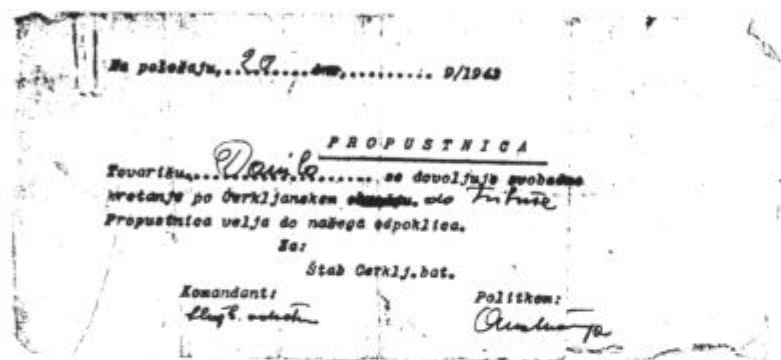
V trenutnem brezvladju, ki je nastopilo po odhodu italijanske vojske in oblastnikov, ni prišlo do nasilja, niti do večje zmešnjave. Zgodilo se je le to, da so ljudje navalili na italijansko vojašnico in tam pobrali precej hrane in drugega uporabnega blaga. »Že 9. septembra, takoj ko so odšli italijanski vojaki, pa smo začeli odvažati tudi orožje in municijo«, pravi Mihael MOČNIK. »Najprej ga je Janez Rojc odpeljal s kamionom v dvorano gospodarskega doma, od tam pa drugi z vozovi v kozolce izven naselja. Ker je imel vsakdo dostop do nezavarovanega orožja, je bilo to nevarno, zlasti za otroke. Jernej Štravs me je zato povabil na razgovor na občino. Prišel je tudi Bratina. Dogovorili smo se, da je treba postaviti straže, da bi onemogočili dostop do orožja in preprečili ljudem vdiranje v javne zgradbe. Tako stanje je trajalo le par dni, nakar je zadevo prevzela "partizanska komanda"«.

Po dveh dneh je bila pred skladišči postavljena straža. Prepovedano je bilo tudi odnašanje drv iz vojašnic, takoj pa so jih začeli deliti potrebnim družinam. Nakazila so izdajali pri Štravsu, p. d. Balantaču. V skladiščih je ostala moka in tudi drugo blago, s katerim je nato razpolagala gospodarska komisija. Sicer pa je bila izpraznitev vojaških skladišč tedaj smiselna, saj ni bilo mogoče vedeti, ali bodo na Cerkljansko prišli Nemci ali ne. »Prejeli smo navodilo«, pravi Fani Štravs, »da je treba vojaška skladišča izprazniti in kasneje blago od-

dati za NOV. Po hišah razdeljeno blago je bilo v primeru nemškega vdora manj dostopno.«

Kapitulacija Italije in dogodki, ki so ji sledili, so zabeleženi tudi v vaških kronikah. Več kot opis dogodkov, ki je včasih pomanjkljiv, nam pove *način*, kako so jih ljudje beležili. Naj navedem nekaj primerov.

Reka pri Cerknem – »Po razpadu Italije so se po cesti mimo Reke umikali italijanski civilisti, predstavniki oblasti, orožniki in cariniki. Pri prebivalcih so iskali civilne obleke... Ob kapitulaciji je dobila naša OF še večji polet. Politični in vojaško močni smo pričeli z vedno hujšimi udarci zadajati rane sovražniku Nemcu.«

Edini pisni dokaz o obstoju Cerkljanskega bataljona je propustnica, ki jo je ohranil Ivan Pervanje-Danilo. Na njej je podpisana politkomisarka Anamarija (Marija Pervanje, por. Bavec).

Straža (zaselek Želin) – »Italijanska vojska je odšla iz Cerknega in Želina zelo potlačeno. Ljudje so se okupatorjev privoščili in jim rekli masikatero pikro. Še predno so italijanski vojniki odšli, sta prišla v vas prva partizana – domačina Janez Magajne in Stanko Prebil. Prišla sta v gostilno na Želinu, ki je bila polna italijanskih vojakov. Le-ti so jih gledali kot deveto čudo. Že predno je prišla prva četa partizanov iz Cerknega, se je zbrala na Želinu skupina fantov in mož, ki so se vračali iz Italije. To so bili domačini iz Straže, Jagršč in Šebrelj. Ti fantje so pomagali nositi iz kavern orožje do ceste, nakar so ga s kamioni vozili proti Črnemu vrhu nad Cerknim.«

Otalež, Lazec, Plužnje in Jazne – »Dne 8. septembra se je novica o kapitulaciji Italije naglo raznesla po vseh vaseh. Iz vasi Otalež so se sovražne oborožene formacije umaknile ponoči. Kmetom so ukazali vpreči živino, da so jim peljali do Idrije razno blago. Odbor OF je še isti dan poskrbel, da se je na vidnem mestu razobesila slovenska zastava z zvezdo. Nekateri so mislili, da bo vojne s tem konec, toda ni bilo treba dolgo čakati, da so prišli v deželo Nemci. Ko so se pomikali po glavni cesti ob Idrijci z oklopnimi avtomobili, so pri Maruškovcu zaregljale strojnice nad civilnim prebivalstvom, ki je bežalo čez reko. Po kapitulaciji Italije se je vračalo domov veliko

internancev iz raznih krajev Slovenije. Odbor OF je poskrbel, da so dobili prenočišče in hrano. Vaščani so jih radi sprejemali in jim postregli. Organizacija OF je tedaj zajela vse poštene ljudi.«

Novaki – Novačani so dogodek zabeležili s kratkim stavkom: »Kapitulacijo Italije so vaščani sprejeli z radostjo, posebno zato, ker so mislili, da je z razpadom Italije vojne že konec.«

Šebrelje – Šolska kronika za Šebrelje pravi, da je leto 1943 potekalo v »strahu in terorju« in da je bilo to »najhujše izmed vseh 25 let pod italijanskim fašizmom.« Nato nadaljuje: »Dne 25. julija 1943 je bil strmoglavljen fašizem, ki je navdihnil svoje horde črnosrajčnikov, kvesturinov in redno vojsko s sovražtvom do vsega, kar ni bilo fašističnega, do vsega, kar jim je zaviralo pot k nadaljnjim osvajanjem. Ljudje so se ob padcu fašizma opogumili. Dobili so vero v zmago in osvoboditev. To zaupanje so jim krepili tudi uspehi Rdeče armade, silovito bombardiranje zapadnih zaveznikov, posebno pa partizanske enote, ki so sovražniku povzročale izgube in skrbi. Na obrazih vojakov je bilo opaziti vedno večjo zaksrbljenost. Večina njih si je želela samo domov. Ob prvem sporočilu, da je Italija dne 8. septembra kapitulirala, je posadka pri šoli ponoči zapustila Šebrelje. S seboj so vojaki le malo odnesli, pa še tisto so jim na poti pobrali partizani. Vse, kar je ostalo, je postalo plen vaščanov. Izginilo je vse do zadnje deske, tudi barake. Našo zemljo so zapustili ponoči, osramočeni, kot bi se bali maščevanja za svoje zločine ... Po odhodu Italijanov je ostala vas trenutno brez oblasti. Člani odbora OF, ki bi bili morali predstavljati novo oblast, so bili, razen Silvestra Klemenčiča, vsi po zaporih in internacijah. Partizanskih enot v kraju ni bilo, ker so bile na goriški fronti.«

Zakriž – »Veliko veselje in navdušenje je zavladovalo med ljudstvom, ko je zletel s prestola naš največji sovražnik Mussolini. Za njim je padla 8. septembra fašistična Italija. To veselje pa se je kmalu poleglo, ko smo spoznali, da okrog in okrog lepe cerkljanske doline preži na nedolžne žrtve krvoločni Nemec. Naši borci – partizani so sicer zastražili vse prehode, razbili mostove, a vse to je le malo pomagalo.«¹⁸

V Cerkno se je izmed aktivistov vrnil najprej Primožič. Njegova skrb je bila sklicati terenske aktiviste in se z njimi dogovoriti, kako naj ukrepajo. Nato ga je zanimalo, kaj se dogaja na občini. Viktor Jereb ga je namreč obvestil, da je tam seja nekaterih občinskih mož.¹⁹ Sklical jih je bil Jernej Štravs. Potrebno se mu je zdelo, da se možje zberejo in pogovore o nastalem položaju. Primožič jim je rekel, da ni nič narobe, če razpravljajo in sklepajo, vendar naj to store v duhu Osvobodilne fronte, »ki prevzema sedaj oblast.«²⁰

Do 12. septembra se je vrnil v Cerkno tudi okrožni sekretar Jakob Štucin-Cvetko. Občinske zadeve sta Štucin in Primožič nato izročila Janezu Moškatu, čevljarskemu mojstru, ki je bil splošno znan kot zaveden Slovenec in sodelavec OF že od leta 1942. Poverjena mu je bila vloga »župana«, tajniške posle pa je opravljal Janez Kumar.²¹ Moškati je imel v varstvu

ključe občinskih uradov in hranilne knjižice interniranih oseb. Dokler finančno poslovanje še ni bilo po novem urejeno, je skrbel tudi za izplačevanje podpor in razdeljevanje živil revežem. Včasih je zadeve poenostavil tako, da je podporo izplačal iz lastnega žepa. Nekako tako je rešil tudi vprašanje zdravil za ubožne. Lekarnar dr. Culot jih je izdajal brezplačno na potrdilo »občine«, to je Moškata. Nabral se je precejšen spisec dolgov, ki sta ga pred novembrsko nemško ofenzivo uničila, »župan« pa je znesek poravnal. Veliko je pomagal tudi internancem in zapornikom, ki so se prek Cerkljanskega vračali na svoje domove ali se priključevali enotam NOV; mnogim je dal obutev, tedaj najbolj dragoceno darilo, iz svoje čevljarne delavnice in trgovine.

Prvi ukrepi nove oblasti, je pripovedoval sam Moškat, so se nanašali na družine priseljenih Italijanov. Italijanske žene so morale izročiti ključe svojih stanovanj predstavnikom oblasti, ki so popisali vso njihovo imovino in odločili, kaj lahko odnesejo s seboj. Nekatere žene so hotele ostati v Cerknem, ker niso marale zapustiti svojega imetja, a izdan je bil ukaz, da se morajo izseliti, postavljen je bil tudi rok odhoda. »Z velikimi plakati in posebno okrožnico – besedilo sva sestavila z Vidom Štravsom – smo jih pozvali, naj zapuste našo zemljo«, je povedala Marija Bavec. V poročilu rajonskega odbora OF, ki se je ohranilo, pa je napisano: »Dne 28.9.(1943) ob petih popoldan smo sklicali skupaj vse italijanske družine brez izjeme in jim povedali, da imajo dva dni časa, potem pa naj gredo domov. Vsak naj si dobro izpraša vest, če je naredil kaj slabega ali ne...« Mednje je posegla tudi socialna uravnilovka: »Za denar pa smo gledali, da so ga imeli vsi, kakor je bilo v odloku. Če smo pri kom dobili več, smo dali pa tistemu, ki ga je imel manj.« Za popis in zaplembo imovine je bila imenovana posebna komisija, katere člani so bili Janez Moškat, Rozka Mlakar in Anton Jurman kot zastopnik komande mesta Cerkno.²² Zaplenjene so jim bile predvsem »vojaške stvari, aparati in vse, kar rabi naša vojska... Njihova stanovanja in pohištvo pa je prevzela gospodarska komisija.« Kljub temu jim je ostalo precej blaga, saj so italijanske družine odhajale z vozovi. »Spominjam se«, je dejala Danica Bevk, »da so bile italijanske žene precej preplašene in žalostne. Čutile so se osamljene in bale so se, da jim bodo partizani v Trebuši, kjer je bila nekakšna zapora, vse zaplenili. Kasneje so povedali, da so jim pustili odnesti vse, kar so imele s seboj.« Sicer pa jim je partizansko poveljstvo dalo propustnice in spremstvo ter jim preskrbelo vozove. Poročilu rajonskega odbora o odhodu italijanskih družin, ki »so šle ven prostovoljno ali neprostovoljno«, je dodan spisec (našteti jih je 24) in njih moralno politične karakteristike. Iz teh je razvidno, da je bilo le malo takšnih, ki se ne bi tako ali drugače kompromitirale pred slovenskim prebivalstvom.²³

»Partizanska komanda« je bila nastanjena pri Toškanu, Cerkno št. 169. Prav prve dni po kapitulaciji Italije je Tone Bavec – Cene, ki je kot operativni oficir Alpske cone tiste dni deloval tudi na Tolminskem, s Pečin poslal v Cerkno komandirja

kurirske Karavle P-21 Pavla Kobala – Urala in Marijo Bavec – Anamarijo, ki je bila na karavli na okrevanju, da izvedeta splošno mobilizacijo.

»Tako po prihodu v Cerkno«, je napisala Marija Bavec, »sva se povezala s terenskimi političnimi delavci, to je s Štucinom, Primožičem in Vidom Štravsom, ter z njimi sodelovala vse do ustanovitve Vojkove brigade. V najlepšem spominu mi je ostal Vid Štravs, s katerim sem največ sodelovala. Dobro je poznal razmere na Cerkljanskem, bil je resen, zavezet in mi je vzbujal veliko zaupanje. Marsikdaj je tudi preprečil prenačljene odločitve in preostre ukrepe, ki so jih predlagali nekateri drugi domačini.«²⁴

Vse kaže, da sta bila Ural in Anamarija v Cerknem že 10. ali 11. septembra. Prav kmalu se jima je pridružila skupina gorenjskih partizanov, ki jih je pripeljal član pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Stane Bizjak – Kostja. Med njimi so bili Ljubo Kržišnik, Oto Vrhunec – Blaž Ostrovihar, Milan Tominec in drugi.²⁵ Glede na to, da je bila v tedanjem trenutku poglavitna naloga vseh aktivistov Osvobodilne fronte mobilizacija, so se vse niti dejavnosti stekale prav na partizanskem poveljstvu pri Toškanu.

Odlok o mobilizaciji je izdal ob svoji ustanovitvi 11. septembra 1943 Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je tedaj na Primorskem (ki še ni bilo priključeno Jugoslaviji) predstavljal zakonodajno in izvršilno oblast. Odlok je zajel vse, za vojsko sposobne može od 18 do 45 leta starosti. V Narodnoosvobodilno vojsko so lahko vstopale prostovoljno tudi žene in dekleta, vse ostalo prebivalstvo pa je bilo dolžno z vsemi svojimi močmi sodelovati pri splošni mobilizaciji. Kljub zakonskemu odloku izraz »mobilizacija« ni najbolj ustrezen (dr. Tone Ferenc pravi, da je bila »na pol prostovoljna, na pol prisilna ali bolje rečeno obvezna«).²⁶ »Prisilo« je prekrilo splošno prekipelavoče navdušenje in mobilizacija je stekla v nekaj dneh. 12. septembra je bilo v dvorani gospodarskega doma (pod Italijo »Dopolavoro«) manifestativno zborovanje, na katerem sta govorila Jakob Štucin in Marija Bavec, ki je o tem mitingu zapisala: »Ko sem gledala zbrano množico navdušenih in srečnih ljudi, ki so z zaupanjem in v upanju na skorajšnji konec morije in konec suženjstva ploskali, sem mislila, kako nobeno pero nikoli ne bo tega moglo opisati«. Že prej, predvsem pa po tem zborovanju se je v vojsko javljalo staro in mlado, tudi mnoga dekleta. Tolikšnega priliva v tako kratkem času samo s prisilo prav gotovo ne bi mogli doseči.²⁷

Takšno zborovanje je bilo tudi v Otaležu. Pripravil ga je rajonski odbor OF za Otalež, ki je deloval že pred kapitulacijo Italije. Marija Bašelj ga je takole opisala: »Prihod naših prvih borcev je prebivalstvo sprejelo z navdušenjem. Še isti dan so priredili miting na prostem pred hišo Pavle Svetik. Venceslav Kacin, sekretar rajonskega odbora OF, je borce pozdravil v imenu odbora in prebivalcev. Politični referat je podal politkomisar enote. Govoril je o oboroženi vstaji, o nevarnosti, ki

nam grozi s strani Nemcev in o potrebi sodelovanja prebivalstva z OF. Na tem mitingu je recitiral tudi Blaž Ostrovihar (partizanski pesnik Oto Vrhunec), borci pa so zapeli več borbnih pesmi.«²⁸

Teh nepozabnih septembrskih dni se Marija Bavec takole spominja: »Od vseh strani so prihajali fantje: iz razsute italijanske vojske, iz internacije, konfinacije, zaporov... Pešačili so po več dni ali tednov, nekateri ves mesec, iz kdove katerega kraja, odkoder so nekateri pobegnili že pred razsulom Italije. Mnogi so imeli zaradi dolge in nepretrgane hoje ter neprimerne obutve noge v strašnem stanju, ranjene, zatečene, celo z zastrupitvami. Druge so težili drugačni problemi, ki so jih hoteli rešiti na našem poveljstvu. Tako je bila že prvi dan pred našim štabom dolga vrsta. Mnogim smo dali propustnico, da so lahko ostali nekaj časa v domači oskrbi, ali pa smo jim preskrbeli zdravniško pomoč. Med bivšimi zaporniki ali interniranci so bili nekateri tako izčrpani, da so hodili kot sence. Zdelo se mi je nemogoče, da bi jim naložili še tako majhne dolžnosti, dokler se ne opomorejo. Nekateri od teh povratnikov niso videli svojcev že več let, tudi po šest, in so prosili vsaj za en dan dopusta. Skušali smo vsem pomagati, kolikor je bilo mogoče. Vse, ki so bili za vojsko sposobni, pa smo vključevali v čete. Prvzaprav se je nabralo tedaj v Cerknem partizanov kar za eno brigado. Tudi sicer smo imeli polne roke dela. Mlada vojska je iz vojaških skladišč pospravljala orožje. Oborožiti je bilo treba vse prihajajoče množice ljudi, treba jih je bilo razporejati, nastaniti, prehraniti, mnoge obleči itd. Takoj smo začeli postavljati straže in zasede v okolici Cerknega. Prav to nama je tov. Cene (Tone Bavec) še posebej priporočil. Starejši partizani in izkušeni vojaki so vežbali mlade, sproti smo dopolnjevali četna poveljstva. Prišlo je do prvih borb z nemško vojsko in z njimi prvi ranjenci. Moram reči, da je ta mlada vojska prav dobro prestala prvo preizkušnjo. Poleg vsega tega smo urejali poslovanje komande mesta, mobilizirali obrtnike in ustanavljali obrtne delavnice, kar je bilo za tiste dni zelo pomembno.

Tudi terenski aktivisti so imeli polne roke dela. Večkrat se je zgodilo, da smo sprejeli kak sklep kar sredi ulice. To so bili "leteči sestanki", tako smo tedaj rekli; in bili so v resnici leteči. Z odličnim sodelovanjem, z roko v roki vojska in civilna oblast, smo želi velike uspehe, čeprav smo prav vse delali improvizirano in smo samoiniciativno odločali o zelo važnih zadevah. Kadar danes mislim na to obdobje, se mi zdi pravi čudež, da nismo naredili večjih napak. Prav v zadovoljstvo mi je bilo, ko mi je sekretar okrožja tovariš Cvetko (Jakob Štucin) stisnil roko in čestital k pravilnemu reševanju številnih nalog.«²⁹

V kratkem so nastale tri čete, ki so bile razporejene v Cerknem, na Želinu in na območju Otaleža. Četa v Cerknem se s sovražnikom ni spopadla. Pomagala je pri nadaljnji mobilizaciji in pri odvažanju orožja ter drugega vojaškega materiala na Črni vrh nad Novaki, kjer naj bi ga prevzeli gorenjski partizani.

O četi na Želinu je tedanji komandir Mihael Močnik iz Cerknega povedal: »Javil sem se Uralu in Blažu pri Toškane... Zadolžila sta me za mobilizacijo in me nato postavila za komandirja čete. Šel sem po Cerknem in vsakemu povedal, da je zbiralno mesto v Cegovnici. Presenečen sem bil, koliko se jih je zbralo. Proti Želinu smo šli skozi Jelenk in Stražo, kjer je nad nami krožil izvidniški avion. Na Želinu smo sprejemali še nove borce, saj so se fantje še vračali iz Italije. Vpisoval jih je Peter Jež. Marsikaterem sem rekel, naj gre najprej domov, naslednji dan pa naj se javi. Pa so zares prišli. Na Želinu smo naredili zbor čete, izločili pet ali šest borcev, ki so se nam zdeli preslabotni in jih poslali na poveljstvo k Toškane. Na povelje Urala in Blaža smo postavili zasedo proti Trebuši, močnejšo pa proti Idriji.« Že pred prihodom te čete na Želin je skupina fantov, ki se je tam že zbrala, dobila nalogo, da minira most čez Cerknico. Ker je imela premalo razstreliva, se most ni zrušil, zato so čezenj navalili drevesna debela. Prav tedaj sta se do mosta iz smeri Reke pripeljala dva kamiona Nemcev. Ker nista mogla čez most, sta se ustavila in povsem iznenadila našega stražarja Jožeta Čerina iz Pluženj. Prizor so opazovali borci, ki so bili v zasedi v bunkerju na levem bregu Idrijice in jih je vodil Anton Prebil. Stražarja so Nemci razorožili, njegovo puško je vojak zlomil in vrgel v grapo. »Nato smo videli, da se z njim pogovarjajo; predno so odšli, mu je nemški vojak stisnil roko. Čerin nam je kasneje povedal, da je moral Nemcem obljubiti, da bo most do naslednjega dne očiščen«, je povedal Prebil. Obljuba je stražarju rešila življenje, partizani pa so naslednji dan z razstrelivom, ki so ga dobili iz Idrije, most povsem porušili. Ko so Nemci drugič prišli s kamionom na Želin, je bila tu na položaju tudi že četa, ki je prišla iz Cerknega. »Streljali smo nanje s protitankovskim topom brez merilnih naprav, s katerim smo že prej vadili«, je povedal Močnik. Izstreljek je šel pod kamion in ga ni zadel, Nemci pa so se z vzvratno vožnjo umaknili za prvi ovinek. Močnik se iz tega časa spominja še ene epizode: »Poveljstvo bataljona me je poslalo v Idrijo po vžigalnike in vžigalno vrvico. Odšel sem z motorjem, zaplenjenim italijanski vojski. Idrija je bila povsem prazna, saj je na Kovačevem rovtu pokalo. Ustavil sem se v gostilni pri Kavčiču, kjer sta sedela samo dva rudarja. Eden od njiju je takoj odšel k Antonovemu rovu po vžigalnike in vrvico. Ustavil sem se še pri Didiču, nato pa se obrnil proti Godoviču, da bi videl, kaj se dogaja. V bližini sedanjega stadiona sem zagledal prvo nemško oklopno vozilo, ki je prodiralo proti mestu. Ubral sem jo nazaj. Naši so že bili obveščeni o prodiranju Nemcev proti Idriji. Vžigalnike je potrebovala Železnikova četa v Otaležu, da je še isti dan minirala cesto.« V drugi polovici septembra je četo na Želinu prevzel komandir Marič, Močniku pa so Milan Tominec, Oto Vrhunec in Ivan Soklič – Remi poverili organizacijo sedlarske delavnice.³⁰

Sestav čete na Želinu se je zelo hitro spreminjal. Del borcev je že pred razsulom goriške fronte odšel prek Jagršč na Vojško, v Zadlog, Belo, nato v Dole in do Raspotja. Vključeni so

bili v Idrijski odred, ki je še obstajal tudi po ustanovitvi Voj-skove brigade. V brigado so se ti borci vključili šele kasneje. Na Želinu – križišču poti – pa so se četi pridruževali vedno novi prišleki iz Italije in razhajkanci, tudi z goriške fronte, ki so izgubili zvezo s svojo enoto. Ta četa je pod vodstvom Blaža Ostrovharja nekoliko kasneje porušila tudi most v Pirhovi luknji in pod Pirhovim klancem. Kmalu za tem, ko je bil porušen most na Želinu, je bil zgrajen nov, zasilni leseni most čez Cerknico. Tako je bila zopet vzpostavljena zveza med Cerkljansko, Trebušo in svobodnim ozemljem na Čepovanskem. Na zasilnem mostu je bil postavljen »blok« (zapora), ki ga je čuval vod partizanov. Tako civilne kot vojaške osebe so za prehod morale imeti propustnico. Zapora je veljala le do so-vražnikove ofenzive novembra 1943.³¹

Četi v Otaležu je poveljeval Valentin Zevnik – Viktor Železnik. Dogodek ob kapitulaciji Italije je komisija za popis zgodovine NOB v Otaležu 10.10.1959 zabeležila takole: »Partizani so ta-krat mobilizirali vse od kraja... Gabrijel Bevk se spominja, da so se vsi mobilizirani zbrali pri vojašnici, kjer jih je postrojil komandir Železnik. Vse je dobilo takoj vojaški značaj. Razde-lili smo se v desetine, komandir pa je po pogovoru določil de-setarje. Naša enota je dobila naslov 3. četa I. bataljona.«³²

Iz Cerknega je partizansko poveljstvo pošiljalo novice tudi v druge enote in sicer na Idrijsko in na goriško fronto, kamor je odšla izpred Toškanove domačije skupina okoli 80 moških in dve dekleti z zastavo na čelu.

Vsem trem četam, ki so ostale na Cerkljanskem in so sestavljale t.i. Cerkljanski bataljon, je poveljevala »partizanska ko-manda« pri Toškani. Ljudje so jo spontano tako imenovali, ker je bila njena funkcija raznolika (mobilizacijski center, ko-manda mesta itd.) in ker je tedaj bila edino partizansko po-veljstvo v Cerknem.

Z nastankom bataljona je to poveljstvo prevzelo funkcijo šta-ba bataljona s komandantom Uralom in komisarko Anamari-jo. V okviru štaba je delovalo tudi »redno šestčlansko vojaško sodišče«, pravi Marija Bavec, ki je, na osnovi dokumentov iz italijanskega orožniškega poveljstva v Cerknem, obsodilo na smrt enega Italijana zaradi vohunstva v korist fašistične obla-sti, na osnovi pričevanj pa enega domačina, zaradi njegovega dolgoletnega sodelovanja s fašistično oblastjo.³³

Štab Cerkljanskega bataljona je verjetno imenoval okrožni sekretar Štucin, ki so mu to pristojnost dajala navodila pokra-jinskega komiteja KPS z dne 12. septembra 1943: »Okrožni komiteji imajo nalogo, da takoj formirajo bataljonske štabe in četna poveljstva. Na ta odgovorna mesta naj se postavljajo stari, že preizkušeni partizani, člani partije, v poštev pa pride-jo tudi komandirji in kurirji stanic za zvezo. Ti štabi in četna poveljstva so začasni, potrditi jih mora višja vojaška koman-da, ki jih lahko tudi izmenja...«³⁴ Vsekakor so se člani okrož-nega komiteja septembra 1943 posvečali predvsem mobili-zaciji. Fani Štravs je o tem povedala: »Za september 1943 se spominjam, da sva bila s Štucinom vsak dan na terenu po

najrazličnejših poslih, predvsem v zvezi z mobilizacijo. Razo-roževali smo tudi umikajoče se Italijane v Idrijskih Krnicah, prisostvovala sva zaprisegi nekega bataljona na Krekovšah, pregledovala spiske novih borcev iz Idrije, šla sva na Sovo-denj, kjer sem (prvič!) tudi sama morala spregovoriti množici, nato pa v Cerkno, kjer je bilo 12. septembra že prvo množič-no zborovanje. Svoje politične funkcije (bila je članica OK KPS za Idrijsko, op. A.Š.) se niti dobro ne spominjam, vem pa, da sem opravljala mnoge konkretne naloge. Čeprav sem bila pogosto v Idriji ali v bližini, dokler je bila Idrija še svobod-na, nisem utegnila obiskati staršev. Obiskala sem jih šele, ko so bili v mestu že Nemci.³⁵

Kdo sta bila komandant in komisar edine partizanske enote, ki je nosila ime po Cerkljanski, je bilo že navedeno. Oba za-služita, da ju bolje spoznamo.

PAVLETA KOBALA – URALA se ljudje manj spominjajo, ver-jetno zato, ker je že leta 1943 tragično izgubil življenje. O njem je Edvin Pervanje napisal (navajam v skrajšani obliki): »Pavle Kobal je bil kmečki fant, rojen leta 1921 na Pečinah na Šentviški planoti. Tak, kakršni smo bili kmečki fantje – garači, veseli mladosti, včasih razposajeni tja pozno v noč, sovražno razpoloženi do tujega prišleka in pripravljeni na spopad z njim, ko bi za to prišel čas.« Leta 1941 je bil vpoklican v mor-narico v Trst. Sredi leta 1942 je sekretar KP za Trst Vincenzo Marcon – Davilla³⁶ želel utreti pot tudi do mornarjev, med ka-terimi je bilo več Slovencev. To nalogo je naložil Mariji Perva-nje. Poiskala je Kobala, ki je brez pomislekov prevzel nalogo, da bo zbral na ladji nekaj slovenskih fantov. Jeseni 1942 je Davilla obvestil Marijo, da se je Pavle kompromitiral. Obstaja-la je nevarnost, da sovražnik odkrije vso organizacijo, zato naj ga usmeri v partizane. Kobal se je strinjal in zgodaj jeseni je že bil v partizanski skupini, ki se je priključila Soškemu odredu. Bil je prvi fant, ki je s Šentviške planote odšel k parti-zanom, če izvzamemo dražgoška junaka Henrika in Franca Bička, Štefana Rijavca, predvojnega komunista, španskega borca, ki je že leta 1941 padel v partizanih, Jožeta Laharnarja – Tuga, ki je prišel kot partizan na Planoto že januarja 1942, in morda še koga, ki je odšel k partizanom kot emigrant. Ta-koj po prihodu v partizane je dobil ime Ural. Kot zanesljiv parti-zan in poznavalec ljudi in poti na Planoti je bil poleti 1943 postavljen za komandirja Karavle P – 21, ki je bila v bližini Pe-čin, po kapitulaciji Italije pa je postal komandant Cerkljanskega bataljona. Ob ustanovitvi Idrijske oziroma Vojkove brigade v Cerknem je bil z naredbo štaba z dne 30. septembra 1943 imenovan za komandanta II. bataljona, oktobra ali v začetku novembra 1943 pa je bil poslan na novo dolžnost operativne-ga oficirja v 3. bataljon te brigade. 16. novembra 1943 so 3. bataljon, ki je bil na pohodu iz Žirov proti Žirovskemu vrhu, iz-nenada napadli Nemci in Kozaki. Bilo je skoraj meter snega, nemška ofenziva v Dolomitih pa v polnem teku. Bataljon se je napadu umaknil brez izgub. Ural, ki je bil na začetku kolone, je stopil nekoliko stran od poti. Zaradi visokega snega ni opa-zil, da se je značel nad manjšim prepadom. Padel je vanj in si

pri tem zlomil nogo. Tega pa ni nihče opazil. Šele ko se je kolona ustavila k počitku in se je štab zbral na posvet, so ugotovili, da Urala ni. Poslali so patroljo nazaj po gazi. Vodil jo je Srečko Tušar iz Idrije. Po daljšem iskanju so zaslišali klice. Bil je Ural, ki je čakal na pomoč. Odnegli so ga v bližnji senik, eden od patrolje pa je odšel k najbližjemu kmetu – Javorniku v Žirovskem vrhu. Prosil je gospodarja, naj ga skrije v njegovi hiši do prihoda patrolje, ki naj bi ga odnesla v bolnišnico. Gospodar se je strinjal in poskrbel za imobilizacijo noge. Skrili so ga v seno nad hlevom, pri njem pa pustili Poldeta Troho iz Idrije, da bi ga čuval in zanj skrbel. 17. novembra 1943, v gosti megli, so se pred hlevom pojavili Nemci in Kozaki ravno v trenutku, ko je bil na vratih Troha s puško na rami. Zgrabili so ga, nanj spustili psa, ga s puško pretepali, nato na pol živega odvedli za kozolec, kjer so ga ustrelili. Strahovali so tudi Javornikove. Ob pregledu hleva so našli Urala, ga topli in prebadali z bajoneti, nato že skoraj mrtvega ustrelili. Patrolja z nosili je prišla prepozno. Leta 1947 so borca prekopali. Trohova mati je sina prepoznala po posebni zaponki. O Uralu pa tedaj niso vedeli ničesar, zato so njegove posmrtno ostanke položili v skupno grobnico neznanih borcev na pokopališču v Dobračevem pri Žireh.³⁷

Tudi MARIJA BAVEC, roj. PERVANJE – ANAMARIJA je doma s Planote. Ko je bila imenovana za komisarko Cerkljanskega bataljona, je bila že »stara partizanka«, kakor smo rekli tistim, ki so se zgodaj vključili v NOV. Iz njenega življenjepisa je razvidno, da si je dotlej nabrala že precej političnih in vojaških izkušenj. Rodila se je 9. decembra 1916 na Prapetnem Brdu. Brat Edvin je o njej napisal: »Veliko je čitala, kot mlado dekle je pisala pesmi in se je v naši – Klokovi družini, v kateri ni bilo že od očeta slišati druge »vere« kakor komunizem in revolucija, skovala v neizprosno revolucionarko.« Že pred vojno je sodelovala z brati, ki so bili povezani s KPI.³⁸ Leta 1941 je že bila povezana z osvobodilnim gibanjem prek Darinke Kogojeve s Kneže, januarja 1942 pa s prvima partizanoma, ki sta prišla na Planoto, to je z Jožetom Laharnarjem – Tugom in Stankom Grilancem. V začetku leta 1942 je vzdrževala več zvez po navodilih Vincenza Marconija – Daville. Hodila je tudi v Milano, kjer je brat Edvin sodeloval s slovenskima aktivistoma OF Slavkom Matjanom in Edom Bevcom, ki sta tedaj v Milanu študirala. Med Slovence v Milanu je prihajala literatura OF, od tam pa so v Ljubljano pošiljali zbrani material. Vsa ta dejavnost (navedla sem le del) je zahtevala veliko poguma, saj je bila Pervanjeva družina le preveč znana, da ne bi policija zasledovala vsakega njenega koraka. Idejo osvobodilnega boja je Marija posredovala tudi drugim na Planoti. Živahneje pa se je gibanje začelo širiti, ko je na Planoto prišla prva partizanska četa – Tolminska ali Francova. V tem času se je vzpostavila tudi zveza z aktivistom Andrejem Brovčem, ki je kasneje deloval pretežno na Planoti. Oktobra 1942 se je Marija seznanila z Dušanom Pirjevcem – Ahacem, tedanjim politkomisarjem Soškega odreda, in pripravila sestanek Pirjevca z Davillo ter sestanek Davilla z An-

tonom Bavecem – Cenetom ter Ferdinom Kravanjo – Petrom Skalarjem. Pred odhodom v partizane je bila že povezana z ljudmi v Idriji pri Bači, na Mostu na Soči, na Slapu in drugje. Izpolnila je nešteto drobnih in pomembnejših nalog, dokler ni bila toliko kompromitirana, da je morala 8. decembra 1942 v partizansko enoto³⁹ Še isti mesec je bila imenovana za komisarko 1. čete II. bataljona Soškega nato Severnoprimskega odreda, februarja 1943 je postala pomočnik komisarja II. bataljona Gradnikove brigade, po kapitulaciji Italije pa, kot že rečeno, komisarka Cerkljanskega bataljona.⁴⁰

Po nemški okupaciji Idrije in zloma goriške fronte so se borci iz idrijskega in cerkljanskega območja ter mnogi, ki so zaradi nemškega proboja pri Gorici izgubili zvezo s svojo enoto ali jo v begu zapustili, zbrali v Cerknem. Tako je v zadnjih dneh septembra Cerkno zaživelo. Vojašnice so bile polne, vse polno partizanov in političnih aktivistov se je nastanilo tudi po drugih hišah. Prispel je operativni štab za zahodno Slovenijo, katerega komandant je bil Lado Ambrožič – Novljan, komisar pa Dušan Kveder – Tomaž. V Cerknem se je nastanila Varnostna obveščevalna služba (VOS), tu so se sestajali in dogovarjali člani pokrajinskih vodstev za Gorenjsko in Primorsko, prišel pa je tudi sekretar CK KPS Franc Leskošek – Luka s svojimi spremljevalci – samimi strumnimi fanti (Lukova četa, smo jim rekli). Za njim sta prišla tudi dr. Aleš Bebler, dr. Joža Vilfan in naš rojak pisatelj France Bevk, ki je takole opisal tedanje vzdušje: »V Cerknem sem našel veselo, brezskrbno razpoloženje. Domači partizani so se kot prešerni fantje ponašali z lično ukrojenimi triglavkami, ki so jih nosili na enem ušesu. Po enem letu sem zopet jedel za pogrnjeno mizo in spal v belih rjuhah. Prevzemal me je občutek svobode, miru in varnosti.«⁴¹

Prihodu vojaškega vodstva in pogostim obiskom političnih funkcionarjev so sledile konference, seje, vojaška in politična posvetovanja. Vse to je seveda terjalo sodelovanje vseh tistih, ki jim je bila poverjena preskrba, prehrana, kurirska in obveščevalna služba. Dela je bilo na pretek, hkrati pa je rasla pomembnost kraja in ponos ljudi, ki so začutili, da sodelujejo pri odločilnih dogajanjih. Takšno je bilo razpoloženje v Cerknem v dneh, ko se je tu zbrala in 1. oktobra tudi formalno ustanovila 16. slovenska narodnoosvobodilna brigada Janka Premrla – Vojka.

Takoj po kapitulaciji Italije so bile na Cerkljanskem popravljene oziroma prilagojene in dopolnjene tudi *telefonske* linije. Nekdanji telefonisti so pričevali: Prvi delavci na telefonskem omrežju so bili Anton in Stanislav Kranjc⁴², Mirko Lapanja in nekoliko kasneje Jožef Močnik. Organiziral in vodil jih je Tomaž Štrukelj, v centrali pa je kot telefonistka prva delala Adolfa Štrukelj. Sredi septembra je bila postavljena telefonska centrala v hiši št. 150, last Gabrijele Bevk. Telefonske aparate in centralo so našli v vojašnicah. Imela je 12 postavk. Ko je bila postavljena, so delovale še zveze z Idrijo, Ajdovščino, Gorico itd. (to so bile italijanske vojaške linije). Po zasedbi Idrije so Nemci telefonsko zvezo prekinili, ostale pa so zve-

ze z osvobojenim ozemljem. »Najprej smo vzpostavili nove telefonske zveze z Želinom, Otaležem, in Vrščevo, kjer so bile naše zasede«, je povedal Mirko Lapajne, »nato z Bukovim, k Toškani v Cerknem, kjer je bila prava partizanska komanda, kasneje pa še z drugimi poveljstvi, npr. s štabom Alpske operativne cone, ki je bil v sedanji stavbi Ljudske milice...«. Po novembrski ofenzivi so iz varnostnih razlogov preselili centralo v hišo Petra Rojca, p.d. pri Jernu, kmalu za tem pa v vojašnice, in sicer v utrdbeni stolp na severni strani dvorišča. »Tu smo postavili že novo centralo češke proizvodnje«, je izjavil Tomaž Štrukelj, »ki je imela 25 postavk in so jo partizani zaplenili v Leskovici«. Telefonisti so delovali najprej po direktivah štaba Cerkljanskega bataljona, nato so bili podrejeni Komandi mesta Cerkno, z izpopolnitvijo zalednih vojaških oblasti pa odseku za zveze pri poveljstvu vojaškega področja oziroma vojaške oblasti IX. korpusa.⁴³

Komanda mesta Cerkno je bila ustanovljena po navodilih Jakoba Štucina proti koncu septembra 1943. Za prvega komandanta je imenoval domačina Cirila Mažgona. Sprva je izvrševala le nekatere naloge in je bila podrejena štabu Cerkljanskega bataljona ter vodilnim aktivistom, postopoma pa je prevzela svojo pravo funkcijo. Ciril Mlakar, ki je bil imenovan za namestnika komandanta, je leta 1961 povedal: »Mažgon je bil komandant do novembra 1943, za njim je bil Lojze Eržen, vendar le 14 dni, sledila sta mu Franjo Cesar – Matic in Ciril Bregar – Matko. Komanda mesta je rekvirirala kolesa za kurirje, zbirala vojaško blago, izdajala propustnice za gibanje po svobodnem ozemlju, vodila evidenco nad vojaškimi obvezniki in odkrivala skrivače; kontrolirala je delo partizanskih delavnic, izdajala operativnim enotam nakazila za izdelke teh delavnic, delavnicam pa nakazila za trgovine, kjer se je še nekaj časa dobivalo blago; skrbela je za delovanje etapnih kuhinj za prehodne borce in aktiviste itd.« Imela je svojo četo, katere borci so patrolirali po vsem teritoriju komande. Z razvojem zaledne vojaške dejavnosti je Komanda mesta Cerkno dobila pomembno vlogo, saj je delovala v središču svobodnega ozemlja. Najprej je bila podrejena Idrijskemu vojnemu področju, kasneje – v okviru Goriškega vojaškega področja – je imela od vseh največ moštva in je januarja 1945 štela kar 121 mož.⁴⁴

V prvem tednu po 8. septembru je bila vzpostavljena tudi **narodna zaščita**. Sestavljali so jo pretežno starejši mošje ter zelo mladi fantje pa tudi dekleta. Na rokavih so nosili posebne trakove in patrolirali po ulicah (zelo samozavestno!). Njihova naloga je bila vzdrževati red in mir in opozarjati na morebitni prihod sovražnika. Pomembnejšo funkcijo so imeli tisti pripadniki Narodne zaščite, ki so bili oboroženi in so kontrolirali širšo okolico. Narodna zaščita se je nato razvila v organizirano formacijo varnostne službe.

Septembra 1943 je začela delovati tudi rajonska **gospodarska komisija**, ki je takoj prevzela pomembne naloge. Njen predsednik Ciril Bevč je o tem povedal: »Kakor hitro sem se vrnil iz posebnega bataljona, to je bilo okoli 15. septembra, sem

na predlog Štucina in Primožiča prevzel zadolžitev, da organiziram delo gospodarske komisije za Cerkljansko. Najprej sem napisal okrožnico in jo razmnožil v več sto izvodih, da jo je prejela vsaka družina. Pozvali smo prebivalce, naj izročijo vse blago (oblačila, čevlje, odeje, živila), dobljeno v vojašnicah. Okrožnico sem pokazal partizanski komandi pri Toškani, ki je tedaj še delovala. Ljudje so v splošnem disciplinirano prijavljali blago in ga prinašali. Iz socialnih razlogov smo nekaterim nekaj blaga pustili. Z menoj so najprej sodelovali: Marija Kumar kot tajnica, Peter Rojč kot skladiščnik in nekaj terenskih aktivistov iz okoliških vasi, nekoliko kasneje pa tudi Andrej Štravs iz Raven kot skladiščnik. Prva skladišča so bila v brivnici pri mostu blizu sedanje avtobusne postaje, v tedanji občinski stavbi, nato v gospodarskem domu, pri Čendu in drugje. Prav kmalu smo razpolagali z večjo količino moke, ki je ostala v italijanskih vojaških skladiščih, pa tudi z maslom iz domačih mlekarn. Določil sem, da se maslo dodeljuje ustanovam, npr. bolnišnicam, štabom in kuhinjam, po 5 dkg na osebo dnevno. Še pred volitvami v rajonski narodnoosvobodilni odbor (NBO) je bil na pobudo in ob prisotnosti Štucina in Primožiča sklican širši sestanek, na katerem je bila rajonska gospodarska komisija za Cerkljansko tudi formalno ustanovljena. Sam sem bil določen za predsednika. Imenovanih je bilo okoli 15 članov, ki so zastopali vso okolico. V naše območje je tedaj spadalo 25 vasi in zaselkov. Do volitev je bila gospodarska komisija podrejena rajonskemu odboru OF, po volitvah oktobra 1943 pa je postala na gospodarskem področju izvršilni organ rajonskega NOO.⁴⁵ O zgodnjem delovanju rajonske gospodarske komisije za Cerkljansko nam pričajo tudi dokumenti. Iz ohranjenih izvlečkov sejnih zapisnikov je razvidno, da je bila prva z zapisnikom št.1 zabeležena seja dne 2. oktobra 1943. Tudi navodila o ustanavljanju gospodarskih komisij in njihovih funkcijah, ki jih je izdal Izvršni odbor OF z datumom 10. julija 1943, so prišla na naš teren že pred kapitulacijo Italije.⁴⁶ Gospodarska komisija je od vsega začetka delovala zelo samostojno, čeprav je o vseh gospodarskih vprašanih sklepal tudi rajonski oziroma občinski NOO. Bolj kot podrejeni organ bi jo lahko označili kot organ, ki je deloval vzporedno in sporazumno z oblastvenim forumom. Seje obeh odborov so bile pogosto skupne.

Ena izmed prvih skrbi štaba Cerkljanskega bataljona, rajonskega odbora OF, gospodarske komisije in nato izvoljenega Narodnoosvobodilnega odbora je bila tudi pritegnitev (mobilizacija, se je tedaj reklo) obrtnikov. Nastal je tako zametek **partizanskih delavnic**, ki jih je bilo kasneje na Cerkljanskem okoli 60, njih organizacijo in vodstvo pa je postopoma prevzemala zaledna vojaška oblast. Pod kontrolo ljudske oblasti (izvrševala jo je gospodarska komisija) in ustreznih zalednih vojaških organov (komande mesta) pa so začeli obratovati tudi vsi mlini, žage in, kjer je bilo mogoče, mlekarnice.

Svobodno ozemlje je bilo za narodnoosvobodilno vojsko največjega pomena tudi zato, ker je nudilo zavetje in nego ranjenim in bolnim. Prva partizanska bolnišnica je nastala v Cerk-

nem že prve dni po kapitulaciji Italije. V njej so se zdravili najprej prišleki iz italijanskih taborišč in zaporov. Prav zaradi le-teh in zaradi zdravniških pregledov mobilizirancev se je potreba po bolnišnici takoj začutila. Že v septembru pa je prišlo tudi do prvih bojev z Nemci in s tem do prvih ranjencev. Ta prva partizanska bolnišnica v Cerknem, ki je bila nastanjena v stavbi nekdanjega otroškega vrta, je bila predhodnica Slovenske vojaške partizanske bolnišnice Franja.⁴⁷

V naši zgodovini NOB je večkrat poudarjeno sodelovanje ljudstva z NOV in ljudsko oblastjo. Konkretno se je ta množičnost odražala tudi v nešteti dejavnostih, ki posameznikom sicer niso prinesle »slave«, brez njih pa bi bil naš boj v tolikšnem obsegu nemogoč. Zaradi množice ljudi, ki so po 8. septembru potovali skozi Cerkno ali se tudi vključili v partizanske enote, se je takoj pokazala potreba po večjih *etapnih kuhinjah*. V teh kuhinjah so redno delale domačinke, le v vojašnicah, kjer so se zbirali borci, tudi kuharji – partizani. Že prve dni po 8. septembru je rajonski sekretar Primožič naročil družini Rutar, p.d. Dreškovic, naj organizirajo prvo etapno kuhinjo v hiši na robu naselja, od koder bi bil možen umik (tedaj še ni bilo jasno, ali bodo Nemci skušali okupirati Cerkno ali ne). Na pobudo domačih, to je Malke Koblar, se je ta prva etapna kuhinja namestila pri Debelaku (družina Peternelj). »Kmalu za tem«, pravi Stanka Rutar, »mi je Toškanova mama ponudila, naj se kuhinja preseli v njihovo hišo, ki je prav tako na robu naselja«. Tu so se hranili štab bataljona, rajonski aktivisti in mnogi prehodni borci, tako da so kuhali dnevno za okoli 80 ljudi. Istočasno je delovala kuhinja tudi pri Jernu (družina Rojc). Iz teh prvih treh kuhinj so dekleta nosila nekaj časa hrano tudi na položaje, npr. na Trato na Želino in v gozdarski vrt pod Lajšami. Že v septembru je delovala tudi velika kuhinja v nekdanji vojašnici orožnikov in carinikov (sedaj stavba Muzeja), in sicer za zbirajoče se borce in za bolnišnico v vrtcu. Večje kuhinje (nekatero nekoliko kasneje) so bile še: v stavbi sedanjega dijaškega doma (za VOS), pri Lovrinu v Gasi (tudi za VOS – hiše ni več), v stavbi milice (za poveljstvo cone, Luko Leskoška in njegovo spremstvo), pri Elizabeti Magajne, p.d. na Poreznu (predvsem za člane štabov in pokrajinske aktiviste pa tudi za prehodne borce), pri družini Rojc, p.d. pri Andrjonu (za prehodne ranjence, borce, tečajnike itd.), pri Maksu Štucinu (za politične aktiviste in člane štabov, ki so se tu zbirali na posvetovanjih ter mnoge prehodne borce), v stavbi sedanje lekarne, p.d. na Montu (za pokrajinsko gospodarsko komisijo), pri Rezijanu (za orožarje), na »Andrjonovi štali« (za prek 100 ljudi, npr. za tečajnike partijske šole), v gospodarskem domu (za komando mesta). Po prvem bombardiranju Cerknega so uredili veliko kuhinjo v stavbi klavnice na robu naselja, poleti 1944 pa v kavarni (za vojno oblast IX. korpusa, njene odseke in mnoge prehodne borce). Navedla sem le večje kuhinje, ki so skoraj vse delovale že od oktobra 1943 tja do 18. marca 1944, ko je bilo Cerkno zaradi bombardiranja v veliki meri porušeno. Toda v nekaj mesecih so se vsaj nekatere hiše zasilno obnovile, šte-

vilne ustanove so se vrnile in kuhinje so ponovno obratovale. Kuhinje so bile, vsaj največje, nastanjene v nekdanjih gostilnah, ki so bile za to opremljene, ali pa so kuhali v velikih kotlih. Poleg tega je vsaka gospodinja imela svoje »lastne goste«, ki so se hranili iz istega lonca kot družina. »V zimi 1943/44«, so povedale Milka Obid, Stanka Rutar in Marija Rojc, »smo bile pridne kuharice povabljene na večerjo Pri Maksu in vsaka je dobila za darilo blago za eno obleko in dva robčka. To je bila zamisel Bogdana Osolnika. Zelo smo bile srečne, po večerji smo tudi plesale«. To blago je bilo iz zaloge tekstila, ki ga je Prešernova brigada zaplenila v tekstilni tovarni v Stražišču pri Kranju.⁴⁸

Kakor je v nekaj dneh zrasla partizanska vojska, kakor so se takoj začele urejati gospodarske, oblastvene in upravne zadeve, tako so hiter razmah doživele tudi *politične organizacije*. Na ravni rajona (kasneje okraja) je bilo po kapitulaciji Italije najprej imenovano novo vodstvo KPS. Rajonski komite za Cerkljansko, ki je na svojem terenu postal gonilna sila pri razvoju vseh drugih političnih organizacij. Njegov sekretar je bil Jože Primožič – Miklavž. Novi rajonski odbor OF se do konca leta 1943 še ni formalno konstituiral, njegovo vlogo pa so prevzeli tisti aktivisti, ki so že pred tem imeli v organizaciji OF pomembnejšo vlogo. Nekateri so kapitulacijo preživeli (Jože Primožič, Fani Lazar, Ivan Golob), drugi so se vrnili iz posebnih bataljonov (Ciril Bevk, Vid Štravs) ali iz zaporov oziroma konfinacije (Milena Toškan, Marjanca Svetik, Gabrijel Peternelj itd.). V Cerkno (na rajon!) so bili takoj pritegnjeni tudi najbolj sposobni aktivisti, ki so dotlej delovali v ožjih okoliših oziroma rajonih v okolici. To so bili npr.: Marija Peternelj – Polda iz Lazca, Marija Bašelj iz Jazen, Zofija Golob – Mira iz Pluženj (prej članice Rajonskega odbora OF za Otalež), Anica Peternelj – Dragica iz Novakov, Marjanca Svetik – Sašenka iz Planine, Ivan Pervanja – Danilo iz Stopnika, Jakob Makuc iz Gorij, Luka Mlakar iz Novakov in še kdo. Kot predsednik Rajonskega odbora OF se je v tem času podpisoval Jože Primožič – Miklavž, ki je to funkcijo tudi dejansko opravljal. Nastal je tako nekakšen političen aktiv, katerega člani so delali vse, kar je bilo pač trenutno potrebno: pomagali so pri mobilizaciji, volitvah, postavljali odbore, reševali gospodarska in prosvetna vprašanja, pomagali gospodarski komisiji in izvajali vse aktualne politično-propagandne akcije. Delali so mnogo, intenzivno in bili dnevno na terenu. Tako je Marija Aljančič v svojih spominih napisala: »Vse tiste dni neposredno po kapitulaciji Italije je v vseh vaseh vrelo... Hitro so bili sklicani mnogi sestanki v Cerknem, ki je takoj postalo center. Skoraj ni bilo dneva, da ne bi ta ali oni kurir prinesel iz Cerknega kakega obvestila, vabila, sklica... Že septembra sem bila poklicana v "ilegalo"⁴⁹ in sem od takrat dalje delovala v okrajnem merilu... Kot aktivisti nismo delali samo na enem področju, čeprav je bil vsak izmed nas posebej zadolžen za določeno dejavnost. Ko smo prišli v vas, smo obravnavali najrazličnejša vprašanja od gospodarskih do prosvetnih in ustanavljali odbore vseh političnih organizacij. Pri tem ne gre razumeti,

da se je s postavitvijo organizacij aktivnost šele začela. Vsebina, aktivnost je že bila tu, le da smo v tej jeseni postavili več odborov, kot jih je bilo dotlej. Lahko trdim, da sem v tisti jeseni obšla vse vasi na Cerkljanskem. Glede na to, da sem obiskovala širši teren (Šebrelje, Bukovo, Novaki itd.), sodim, da sem bila povezana v Rajonski odbor OF, vendar se funkcije ne spominjam natančno«. Vaški odbori SPŽŽ in aktivni ZKM so nastajali, še predno so bili ustanovljeni ustrejni rajonski forumi (tako je razvidno tudi iz tedanjih poročil Jožeta Primožiča – Miklavža). Po formiranju rajonskih vodstev pa so organizacije zaživele bolj v skladu s svojo posebno vlogo in tudi tam, kjer jih dotlej še ni bilo. Občinski NOO za Cerkljansko, izvoljen 10. oktobra, pa je že v prvih mesecih prevzel vse tiste dolžnosti, ki sta jih od ljudske oblasti terjala čas in razmere.⁵⁰

Poleg vsega navedenega je bilo takoj poskrbljeno tudi za šolske otroke. Naravnost mudilo se je, da bi končno po tolikih letih italijanskega pouka ponovno zaživele slovenske osnovne šole. Skrb zanje je prevzel učitelj Viktor Jereb, ki je bil imenovan za šolskega nadzornika. Toda kvalificiranih slovenskih učiteljev – domačinov, ki so dotlej službovali v notranjosti Italije in so septembra 1943 ostali doma, je bilo malo. V pedagoško delo je zato pritegnil dijakinje, ki so dotlej obiskovale italijansko srednjo šolo, enega duhovnika in dekleta, ki so imela veselje do učiteljskega poklica. Priprave so trajale le malo časa. 17. oktobra 1943 je v štirinajstih šolah že tekel pouk.⁵¹

Od septembra do decembra 1943 se je v Cerknem mnogo zadrževal tudi tedanji sekretar okrožnega komiteja KPS za Idrijsko Jakob Štucin – Cvetko. Udeležen je bil pri vsaki pomembnejši odločitvi, bil je duša vsega dogajanja. »Bil je strog, brezkompromisen, avtoriteta, ki smo jo vsi spoštovali, v tedanjem trenutku pri nas vodilna osebnost«, sta povedali Fani Štravs in Marija Bavec. »Bil je zelo sposoben organizator, prepričljiv govornik, neutrudljiv pri delu. Moral si mu slediti! Znal je vcepiti človeku čut odgovornosti in discipline. Imel je tudi psihološki čut: spoznal je človeka in ga tudi znal postaviti na pravo mesto.« Tako je Štucinovo karakteristiko dopolnil Gabrijel Peternelj. Dobro ga je ocenil tudi Luka Leskošek v svojem poročilu iz Cerknega z dne 4. oktobra 1943.⁵²

Kapitulacija Italije in prvi meseci po njej so torej v življenje na Cerkljanskem prinesli pravi revolucionarni preobrat. Odhod italijanske vojske in oblastnikov, svoboda, prihod borcev in aktivistov iz najrazličnejših krajev Slovenije (od katere je bila Cerkljanska prej odrezana z državno mejo), prihod vodstvenega vojaškega in političnega kadra, intenzivno politično-propagandno delo aktivistov in intenzivna dejavnost prebivalstva, ki je v nekaj mesecih ustvarila toliko novega – vse to je poseglo v način življenja in mišljenja. Na že dotlej živo narodno zavest so se vcepili tudi novi pogledi na bodočo državno in družbeno ureditev.

OPOMBE

1. Na Cerkljanskem je bila OF pred kapitulacijo Italije dobro organizirana; zelo malo, pravijo tedanji aktivisti, pa se je govorilo o odborih. Ti so bili ponekod tudi formalno ustanovljeni (s predsednikom, tajnikom, blagajnikom in drugimi referati), v večini primerov pa so obstajale skupine terenskih aktivistov, ki pa so v praksi funkcionirale kot odbori.
2. Za ilustracijo tedanjih razmer naj navedem še izjavo Marije in Nevenke Rutar: »Štefana Rutarja (p.d. Dreškovega) je nekdo zatožil, da je položil roko na Mussolinijevo glavo, naslikano na neki hiši. Čeprav je to naredil nezavedno, ko se je pogovarjal s prijatelji, so ga obtožili, da jo je hotel izbrisati. Zato je bil nekaj let pod policijskim nadzorstvom in večkrat zaprt«.
3. Izvedeli smo, da Zanier odhaja. Nekaj se nas je zbralo pred karabinjersko postajo, kjer se je obkrožen od karabinjerjev povzpel na kamion. Prav tam smo bili manj kot leto dni prej, novembra 1942, priča, ko so karabinjerji odpeljali okoli 15 vklejenih domačinov, ki so jih bili aretirali po trsilni akciji 7. novembra 1942. Aretirani so vsi po vrsti strumno stopali in se ponosno smehljali, njih spremljevalci – karabinjerji – pa so gledali v tla.
4. Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, str. 152.
5. Franc Hvala, Na Baško-Cerkljanskem ob kapitulaciji Italije (spomini), hrani Mestni muzej Idrija, odd. NOB Cerkno (v nad. Muz. odd. Cerkno).
6. Izjavo hrani Muz. odd. Cerkno.
7. Italijanske oblasti od 8. septembra zvečer niso več obvladovale položaja. Mihael Močnik je povedal, da so bile 8. septembra zvečer gostilne polne ljudi, da je v njih vrelo kot v panju. Major Benvenuti, poveljnik podsektorja GAF (Guardia della Frontiera – obmejna straža) je prišel s skupino vojakov v gostilno »Pri Movrču« (z ročno granto v roki, je dopolnil Viktor Jereb) in ukazal vsem, naj gredo domov. Le redki so ubogali in odšli, a so se kmalu vrnili.
8. O dogodkih ob kapitulaciji Italije je Močnik, ki je bil tedaj izjemoma na dopustu, povedal: »9. septembra zjutraj, ko so se italijanski vojaki pripravljali za odhod, sem srečal majorja Benvenutija. Rekel mi je, da moram kot italijanski vojak z njimi. Odgovoril sem mu, da ne grem, ker sem tu doma. Major je jezno odgovoril »vedremo«, jaz pa njemu tudi »vedremo«. Tako sem bil besen, da sem jih hotel vznemiriti in sem se spomnil, da bi razobesil v zvoniku slovensko zastavo. Dobil sem najprej Cankarja, ki se je s tem takoj strinjal, nato sem odšel v trgovino k Štravsu, kjer sem nameraval kupiti blago za tri metre dolgo zastavo. Toda Lida Štravsova mi je odvrnila, da mora biti zastava dolga vsaj pet metrov. Plačila ni marala sprejeti.« Viktor Jereb je pripomnil: »Videl sem Močnika in Bratino, ko sta nesla zastavo proti cerkvenemu zvoniku. Srečala sta skupino uniformiranih Italijanov s podoficirjem carinikov. Le-ta jim je rekel: »Pazita vidva, prišli bodo Nemci!« Tudi ta izjava kaže, da se italijanski oblastniki niso več čutili gospodarje na teh tleh.
9. Kaj je primorskim Slovincem pomenila dotlej strogo prepovedana slovenska zastava, si je danes težko predstavljati. Sama se spominjam, da smo imeli slovenski otroci pod Italijo vcepljeno posebno spoštovanje do MODRE barve, zelena barva italijanske zastave pa je bila za nas »grda«. Jeseni 1942 je Jakob Štucin zadožil organizacijo OF v Cerknem, da izdela zastavo za partizansko enoto. Jerneja in Lida Štravsovi sta na svilenem blagu z zlato nitko izvezli napis SMRT FAŠIZMU – SVOBODO NARODU!. Zastavo je izdelala Marija Kumar, na javko pa jo je odnesla Rozka Mlakar. Ko sem poslušala pripovedovanje aktivistk, ki so imele opravka s to zastavo, se nisem mogla znebiti občutka, da bi jo lahko odpravile po krajši poti. Pokazati so jo morale temu in onemu sodelavcu. Ko jo je npr. Marija Kumar prenašala skozi Cerkno ovito okoli pasu pod krilom, se je *marala* ustaviti v Bevkovih trgovini, da jo je v skladišču pokazal vsem članom družine.
10. Obe sta bili tedaj uradnici na občini, čeprav Slovenki. Italijanski uradniki namreč že pred kapitulacijo Italije niso več marali ostajati v naših krajih, ker so se bali partizanov, občina pa je zaradi dodatnega dela (dodeljevanja kart za racionirano blago) potrebovala več pisarniških moči. Prav tako iz strahu pred partizani je odšlo v letu 1942 tudi nekaj italijanskih učiteljev, ki so jim aktivisti OF poslali grozilno pismo.
11. Tone Ferenc, Kapitulacija Italije ..., n.d., str. 154
12. Franc Hvala, Na Baško-Cerkljanskem ..., n.d.

13. Tone Ferenc, Ka.pitulacija Italije ..., n.d. str. 95, 96
 14. Franc Hvala je svoje spomine na kapitulacijo Italije napisal na pobudo mladih zgodovinarjev Osnovne šole v Cerknem.
 15. Zabeležila A.Š. 30.3.1981 v Labinjah.
 16. Izjavo F. Štravsove zabel. A.Š. Podatke je potrdil Jože Kenda. Izjavo J. Primožiča je zabeležil F. Hvala.
 17. Tone Ferenc, Kapitulacija Italija..., n.d. str. 160
 18. Citati so iz naslednjih zapisov:
 - Rekonstrukcija dogodkov iz NOB v vasi Reka. Zabel. V. Jereb in A. Štucin 27.12.1959
 - Šolska kronika Reka
 - Izjava A. Prebila, zabel. A.Š.
 - Rekonstrukcija dogodkov iz NOB za vasi Straža in Jagršče. Po pripovedovanju udeležencev zabel. V. Jereb in A. Štucin 1959
 - Kronika NOB za vasi Otalež, Zapec, Plužnje in Jazne. Po spominu jo je napisala Marija Bašelj.
 - Vaška kronika Novaki. Po pripovedovanju vaških aktivistov zabel. Danilo Bratina.
 - Šolska kronika Šebrelje, ki jo je napisal učitelj Franc Pavšič.
 - Šolska kronika Zakriž, ki jo je napisal Ignacij Jug.
 19. Občinsko samoupravo je, kakor je znano, fašizem ukinil. Občin niso več upravljali občinski sveti in župani, temveč od pokrajinskih prefektov postavljeni »podestaji«, ki so bili največkrat tuji in po zakonu za svoje delo niso odgovarjali občanom, temveč pokrajinskemu prefektu. Da bi oblast izgledala bolj »ljudska«, so uvedli tako imenovane občinske zaupnike (fiduciari). »Seveda so jih morali izbirati iz vrst uglednejših občanov«, pravi Gabrijel Peternelj. »Bolj kot posvetovalno naj bi vršili informativno dejavnost oziroma naj bi bili podaljšana roka fašistične oblasti, tudi v propagandnem smislu. Vsi občinski zaupniki se niso uklonili političnemu pritisku in so ostali, kar so bili: Slovenci in protifašisti.« Na Cerklijanskem so bili takšni v večini, čeprav že dejstvo, da je nekdo sprejel to funkcijo ni zbuvalo vsesplošne simpatije. Po drugi strani so nekateri menili, da so pošteni Slovenci na teh mestih lahko domačinom pomagali ali vsaj ne škodovali, kot so to delali prišleki ali redki domači fašisti, ki so dejavno zastopali fašistično politiko do Slovencev.
 20. Izjavo Jožeta Primožiča je zabeležil Franc Hvala (Na Baško-Cerklijanskem ...n.d.), dopolnil Viktor Jereb.
 21. Janez Kumar, p.d. Zvaninov, cerkvenik v Cerknem, je izhajal iz nacionalno zavedne družine. Njegov primer lepo ilustrira razmere na Primorskem pod fašistično Italijo. Leta 1933, ko je bil še občinski sel, je prejel od goriške prefekture pismo za naslednjimi obtožbami:
 1. Da se najraje druži z »elementi«, za katere je znano, da so nasprotni fašističnemu režimu, in da z njimi hodi v domače gostilne;
 2. da je ob poroki Jožeta Seljaka in Katarine Peternelj na slavlju v nevestini hiši prvi začel peti »slovensko iredentistično himno V boj«;
 3. da je odločno odklonil poitaljančenje priimka, medtem ko so drugi občinski uradniki na to pristali.
 Deset dni so mu dali časa, da se opraviči oziroma »poboljša«, ker pa tega ni storil, so ga odpustili iz službe. (Pismo hrani Marija Kumar, Cerkno).
 22. Rozka Mlakar, poročena Zorzut, je bila v letu 1942 ena izmed prvih sodelavk Jakoba Štucina – Cvetka, v letu 1944 pa članica okrožne gospodarske komisije.

Anton Jurman je bil kar sedem let v italijanski vojski, v zadnjem letu v posebnem bataljonu. Domov se je vrnil ob kapitulaciji Italije in se takoj vključil v NOV. Že marca 1944 je padel kot član VOS v diverzantski akciji pri Črnem Vrhu nad Idrijo. Obelžen je v zborniku Pali nepobeden 1944 – 1964, Beograd, 1965, na str. 49, njegova fotografija pa je objavljena na str. 182, pod njo pa podatki o padlem Antonu Jermanu iz Lokev.
 23. Kot primer naj navedem karakteristiko Ade Reck: »Žena občinskega tajnika. Mož se je umaknil že prej z vojaki, ker je imel precej grehov nad slovenskim narodom. Žena mu je bila desna roka. Kot tajnica fašija je vseh osem let svojega prebivanja v Cerknem zastopala to mesto in nadlegovala ljudi s svojimi fašističnimi nazori. Ostala bi rada še tukaj, pa smo ji dali samo en dan časa.« (Spisek priseljenih italijanskih družin in njihove karakteristike hrani Muz.odd. Cerkno). V veliko zadoščanje Slovencev so se mnoge, prej nadute italijanske gospe tedaj dobrikale in opravičevale, češ
- da niso Slovincem nič hudega storile. Seveda so morale požreti marsikatero grenko.
 24. Spomini Marije Bavec, hrani Muz. odd. Cerkno
 25. O prihodu gorenjskih partizanov v Cerkno glej: Stanko Petelin, Vojkova brigada, Nova Gorica, 1968, str. 31, 32.
 26. »Napol prostovoljna napol prisilna ali bolje rečeno obvezna mobilizacija, ki sta jo Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vojska izvedli v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem, je odvzela okupatorjevi rekrutaciji več tisoč oseb in znatno pomnožila partizanske vrste ne samo v teh pokrajinah, temveč tudi na Dolenjskem in Notranjskem.« (Tone Ferenc, Kapitulacija Italije..., n.d. str.227).
 27. Iz takratnih poročil izhaja, da je bilo manifestativno zborovanje v Cerknem 19. septembra (Tone Ferenc, Kapitulacija Italije ... n.d., str. 224). Verjetno je bilo to že drugo zborovanje. Vsekakor drži, da se je mobilizacija izvedla že pred 19. septembrom in po zborovanju, na katerem sta gorovila J. Štaucin in M. Bavec.
 28. M. Bašelj, Kronika ..., n.d., Marija Aljančič, ustni vir.
 29. Spomni M. Bavec
 30. Spomini Mihaela Močnika, Antona Prebila in Janka Mavrija, zabel. A. Š. Glej tudi S. Petelin, Vojkova brigada, n. d., str. 31, 32, 33, 38. Verjetno je bil Močnik v Idriji 18. septembra, ko je nekaj oklopnih vozil prodrlo do predmestja (Likarice) in se nato zaradi hudega mitralješkega ognja partizanske enote umaknilo.
 31. Spomini Janka Mavrija in Antona Prebila. Glej tudi S. Petelin, Vojkova brigada, str.46.
 32. Zapisnik komisije za popis zgodovine NOB, sestavljen v Otaležu 10.10.1959. Hrani Muz.odd. Cerkno.
 33. Prve dni oktobra je VOS izvršila smrtno obsodbo še nad nekaj osebami (Arhiv IZDG, Ljubljana, f.532/II). S tistimi, ki so bili obsojeni že pred kapitulacijo Italije, je bilo do konca leta 1943 na Cerklijanskem pod obtožbo izdajstva oziroma sodelovanja s fašistično oblastjo justificiranih 13 oseb (spisek preveril Jože Primožič – Miklavž).
 34. Citirano po knjigi: Tone Ferenc, Kapitulacija Italije, n.d., str. 164, 165.
 35. Izjavo Fani Štravs zabel. A.Š. leta 1981.
 36. Vincenzo Maracon – Davilla je bil do kapitulacije Italije sekretar KPI za Trst in hkrati sekretar deželnega vodstva KPI za Julijsko krajino. Obširno piše o njem Branko Babič v svoji knjigi Primorska ni klonila – Spomini na vojna leta (Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska, oktober 1982) posebno v poglavju Primer Davilla (str. 204). Branko Babič med drugim pove, da je bil novembra 1942 ustanovljen mestni komite KPS za Trst (str. 59), ki »si je takoj zadal nalogo povezati se s tržaškim vodstvom KPI, s katerim do tedaj še ni bilo stikov« (str. 80). Decembra, pravi nadalje Babič, je prišlo do prvega sporazuma o sodelovanju med obema partijama, okoli 20. januarja 1943 pa je »po predhodnih temeljnih razgovorih Davilla prišel na sedež pokrajinskega komiteja KPS. Na osnovi teh razgovorov je bil formiran okrožni komite KPI z Davillom na čelu. Z njim je sodeloval tudi Jaka Platiše – Franc kot sekretar naše organizacije (str. 82). Na strani 204 pa Babič pravi, da je tržaški komite KPS vzpostavil z Davillom zveze že v drugi polovici 1942. Teh zvez, ki so obstajale že pred njegovim prihodom na Primorsko, na začetku leta 1943, Babič ne navaja v podrobnosti. O Davilli pravi: »Dobro sem ga poznal in mu zaupal«. Ob ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko je bil izvoljen v svet kot predstavnik italijanske narodne skupnosti (str. 205). Doleta pa ga je žalostna usoda. Po kapitulaciji Italije ga je novo vodstvo KPI v Trstu obsodilo na smrt zaradi izdaje. »Od vsega začetka pa sem zavračal obtožbo, da je bil izdajalec in agent sovražnikovih policijskih služb... ohranil (sem ga) v lepem spominu kot borca in komunista«, pravi o njem Babič (str. 208).
 37. Podatke o Pavletu Kobalu – Uralu, ki jih je zbral Edvin Pervanja, hrani Muz. odd. Cerkno. O Uralovi smrti gl. tudi: S. Petelin, Vojkova brigada, n.d. str. 97.
 38. »V taborišču Pisticci«, je povedal Gabrijel Peternelj iz Cerknega, »sem srečal brate Pervanje. Hitro smo se spoznali. Z nami je bil tudi Dušan Humar, ki nam je razlagal dialektični materializem. S komunisti sem se toliko zblížil, da sem že hodil na njihove sestanke. Na debatnih urah sem ugotovil, da ideologija komunistične partije Pervanjevimi ni nova ... Pripovedovali so mi, da so imeli zveze s komunisti že na Češkem... Bili so načitani, izobraženi in so vzbujali zaupanje...« (Zabel. A.Š.). O njihovem teda-

- njem delovanju je pisal tudi Andrea Croccia, katerega spomine hrani Edvin Pervanja.
39. Da ji grozi aretacija, jo je obvestil Franc Stepančič, tedaj mobilizirani vojaški karabinjer, doma iz Istre. Le-ta je po vojni izjavil: »Med dospelo pošto na karabinjerski postaji na Šentviški Gori sem opazil nalog za aretacijo Marije Pervanje. Nemudoma sem vzel kolo, češ da grem na obhod terena, šel na Prapetno Brdo in to sporočil Mariji. Posvaril sem jo, naj takoj izgine. To neverjetno dekle je od mene zahtevalo še pištolo!« (Iz izjave Romane Markežič, Lucija pri Portorožu, z dne 25.8.1979, ki jo hrani Edvin Pervanja).
 40. Po tem obdobju je Marija Bavec – Anamarija opravljala vedno bolj odgovorne naloge. Po ustanovitvi Vojkove brigade postane politkomisarka III. bataljona, februarja 1944 članica politbiroja KPS XXXI divizije in hkrati komisarka divizijske politične šole. Junija 1944 je bila poslana v partijsko šolo pri CK KPS, nekaj mesecev je nato delala v personalnem oddelku Glavnega štaba NOV in POS, aprila 1945 pa v Biogradu na moru na bazi glavnega štaba kot vodja personalnega oddelka. Je nosilka spomenice 1941 in ima čin rezervnega majorja.
 41. France Bevk, Pot v svobodo, Ljubljana, 1953, str. 99, 100.
 42. Aprila 1944 so Stanislava Kranjca, p.d. Matevževega, roj. 1918, v Cerknem, Nemci ujeli in odgnali v Gorico. Brat Anton je od njega prejel pismo z datumom 16.6.1944, v katerem pravi: »Pišem ti teh par vrstic, toda vedi, da so zadnje. S temi vrsticami ti sporočam, da bom danes odšel na drugi svet, kjer se bomo nekoč srečali. S tem končujem in vas vse prisrčno pozdravljam in poljubljam! Tvoj brat Stane.«
 43. Izjave nekdanjih telefonistov zabel, A.Š. leta 1960
 44. Glej: Topografija NOB Cerkno in izjavo Janka Mavrija (Zabel, A.Š.); arhiv IZDG, Lj. f. 532/II (poročilo Luka Leskovška 4.10.1943); Janez Slovenec, Karel Kumše: Goriško vojno področje, str. 13.
 45. Zabel, A.Š. 1981
 46. Glej zapuščino Franca Primožiča (originalni dokumenti), hrani Muz. odd. Cerkno.
 47. Samo Bevk: Zgodovina partizanske bolnišnice Franje, Idrijski razgledi 1986, str. 26-40.
 48. V večjih kuhinjah so redno delale: Stanka Rutar – Dreškova, Vida Peternelj – Cinkova, Marija Rojc – Jernova, Vilma Fon – Fonova, Vida Kumar – Dreškova, Malka Koblar – Debelakova, Milka Božič – Orlova, Regina Kosmač – Poklonška (do odhoda v NOV, novembra 1943), Jelka Rutar – Dreškova, Silva Cankar – Cankarjeva (do odhoda v NOV, novembra 1943), Nevenka Rutar – Dreškova, Pavla Čelik – Koščeva, Fani Tušar – Malova (kuhala je za igralno skupino IX. korpusa, v zadnji ofenzivi so jo Nemci zverinsko umorili), Frančiška Kos – p.d. Ciska, Lenka in Olga Mažgon – Šipovi, Albina Mlakar – Šavnova, Albina Obid – Benatarska iz Zakriža (vstopila je v NOV in padla), Albina Štucin – Jurjeva, Katarina Mlakar – Tinačeva, Pavla Lahajnar in občasno še mnoga druga dekleta in žene, posebno v času večjih prireditev – zborovanj, političnih konferenc itd. O delu etapnih kuhinj so pripovedovale: Stanka Rutar, Marija Rojc, Silva Cankar por. Ličar, Nevenka Rutar por. Albreht in Milka Božič por. Obid. Izjave zabel, A.Š. 7. in 27.12.1982.
 49. To ni bila prava ilegala. Na osvobojenem ozemlju smo označevali kot ilegalce tiste aktiviste, ki niso več bivali doma, temveč na sedežu foruma, v katerega so bili vključeni. Ti sedeži (»punkti«) so bili ponekod kar javni, npr. rajonskih oziroma okrajnih odborov v Cerknem, ponekod pa bolj ali manj zakonspirirani, npr. sedeži okrožnih forumov.
 50. Pri rekonstrukciji rajonskega političnega aktiva, ki je deloval po kapitulaciji Italije, so mi služili redki ohranjeni dokumenti, predvsem pa izjave: Marije Aljančič, Gabrijela Peternelja, Anice Sedej, Fani Štravs, Cirila in Gabrijele Bevk, Vide Peternelj, Ivana Pervanja, Zofije Pavšič in drugih. O volitvah in sestavu občinskega NOO glej: A.Š., Prvi izvoljeni organ ljudske oblasti na Cerkljanskem, Primorska srečanja 1985, str. 138–142.
 51. A. Štucin, O partizanskem šolstvu na Cerkljanskem, Idrijski razgledi 1969, str. 190–195.
 52. Arhiv IZDG, Ljubljana, f. 532/II.

HEDVIKA PETRIČ

Diplomsko delo Hede Petrič, izdelano 1986 pod mentorstvom docenta Janeza Koželja na Univerzi Edvarda Kardelja VDO Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo VTOZD arhitektura. Objavljamo izvleček naloge.

Mesto Idrija je posebno. Znak pa je splošna podoba, zato je njegova izdelava prevod sestavin krajevne posebnosti v to splošno. Krajevna posebnost pomeni značaj mesta, ki je rezultat kompleksnih, med seboj soodvisnih različic sestavin. Je posebnost strukturnih razmerij in posebnost naslednjih elementov:

1. oblikovanost zemeljskega površja
 - lega v strmim profilu rečne doline
 - lega v razširitvi doline
 - gradnja po profilu
 - lega grajenih dominant
2. zgodovina dejavnosti
 - rudnik
 - čipka
 - industrija
3. zgodovina umetnosti
 - arhitektura vezana na dejavnosti (rudnik: grad, klavže, grablje, kamšt) in na geomorfološke prvine (gradnja hiš po profilu v več etažah, horizontalna natrpanost)
 - urbanizem
 - sledi geomorfološkim osnovam (pozicija dominant, amorfnost mesta z jasnimi linijami voda in grebenov)
 - heraldika (grboslovje), vezana na rudarjenje in politično pripadnost
4. ljudje
 - specifičen vzorec vedenja, samosvojskost
5. govorica
 - fonetične tipičnosti

Prvine znaka so grafične (črta, ploskev, barva) in so nosilci vsebin znaka, ki naj bo: čitljiv, logično prepoznaven, vtisljiv, zapomnljiv, spoznaven, jasen v namigu, aplikativen, homogen, večpomenski.

Med seboj različne elemente (fenomene) kraja prevajam z grafičnimi elementi na isti sistem odnosov in tako dobim strukturo-znak, ki je zasnovan na notranji povezanosti.

Povezave elementov kraja in elementov znaka so:

1. znak kotline
 - vertikalna povečava črk, horizontalna natrpanost, silhueta znaka
2. znak rudniškega stolpa
 - tip črk, vizualni vtis črke A, povezava črk po principu rudniških jaškov
3. znak rudniške naprave
 - grafika kot tloris in logotip kot prerez

4. znak živega srebra

barvna identiteta

5. znak čipke

grafika, princip povezanosti elementov v celoto

Znak Idrije označuje kraj mesta Idrije, kot sklop znakov s simbolno-pomensko vsebino, izhajajočo iz tipičnih pojavnosti kraja. Elementi znaka samostojno označujejo določen pojav, ne nujno enega samega. Nivo grafične abstrakcije dopušča večplastnosti pomenov. Rezultat je sestavljen znak, to pa zato:

- ker so interpretirani elementi vsebine kraja različni in mnogovrstni,
- ker v izbranih značilnostih kraja ne dominira en element,
- ker je tipičnost kraja prav v medsebojnih razmerjih elementov.

Znak je sestavljen iz logotipa (izpisanega imena besede Idrija) in grafike (prirejena tipografija Galadriel in iz nje izhajajoči elementi). Vedno se pojavlja srebrna barva s črnim robom.

Ob praznovanju 500-letnice mesta se znak uporablja z dodano letnico 1490 v tipografiji Le Griffe, ki je historična, kaligrafska. Vedno je srebrne barve.

Ob znaku se za vse glavne tekste uporablja tipografija Futura Light, za naslovne tekste pa Futura Extra Bold. Ob znaku 500-letnice mesta je uporabljena tipografija Le Griffe za vse tekste.

Znak izplejem v celostno grafično podobo mesta, ki vsebuje:

- celostno grafično podobo ustanove v mestu (Občina Idrija): dopisni papir, kuverta, vizitka
- opremo elementov transportno-komunikacijskega sistema: tabla pred mestom, mestni avtobus
- propagandni material: razglednica mesta, vabilo, plakat, priponka, ovojni papir, vreča.

V celostni grafični podobi mesta se znak pojavlja samostojno, lahko pa z dodatno pojasnjevalno grafiko in barvo, ki je vedno v odtenkih cinabaritne barve v razponu vijolično-cinobar do breskove barve.

Cilj vizualizacije je oblikovanje sporočila, ki ga nosi mesto. S svojo estetsko funkcijo nam nudi nekaj, kar nismo poznali, niti pričakovali. To nam nudi zato, ker:

- so posamezni deli ustvarjeni v več nivojih sporočila
- so ti nivoji na nepričakovan način povezani
- smo usmerjeni k prepoznavi novega osebnega koda, ki predstavlja strukturalno zakonitost posameznega dela.

Izdelana podoba dopušča osebni prispevek prejemnika, torej subjektivni sistem razumevanja in razlage, saj ima posamezen element znaka samostojen pomen in dodatne pomene, ki izhajajo iz različnih zasnov funkcije-sporočila. Oblika elementov znaka, njihovo število in razporeditev izraža tudi določen koncept (zasnovo) označevanja in uporabnosti znaka. Vse to sooznačuje neko globalno predhodno ideologijo, ki pa ne more biti nikdar v celoti jasna. V tem je simbolnost znaka, ki jo Carl G. Jung v delu Človek in njegovi simboli opredeli takole:

»Človek uporablja govorjeno ali pisano besedo, da izrazi pomen tega, kar hoče sporočiti. Njegov jezik je poln simbolov, mnogokrat pa uporablja tudi znake ali podobe, ki niso strogo opisani. Nekateri so bolj okrajšave ali jedra začetnic, drugi so znane zaščitne znamke, imena patentiranih izdelkov, znamenja ali grbi. Čeprav so sami zase brez pomena, so si pridobili spoznaven pomen skozi skupno uporabo ali namerno zasnovano. To niso simboli. Oni so znaki, in zgolj označujejo objekte, s katerimi so povezani.

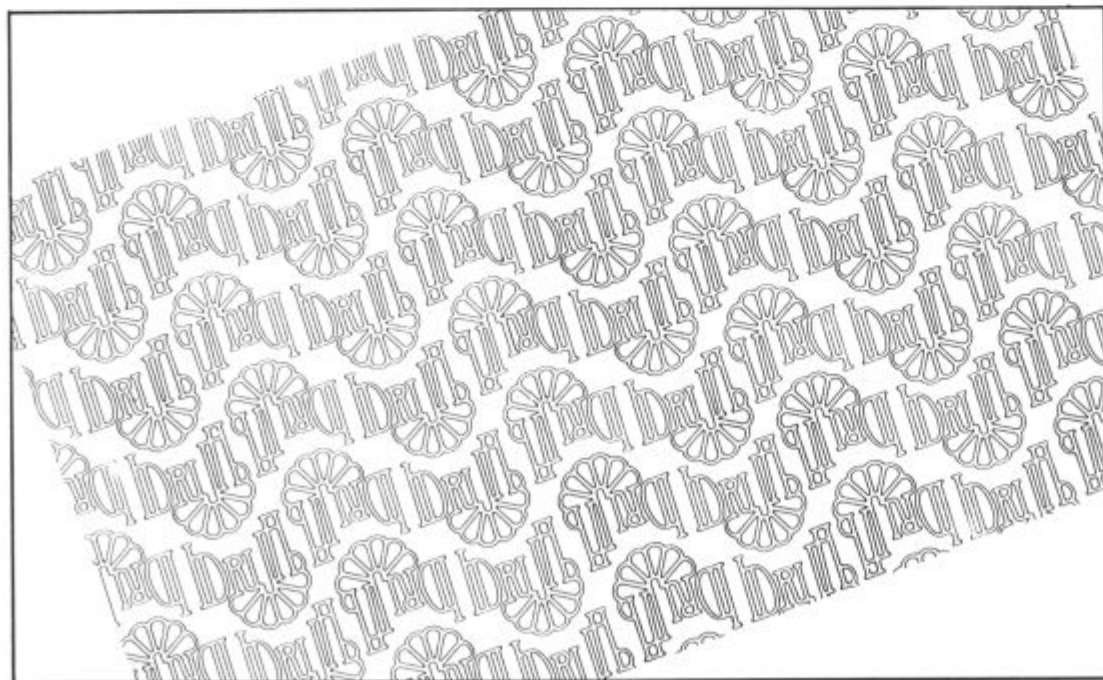
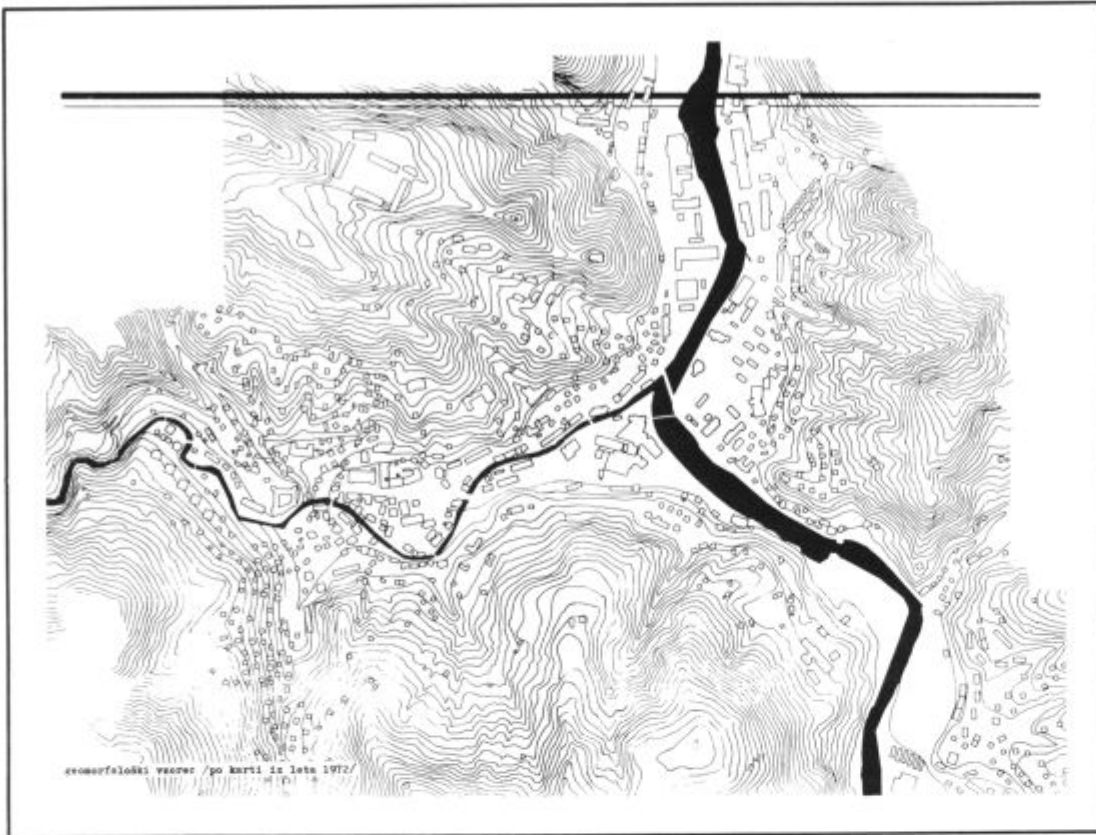
Kar imenujemo simbol, je termin, ime ali celo slika, ki je lahko znana v vsakodnevnem življenju, ki pa vsebuje posebne dodatne pomene ob svojem splošno priznanem, razumljivem in vidnem pomenu. Obsega nekaj nejasnega, nepoznanega ali nam skritega.

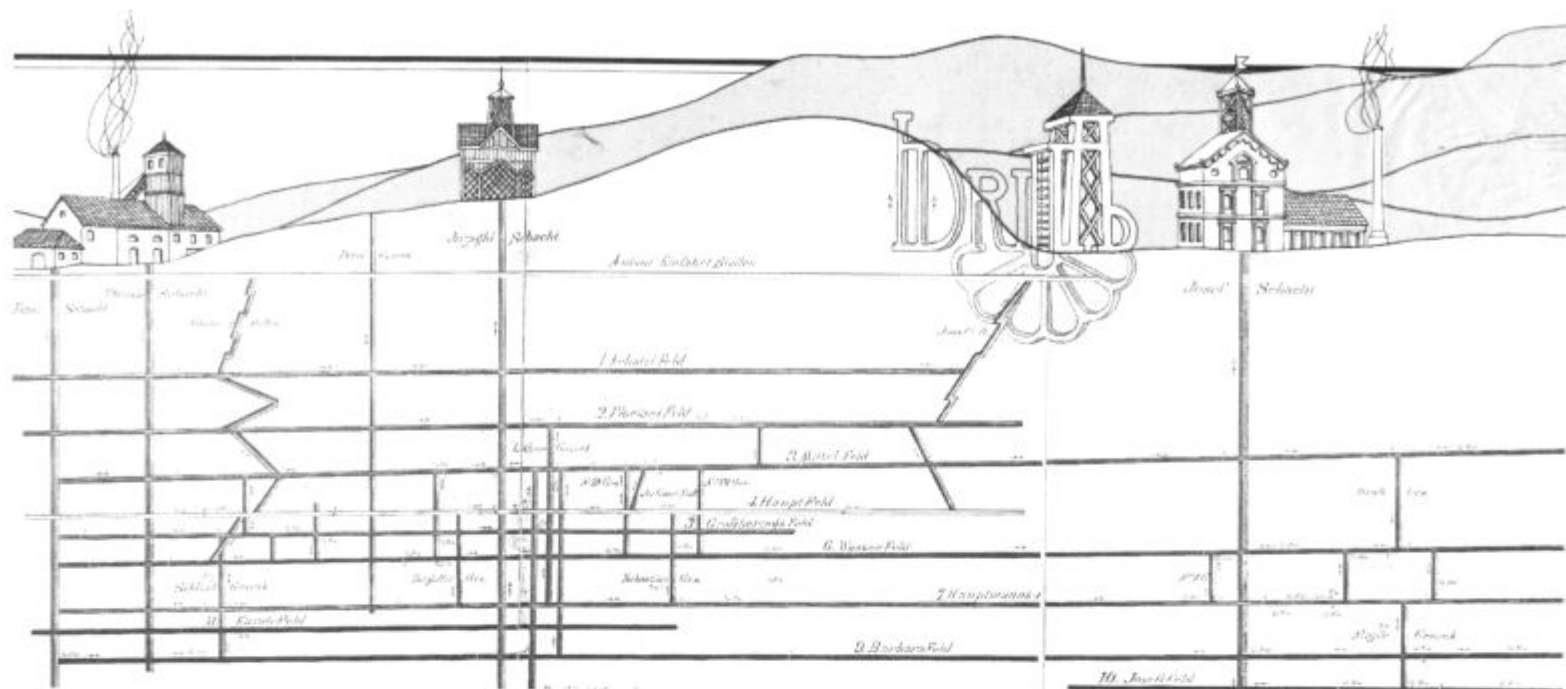
Znak je vedno manj kot koncept, katerega predstavlja, simbol pa vedno stoji nad nečim, kar ima razumljiv, jase in neposreden pomen, in se skriva v nečem še nepoznanem.«

Osnovna kompozicija znaka
z letnico 1490, namenjena za uporabo
ob praznovanju 500 letnice mesta

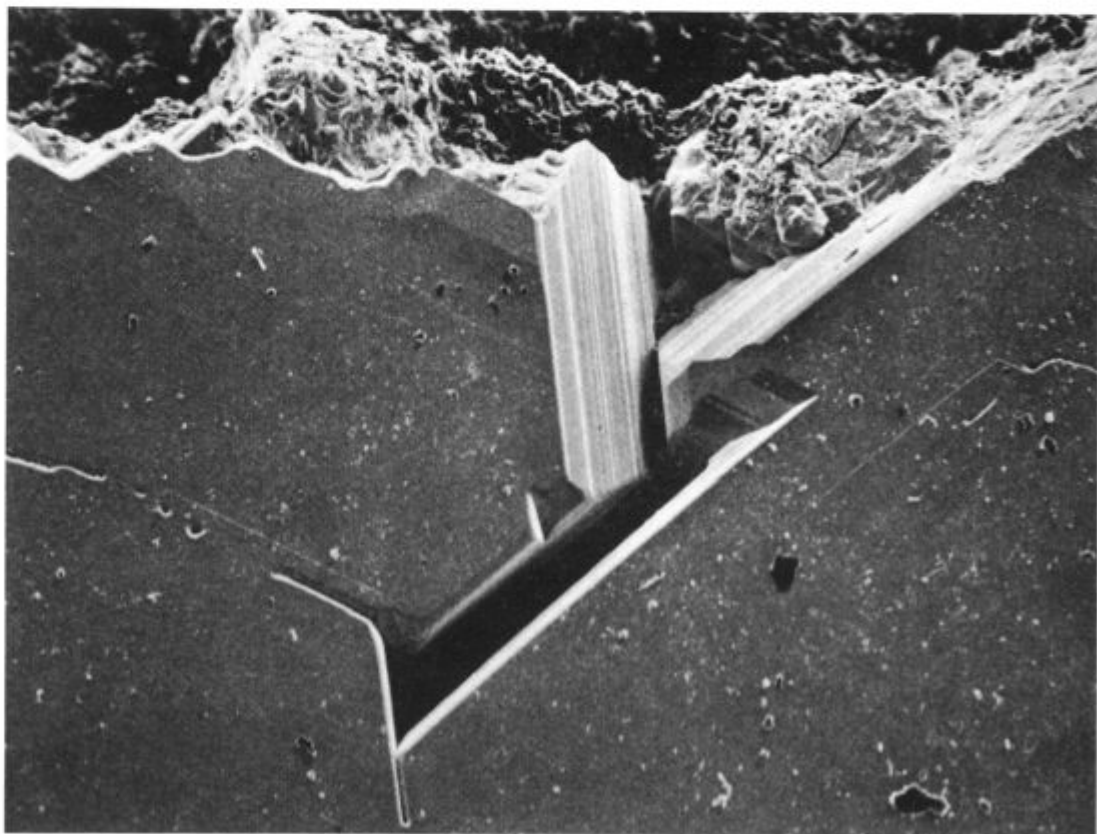
1490

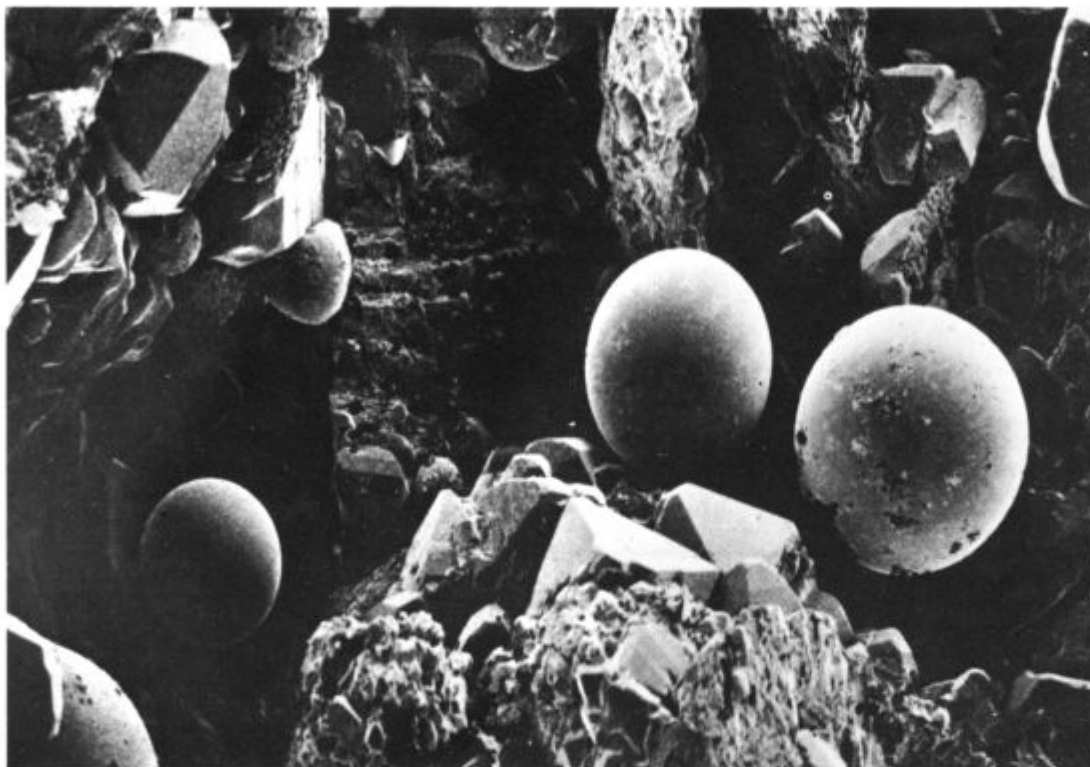

Tlorisna in prerezna karta
iz časa Avstroogrške

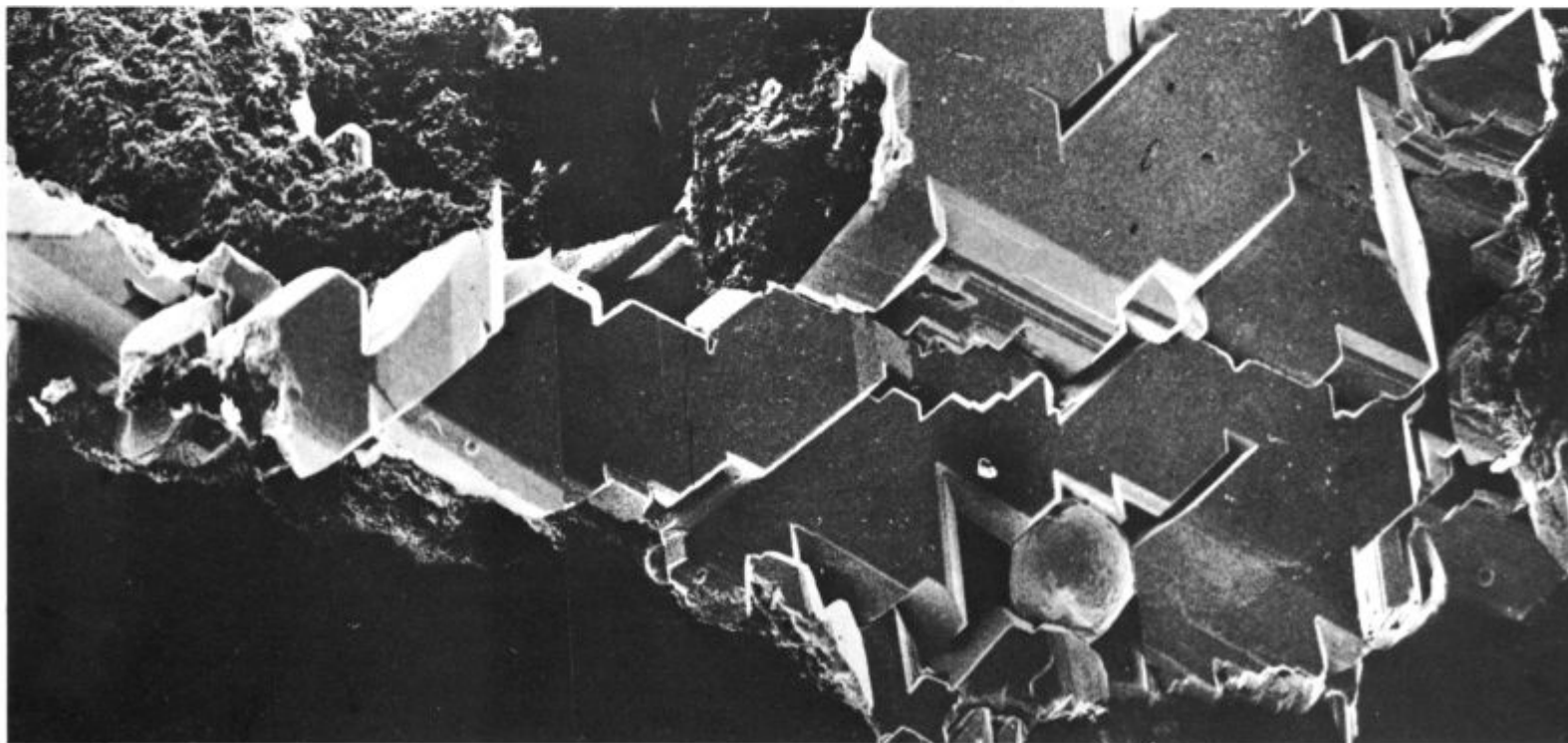

Pravilno geometrijsko raščen kristal
cinabarita – aluzija na rudniški
jašek (posnetek z elektronskim
mikroskopom, FNT, oddelek za
montanistiko, foto Vlado Segalla)

Živo srebro na izraziti kristalni tvorbi samorodne živosrebrne rude cinabarita (posnetek z elektronskim mikroskopom, FNT, oddelek za montanistiko, foto Vlado Segalla)

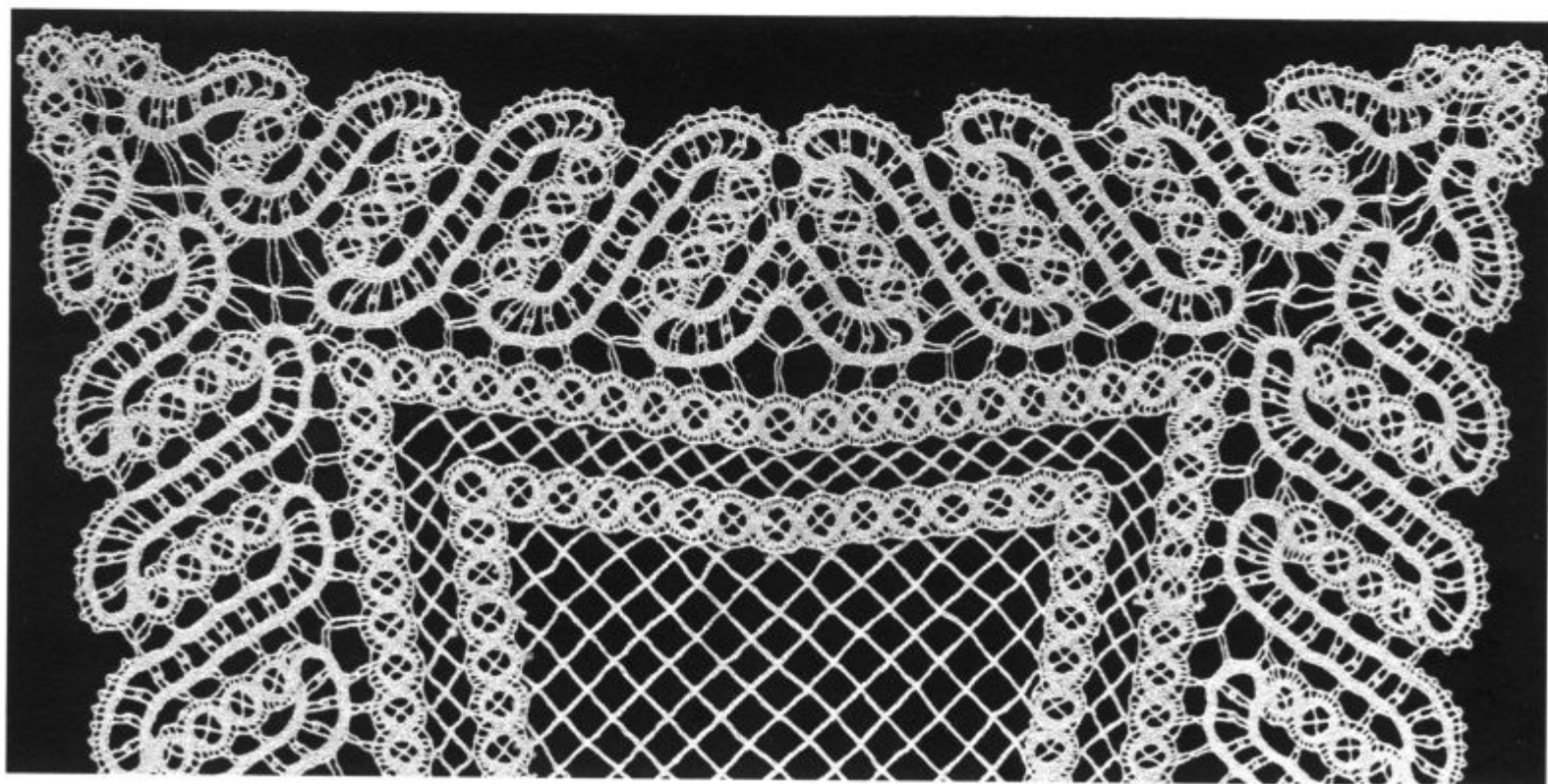
Kristalni ustroj cinabarita z vkleščeno »kapljo« živega srebra (posnetek z elektronskim mikroskopom, FNT, oddelek za montanistiko, foto Vlado Segalla)

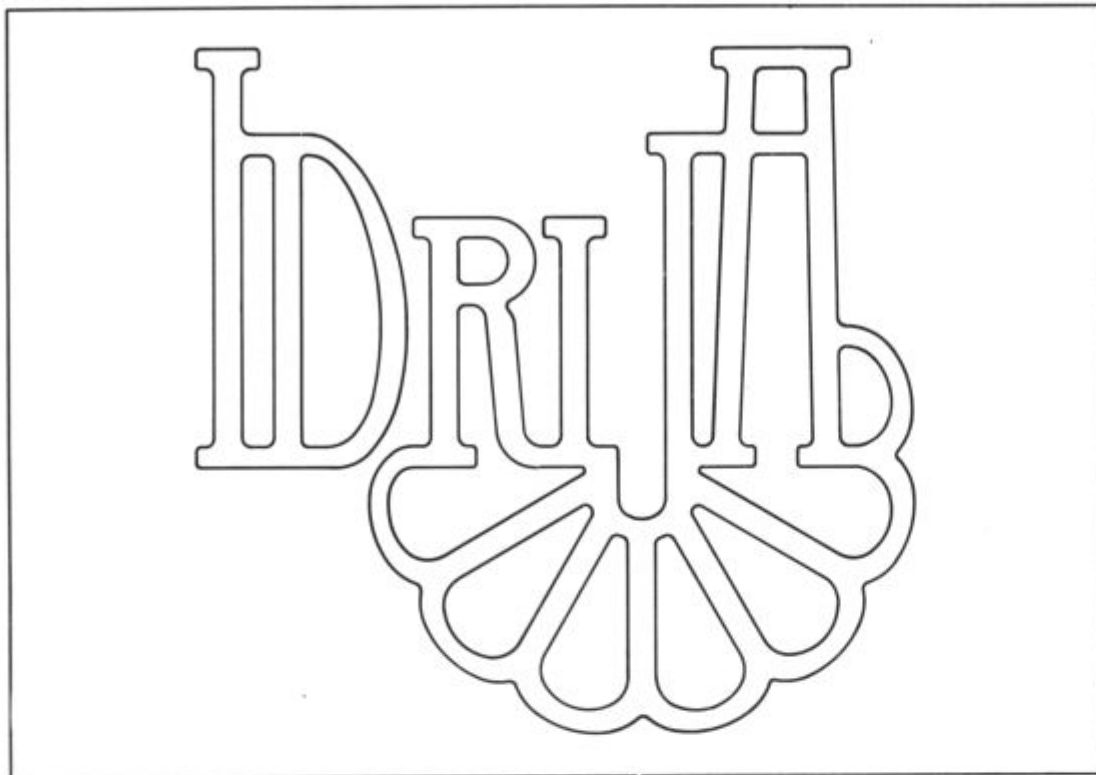

Razvojni prikaz izpeljave znaka
glede na izbor tipografije in
tipičnosti kraja

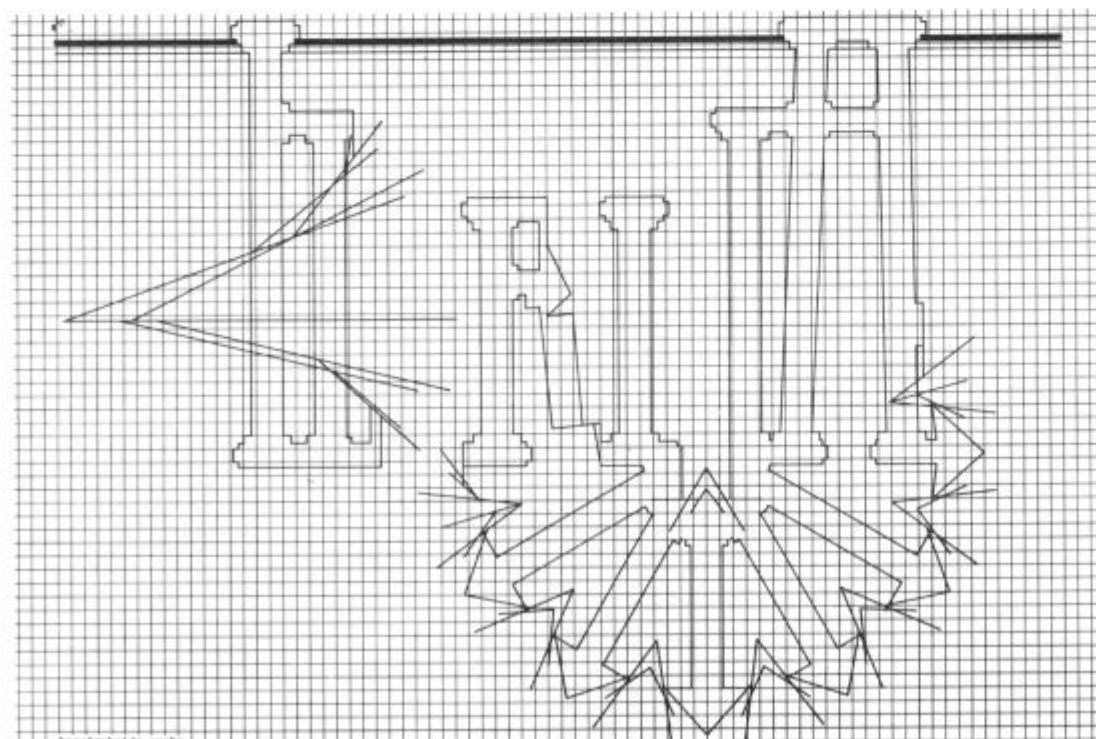
L	ogo tip	Saladriol			Bivo arabe			Čipka
IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA
IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA
idrija	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA
IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA
IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA	IDRIJA

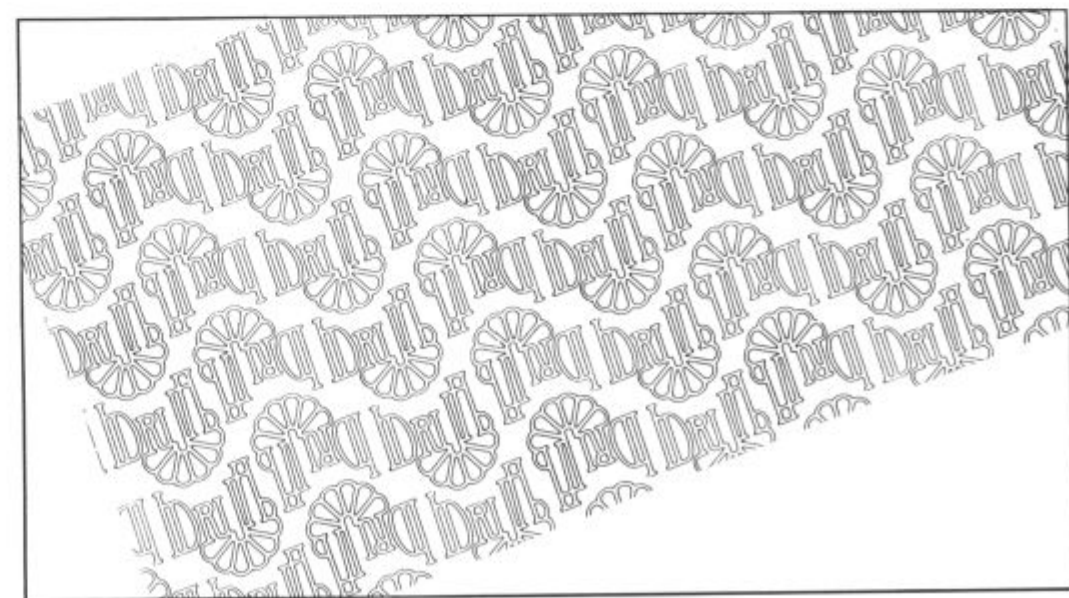
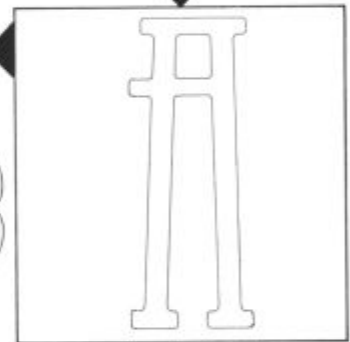
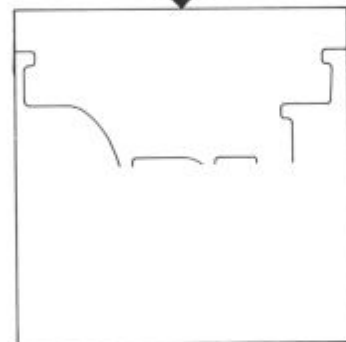
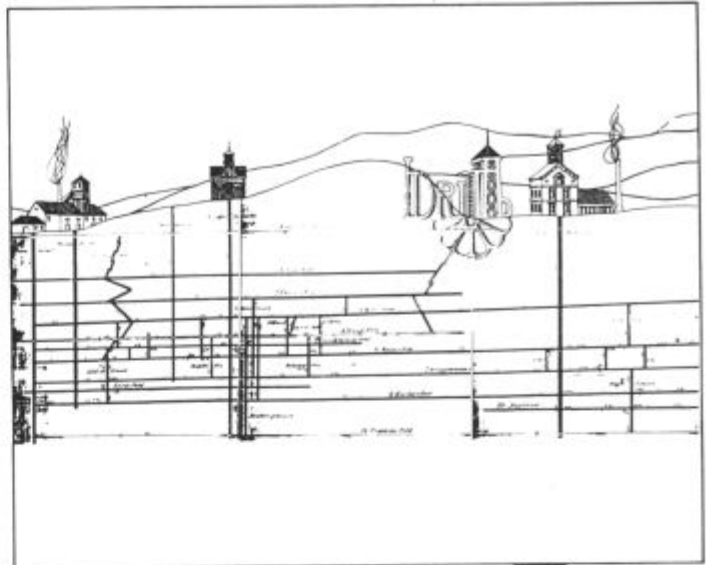
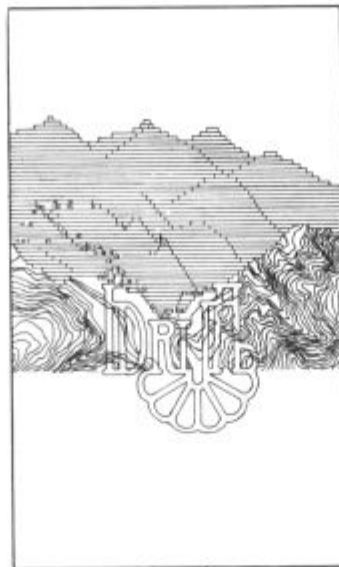
Čipka – vzorec imenovan verige

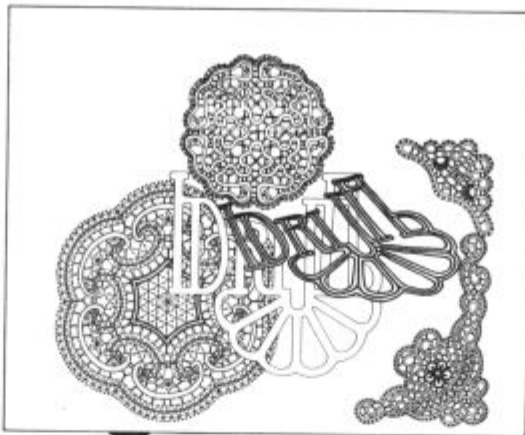
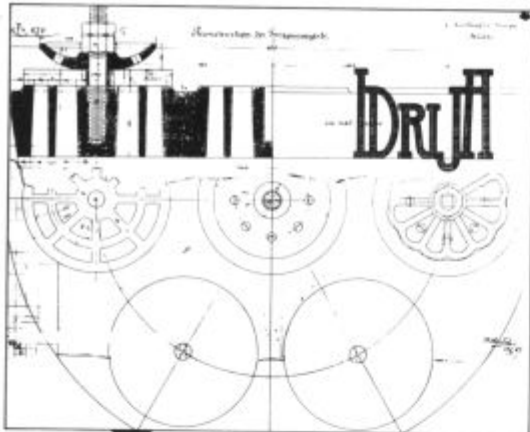

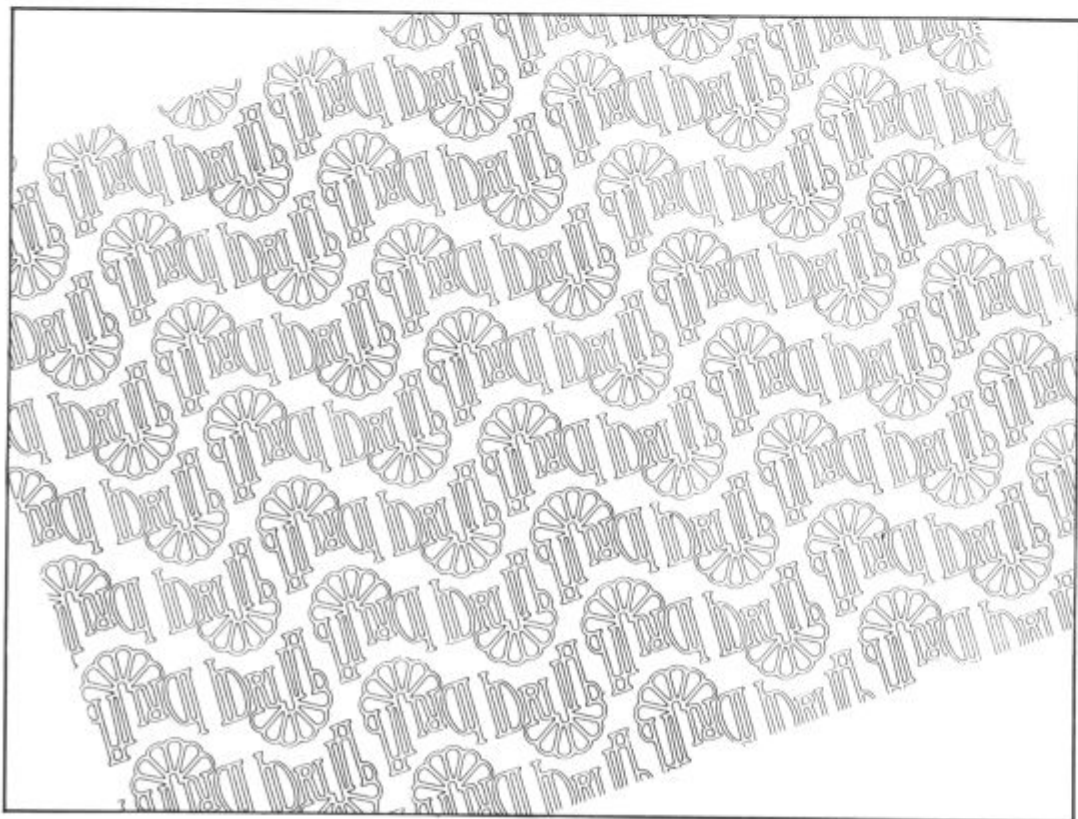
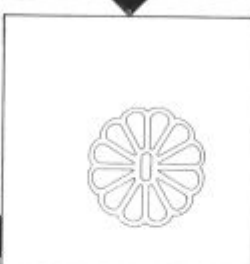
Konstrukcija znaka (določene ortogonale na konstrukcijski mreži in krivine z radiji)

Analiza alogaritmov izhodišč
za znak z znakovnimi sestavinami

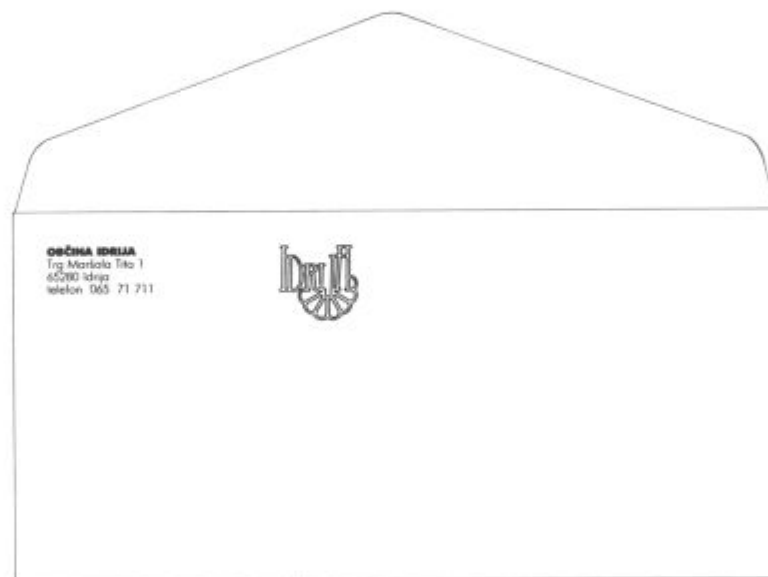
OBČINA IDRİJA
Trg Maršala Tita 1
65280 Idrija
telefon 065 71 711

občinski štab teritorialne obrambe
telefon 71 587

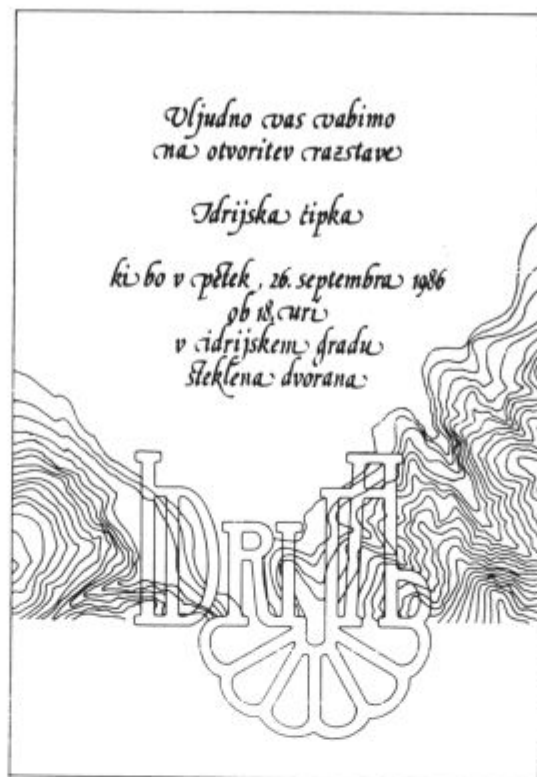
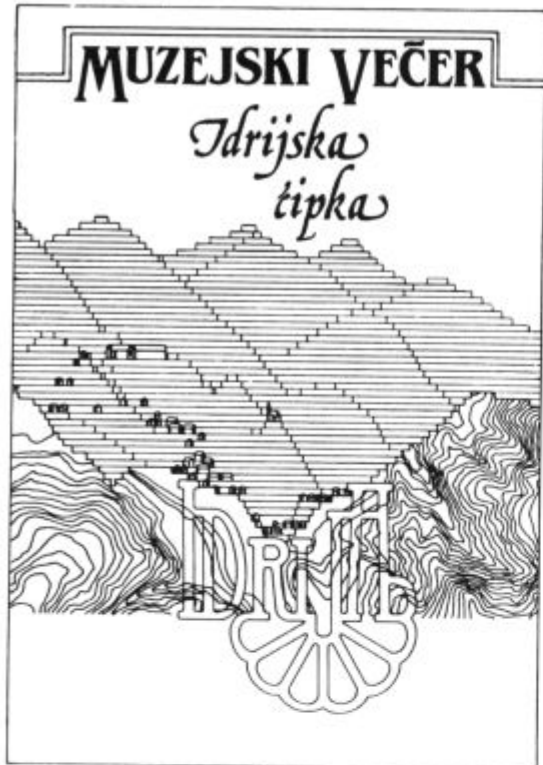
vaš znak:
naš znak:
številka:
datum:

Kuverta

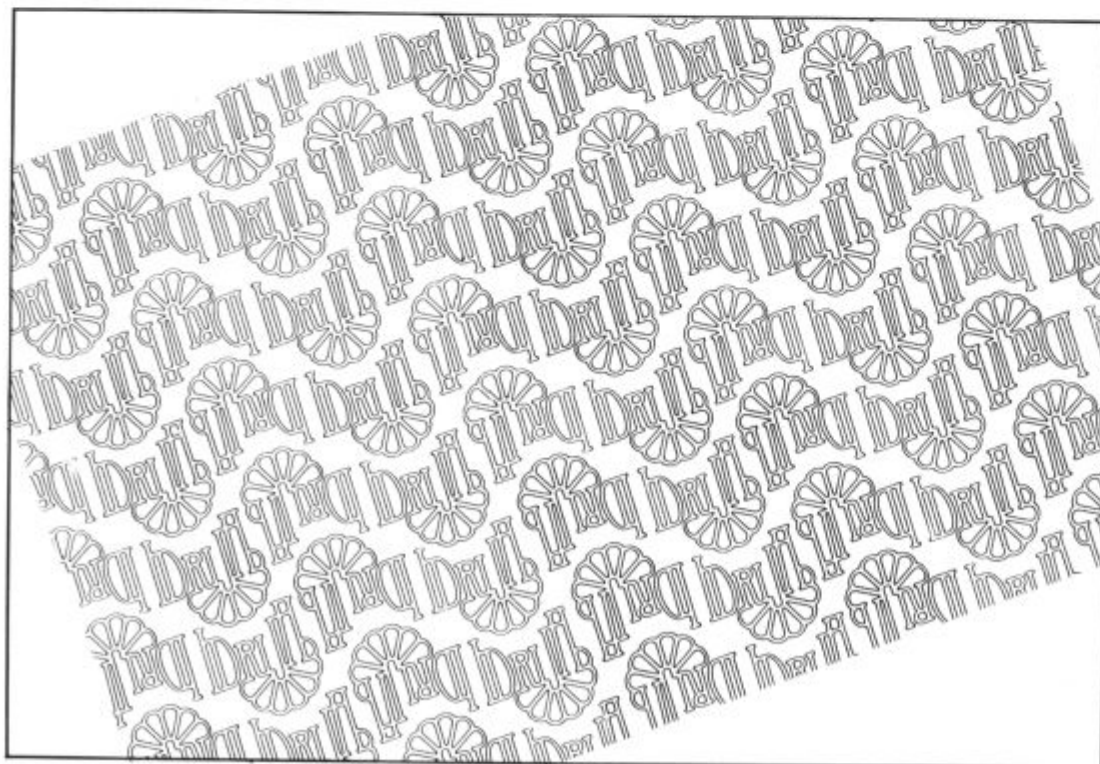

Vizitka

Plakat

Vabilo

Ovojni papir

Likovne priloge v tej številki je prispeval:

JURIJ PFEIFER

9. 3. 1955 sem se rodil v Cerknem, kjer sem prebolel večino otroških bolezni. Po četrtem letu smo se preselili v Idrijo, kjer sem opravil tudi zrelostni izpit.

Potem me je pot vodila na študije v Ljubljano. Najprej sem študiral Svetovno književnost, kjer sem spoznal prve zakonitosti umetnosti, ki so se združile v neprevedljivo besedo »durchleben«.

Naslednje leto sem se vpisal na arhitekturo, kjer sem spoznal, da bi z uresničitvijo svojih zamisli preveč obremenil naše gradbeništvo.

Potem sta me eksistenčna nuja in razklanost med vsebinskim in formalnim pripeljala na pedagoško akademijo, kjer sem diplomiral.

Ko so se nasprotja v meni nekako pomirila, sem začel od začetka. Sprejet sem bil na Akademijo likovnih umetnosti, kjer sem februarja 1987. leta diplomiral.

V zadnjih treh letih sem se največ ukvarjal z ilustracijo in oblikovanjem. Za založbo Mladinska knjiga sem z ilustracijami opremil Tauferjevo zbirko otroških pesmi »Kaj kdo kuha in kaj kdo je« in prozno delo J. Švancingerja »Budilka za grlico«. Že tri leta pa sodelujem kot ilustrator in oblikovalec z Glasbeno mladino.

Z NAPOROM NAŠEGA DUHA SE SIMBOL ROJEVA SKOZI MATERIJU. TAM GA ČAKAM.

KRAJINSKI PARK ZGORNJE IDRIJCE IN IDRIJSKE KLAVŽE

«Nova tehnična pridobitev»
pod Idrijskimi klavžami!
Foto: Baldomir Svetličič

KDO NAM JE UNIČIL IDRIJSKE KLAVŽE!?

V zadnjem obdobju ne mine leto, da ne bi posamezni »idrijski dogodki« razburili širše slovenske javnosti. Od primitivnega pretepa pred Modro dvorano, skrivališča radioaktivnih odpadkov v Zavrtaču, spornega smetišča Raskovec, regulacije Idrije, do krajinskega in kulturnega zločina, ki je bil storjen z izgradnjo betonskega jezua pred samimi klavžami na Idriji.

Za vseh pet dogodkov velja enotna ugotovitev, da se »sploh ne bi zgodili«, če nanje ne bi opozorili v sredstvih javnega obveščanja, od tiska in radia do televizije. Šele ko so posamezni problemi prišli v javnost in tako pridobili širšo slovensko dimenzijo, so se stvari pričele spreminjati tudi v naših domačih logih.

Ko smo v začetju avgusta 1986 na problem betonskega jezua pred Idrijskimi klavžami poizkušali reagirati v lokalnih okvirih, je bil muzej deležen »dobrohotnih« nasvetov in opozoril, posebej še takrat, ko je na ta nedopusten in nedovoljen poseg opozarjal majhen plakat, ki ga je v Idriji razobesil Mestni muzej. Plakat, ki je nosil naslov »KULTURNI IN KRAJINSKI ZLOČIN (ob 200-letnici smrti graditelja klavž Jožefa Mraka, 1709–1786)«, je opravil nadvse koristno delo – v počitniškem vzdušju poletnih dni je obvestil Idrijčane, kaj se je zgodilo z znamenitimi klavžami. Sprožil se je plaz, dogodki so se vrstili drug za drugim, vrstili so se sestanki, strokovni ogledi, časopisi so v treh mesecih objavili 14 prispevkov, bilo je nekaj odmevov na radiu in televiziji. Nekaterim to ni godilo; kako in ali sploh polemizirati z izjavo vodilnega primorskega spomeniškovarstvenega delavca, ki je bila objavljena v tedniku Teleks in bi bila razumljivejša, če bi jo slišali iz ust kakšnega odgovornega tovariša iz Soških elektrarn: »Tisk in televizija sta okrog klavž zagnala vik in krik, ki ni sorazmeren z dimenzijami problema – edina korist tolikšnega pompa v javnosti je, da zdaj ljudje sploh vedo, kaj so Idrijske klavže.«

Na prvi del lahko takoj odgovorimo: »Če o problemu ne govorimo, problema ni.« Ali še bolje: če se o problemu ne razpišejo časopisi, če o njem ne spregovorijo na radiu ali ga ne prikažejo na televiziji, problema ni. Na drugi del izjave lahko pristanemo, vendar s pripombo – sedaj pa so res prav vsi Slovenci izvedeli za Idrijske klavže, o tehniškem čudesu, ki se mu že od nekdaj čudijo ljudje od blizu in daleč. Saj jih je imel univerzitetni profesor in dekan strojne fakultete v Ljubljani Albert Struna za »slovenske piramide«, zgodovinar in biograf slovenskih izumiteljev Sandi Sitar pa trdi, da so klavže po razsežnosti in učinkovitosti delovanju brez primere med tovrstnimi tehničnimi spomeniki v svetu.

Po definiciji inž. Stanislava Mazija, ki je o tem edinstvenem tehničnem spomeniku prvi pri nas pisal že leta 1955 v zbirki

»Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije«, so klavže dolinske zapornice, ki so zajezile v zgornjih tokovih vodo, da je nosila les v Idrijo, kjer so ga ustavljale »grablje«. Klavže so tako ena prvih transportnih naprav za les na Slovenskem.

Do današnjih dni so se nam ohranile štiri klavže, in sicer: Belčne ali Brusove in Putrihove klavže na Belci, Ovcjaške ali Kamomeljske klavže na pritoku Kanomljice Ovcjajku in največje – Idrijske klavže na Idriji.

Genialni konstruktor Idrijskih klavž (prav tako tudi Belčnih in Putrihovah) je bil Idrijčan Jožef Mrak (1709–1786), vsestransko tehnično izobražen strokovnjak. Najtežje probleme je moral Jožef Mrak reševati prav pri Idrijskih klavžah, zgrajenih na nadmorski višini 707 metrov. Kot npr. problem nepropustnosti konstrukcije zaradi vplivov vode, vplivov zmrzali, problem temeljenja in trenutnega odpiranja vrat itd. Moral je zagotoviti pogoje, da je 210.000 kub. metrov vode v 15–20 minutah odneslo tudi do 13.000 kub. metrov lesa do 20 km oddaljene Idrije. Danes bi lahko rekli tudi, da je Jožef Mrak znal klavže vključiti v okolje z velikim posluhom za naravno dediščino.

Idrijske klavže, dokončane so bile 1772. leta, so tudi po obsegu največje, velikanska naložba Rudnika živega srebra pa je bila opravičljiva samo v trajnosti konstrukcije in objekta kot celote. Inž. S. Mazi je zapisal, da je Mraku uspelo »zidanje za vse večne čase«. Idrijske klavže danes propadajo, opuščene so bile leta 1926, le streha je vztrajala do druge svetovne vojne (streha je namreč eden izmed bistvenih elementov za ohranitev jezua). Sanacija vseh štirih klavž bi zahtevala ogromna denarna in materialna sredstva, seveda merjeno v kategorijah, s katerimi se pogovarjamo v naši kulturi. Velika priložnost se je za Idrijske klavže pokazala prav leta 1983, toda . . .

Spomeniškovarstvena dela se na klavžah kontinuirano vrstijo že od leta 1976. Takrat sta jih v svoj program finansiranja uvrstili tako Občinska kot Republiška kulturna skupnost. Seveda je vseskozi šlo za razmeroma majhna sredstva, edino v letu 1986 so bila v Belčne klavže investirana večja sredstva, 5.530.000 dinarjev.

V sedemdesetih letih so bili izvedeni tudi doslej edini posegi na Idrijskih klavžeh. Klavže so bile takrat očiščene, urejene so bile fuge na pohodnem, zgornjem delu. Predvsem pa so bili sistematično opravljeni posegi na Putrihovah in Belčnih klavžah, katerih namen je bil zaustaviti njihovo propadanje oz. rušenje. Sanirani so bili temelji obeh klavž in zgrajeni obe strehi. Šlo je za izredno delikatne posege, ki jih je vodil gradbenik in statik inž. Stojan Ribnikar iz Ljubljane. Najdražji posegi, fugiranje in injektiranje notranjosti pa še čakajo na boljše čase.

Popolnoma odprto ostaja vprašanje sanacije Ovcjaških klavž, ki jih je sedaj še možno sanirati, kajti temelji so ostali nedotaknjeni. Žal pa se je severna stena klavž že skoraj popolnoma porušila in bi bila zato potrebna velika sredstva za njihovo sanacijo.

S tega kratkega ekskurza v stran se zopet povrnimo k bistvu našega zapisa. Soške elektrarne Nova Gorica (dalje: SENG) so v soglasju s Skupščino občine Idrija sklicale 7. julija 1983 predlokacijski ogled, ki se ga je udeležilo 17 predstavnikov 9 različnih ustanov, zainteresiranih za ohranitev oz. izkoriščanje Idrijskih klavž v energetske namene, razen predstavnikov RPC – TOZD Atelje za projektiranje iz idrije.

Nameni investitorja in vseh tistih, ki so predlagali, da se Idrijske klavže izkoristijo kot zajetje za predvideno malo hidroelektrarno (dalje: malo HE), so bili brez dvoma pošteni. S tem so se strinjali tudi predstavniki spomeniškovarstvenih institucij. Čeprav bi lahko, gledano iz današnje perspektive, temu tudi nasprotovali, saj so na tem sestanku sprejeli tudi nekaj kompromisov (poseg bi bil v nasprotju z določili Odloka o spomeniškem redu v občini Idrija iz leta 1969, zapornice pretočnih kanalov klavž niso bile določene, tudi nasploh bi bil ta objekt prevelik poseg v naravno dediščino zgornjega toka reke Idrijce, na širšem področju so rezervirani vodni viri za vodooskrbo Idrije). Tudi Kulturna skupnost Idrija in Slovenija nista premogli dovolj denarja, da bi lahko obvarovali ali vsaj preprečili nadaljnje propadanje vseh štirih klavž (dve na Belci, po ene pa na Idrijci in na Ovčajku, pritoku Kanomiljice). »Kulturni dinar« je torej zadostoval samo za spomeniškovarstvene posege na Belčnih in Putrihovah klavžah. Tako bi bila uresničitev tega predloga, glede na prakso, ki prevladuje v naši družbi, nekaj zares izjemnega. V popolnem soglasju bi v skupnem projektu nastopili tako elektrogospodarstvo, varstveniki naravne in kulturne dediščine ter občinski upravni organi, poleg tega pa bi bili zadovoljni še mnogi drugi (gozdarji, prebivalci teh odročnih krajev, ljubitelji prirodnih in kulturnih znamenitosti). Še dolgo bi se lahko prizadeti ponašali, kako modro so v tem primeru ravnali. Ohranjen in saniran bi bil evropsko pomemben kulturnozgodovinski spomenik, objekt bi bil ponovno funkcionalno usposobljen in bi neposredno koristil naši družbi. Z natančnimi predlogi, ki so bili na omejenem predlokacijskem ogledu sklenjeni, seznanjamo bralce v prilogi, kjer objavljamo še nekatere druge odločilne dokumente v zadevi »Idrijske klavže«.

Naslednje dejanje se je zgodilo marca 1984, ko so SENG (5. 3. 1984) zaprosile Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice (tudi: Zavod za spomeniško varstvo, dalje: Zavod za VNKD) za izdajo soglasja k nameravani gradnji male HE na zgornjem toku reke Idrijce in sicer na lokaciji, kot je bilo razvidno iz priložene karte oz. idejne zasnove. Poleg karte oz. idejne zasnove je bil k prošnji priložen tudi zapisnik predlokacijskega ogleda z dne 7. julija 1983, ki govori izključno o sanaciji Idrijskih klavž in izkoriščanju le-teh kot zajetje za malo HE. Ker se je vsa zadeva vodila pod oznako »Zaupno!«, nam ni bilo mogoče ugotoviti, kaj je bilo v idejni zasnovi oz. na priloženi karti vrisano, ali Idrijske klavže kot zajetje ali pa že kar sporna novogradnja (novi betonski jez) v podslapju klavž. Priloženo dokumentacijo je moral Zavod za VNKD iz Nove Gorice po izdaji soglasja vrniti SENG.

Zavod za VNKD je 26. marca 1984 izdal soglasje za izgradnjo male HE na zgornjem toku reke Idrijce s pripombami, ki so bile navedene v zapisniku z dne 7. julija 1983. Torej soglasje, ki izključno govori o sanaciji in uporabi klavž kot zajetja za malo HE. Prav tako istega dne (26. 3. 1983) SENG pismeno zaprosi Zavod za VNKD, naj »posreduje eventualne sugestije v zvezi z vgradnjo zapornic v pretočnih poljih (klavž – op. p.) oziroma gradbenemu delu«. Zavod na to prošnjo ni posredoval nobenih sugestij, kajti načrti celotnega projekta so se v naslednjih dneh in tednih v celoti spremenili. Kljub temu, da je Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij iz Ljubljane v svoji študiji ugotovil, da je Idrijske klavže možno uporabiti (ob ustreznih sanaciji) za vodno pregrado.

V tem času je investitor (SENG) pridobil 12 soglasij in naročil RPC – TOZD Ateljeju za projektiranje v Idriji, da izdela lokacijsko dokumentacijo za gradnjo male HE 924.

Investitor je torej zbral soglasja (predvsem je v tem primeru bistveno soglasje Zavoda za VNKD) za malo HE, ki je predvidevala sanacijo oz. usposobitev Idrijskih klavž za zajetje. Ateljeju za projektiranje pa je kot že rečeno naročil, da izdela lokacijsko dokumentacijo za malo HE 924 na zgornjem toku reke Idrijce, katere zajetje (sedaj novi sporni betonski jez) naj bo locirano v podslapju Idrijskih klavž na višinski koti približno 700 metrov. Investitor je torej soglasje Zavoda za VNKD, ki se nanaša samo na Idrijske klavže, izkoristil in prikazal kot soglasje za novogradnjo! Atelje za projektiranje v Idriji pa je tako naročeno dokumentacijo seveda izdelal.

V prvi polovici junija 1984 je bila lokacijska dokumentacija izdelana in 18. junija so Soške elektrarne zaprosile Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja pri Skupščini občine Idrija za izdajo lokacijskega dovoljenja. Upravnemu organu so posredovali vso formalno potrebno dokumentacijo, vključno s spornimi soglasji.

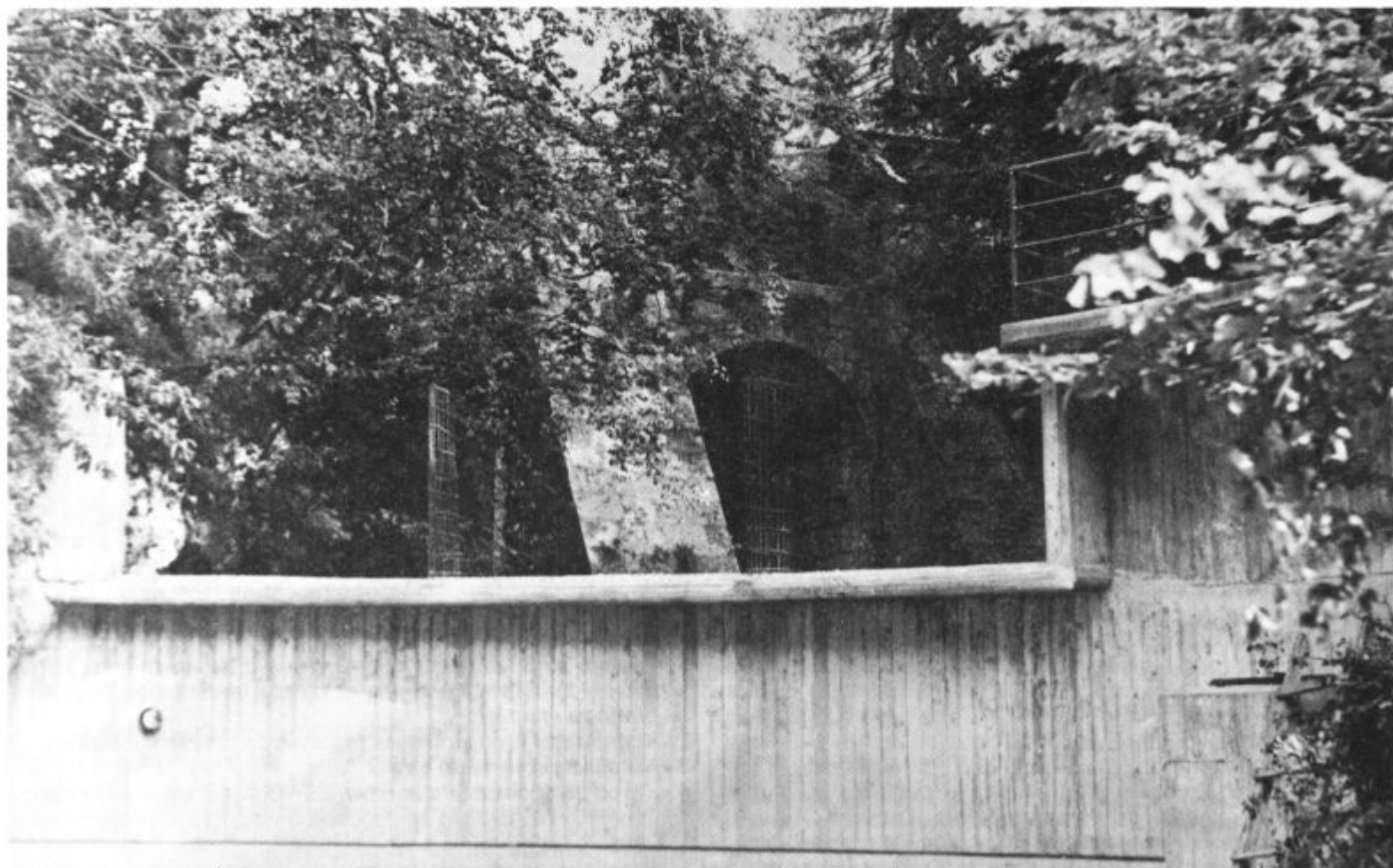
Občinski upravni organ je 10. septembra 1984 izdal lokacijsko dovoljenje, čeprav je bilo to v nasprotju s tedaj veljavnim Odlokom o spomeniškem redu v občini Idrija iz leta 1969.

Prav tako bi moral upravni organ ugotoviti, da se soglasje Zavoda za VNKD ne nanaša na novogradnjo, temveč na Idrijske klavže (kakor tudi ostala soglasja) in da je priložena dokumentacija pomanjkljiva in neustrezna. V obrazložitvi izdanega lokacijskega dovoljenja je tudi zapisano, da je bil 24. julija 1984 opravljen lokacijski ogled in ustna obravnava. Iz zapisnika ogleda pa je razvidno, da sta t. i. »lokacijskemu ogledu in ustni obravnavi« prisostvovala samo predstavnika upravnega organa in investitorja, čeprav bi morali biti po črki zakona k temu ogledu povabljeni tudi predstavniki drugih zainteresiranih ustanov oz. strank v postopku. Pravzaprav bi morali zaradi povsem novih elementov (sprememba lokacije jezusa oz. opustitev Idrijskih klavž za vodno zajetje) ponovno sklicati vse tiste, ki so bili prisotni že na predlokacijskem ogledu (7. 7. 1983). Predvsem pa predstavnike Zavoda za VNKD iz Nove Gorice in Mestnega muzeja Idrija. Če bi se to zgodilo,

takega dokumenta, kot je omenjeno lokacijsko dovoljenje, Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja ne bi mogel oz. ne bi smel izdati! Celotni postopek pridobivanja soglasij in lokacijskega dovoljenja bi morali takrat obvezno v celoti ponoviti. Lokacijsko dovoljenje prav tako ni bilo, vsaj po zatrjevanju spomeniškovarstvenih delavcev, poslano v vednost Zavodu za VNKD. Čeprav je ta ustanova navedena med strankami, katerim je potrebno vročiti lokacijsko dovoljenje. Tako je bil iz celotnega postopka izločen tudi novogoriški Zavod, Mestni muzej Idrija pa je tako ali tako pri tej stvari prvič in zadnjič sodeloval samo pri predlokacijskem ogledu 7. julija 1983. Vsakršna uradna pritožba je bila torej v tem trenutku in kakor boste videli tudi v nadaljnjem postopku onemogočena. Informacijski krog je bil sklenjen.

Soške elektrarne so tako formalno dobile zeleno luč za naročilo projektne tehnične dokumentacije, ki jo je izdelal Inženirski biro elektroprojekt Ljubljana. Investitor je 15. aprila 1985

zaprošil za izdajo gradbenega dovoljenja in ga 13. avgusta 1985 tudi dobil. Gradnja se je pričela že jeseni 1985 in se intenzivno nadaljevala v letu 1986. Delo je prevzelo SGP Primorje iz Ajdovščine. Najprej sta bili zgrajeni strojnica in cevovod, prav nazadnje, v poletnih dneh meseca julija, in zelo na hitro pa tudi sporni betonski jez. O posledicah tega posega za okolje in sam spomenik kasneje, v tem trenutku samo dve dejstvi, ki sta bili v dosedanji javni polemiki sploh prezrti ali premalo poudarjeni. Prvo dejstvo se nanaša na cevovod, katerega gradnja je vsaj v neposredni bližini klavž povzročila velike devastacije okolja. Izkopni material so enostavno porinili po bregu navzdol, do reke, vse v slogu gradnje naših gozdarskih cest in vlak. Drugo dejstvo se nanaša na strojnico. Po določenih lokacijske dokumentacije in dovoljenja bi morala biti locirana na desnem bregu reke Idrijce, stoji pa na levem bregu, morala bi biti deloma (s treh strani) vkopana, tako da bi bila vidna višina objekta čim manjša. Seveda ni tako! Zgraje-

47 Odpirajo se «novi pogledi» na Mrakove Idrijske klavže Foto: Ivana Leskovec

na je popolnoma na planem; kot kritina se priporočajo skodle, prekrita je seveda z drugo kritino. Zares velika samovolja in odstopanje od lokacijskih pogojev!

Mestni muzej Idrija je na ta poseg prvič opozoril v prvih dneh avgusta, ko je bil novi betonski jez tako rekoč že dograjen. Mnogi so očitali prepozno reagiranje. Vsem tem odgovarjamo in jih sprašujemo: Kaj pa so v vseh teh letih in mesecih storili odgovorni za vodenje postopka in tudi investitor, da do tega ne bi prišlo? Na vprašanje, s katere strani lahko pridejo najhujše grožnje kulturni dediščini, si pomagajmo odgovoriti z naslednjim citatom: »Najbolj pa lahko ogroža naravno in kulturno dediščino **družbenopolitična skupnost**, torej organizirana družba s svojimi pristojnostmi in sredstvi za uresničevanje svoje oblasti. Vsi pomembnejši posegi v dediščino so namreč stvar samoupravnih in oblastvenih odločitev občine ali širše družbenopolitične skupnosti. Če ni ustreznega planiranja, če planiranje ne zajema vidikov varovanja dediščine ali jih zajema premalo ali če načrtuje in odloča v škodo dediščine, če družbenopolitična skupnost ne zagotovi izpolnjevanja svojih odločitev in spoštovanja dogovorjenih omejitev ter opredelitev, če dopušča kršitve zakonitosti in samovoljo, tedaj je zaradi tega dediščina objektivno najbolj ogrožena.« Mislim, da ta citat iz Analize naravne in kulturne dediščine ter njenega varovanja (Ljubljana 1986), ki jo je pripravil Republiški komite za kulturo, ne potrebuje komentarja. Toda še predno so pričeli graditi novi jez, je predsednik Muzejskega društva Idrija, dr. Franjo Kordiš, telefonsko obvestil Zavod za VNKD, da se v bližini Idrijskih klavž izvajajo nekateri posegi. Zavod za VNKD na to opozorilo ni reagiral.

Očitki idrijskemu Muzeju so torej v glavnem neupravičeni, posebej še, ker menimo, da se kljub protestom ne bi ničesar bistvenega zgodilo. Kajti tudi potem, ko je Muzej uradno že protestiral in vložil med drugim pritožbo za ustavev del na Medobčinski inšpektorat občin Idrija, Logatec in Vrhnika, le-ta ni ničesar ukrenil in so se dela nadaljevala. Problem je bilo potrebno očitno radikalizirati, da so se pristojni zganili!

V drugi polovici avgusta 1986 so bili v dnevnem časopisju objavljeni številni odmevi v zvezi z zadevo »Idrijske klavže«. V dobrem mesecu dni je bilo sklicanih pet sestankov in ogledov »nove betonske pridobitve«. Prva dva nista prispevala nobenih konkretnih rezultatov, šlo je v bistvu za seznanjanje s problemom in konfrontacijo prizadetih. Pravzaprav se je vsa stvar hotela omiliti in prikazati v lepši luči, kot so poročali časopisi, slišati je bilo očitke senzacionalizma itd. . . . Govorilo se je, naj bo to šola za v bodoče, da pa naj stvar ostane taka kot je. V zameno za ohranitev novega betonskega jezusa ponujali sanacijo klavž, govorili so, da so klavže z novega jezusa še bolj vidne in podobne neumnosti. Za nadaljevanje zadeve je bil odločilen obisk predsednika Republiškega komiteja za varstvo okolja in urejanje prostora Tomaža Vuge in glavnega urbanističnega inšpektorja Milana Naprudnika ter njunih sodelavcev. Delovna skupina je 10. septembra 1986 obiskala Idrijo in si med drugim ogledala tudi betonski jez

pred Idrijskimi klavžami. Na posvetu s predstavniki republiških organov so sodelovali tudi vodilni delavci v SO Idrija, RPC Idrija in drugi. Iz zapisnika omenjenega posveta povzemamo: »*Predsednik komiteja (Tomaž Vuga – op. p.) je poročal, da se bo po upravni dolžnosti lokacijsko dovoljenje, ki je bilo izdano s strani upravnega organa občine za gradnjo male HE Klavže, odpravilo in s tem odprlo možnost ponovnega postopka. . . . Že danes pa je potrebno ugotoviti, da je objekt zgrajen v nasprotju z vsemi soglasji, ki so bila dana. Gre za črno gradnjo, ki jo je treba odstraniti. Odgovornost za to situacijo nosi občina in investitor – Soške elektrarne.*« Sklenjeno je bilo tudi, da bo predsednica Skupščine občine Idrija Ivica Kavčič sklicala sestanek vseh prizadetih, kjer se bodo dogovorili, kako stvari naprej razreševati.

Naslednji dan (11. 9. 1986) so Idrijske klavže obiskali tudi strokovnjaki Republiškega komiteja za kulturo, Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane, Tehniškega muzeja Slovenije, Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice in Mestnega muzeja Idrija. Po temeljiti presoji so bili soglasno sprejeti naslednji trije sklepi:

1. *Zgrajena pregraja v podslapju klavž deluje kot izrazito močnejši element in pomeni nasilje nad spomeniškim kompleksom klavž. Poseg je razvrednotil tako vizuelno podobo kot zgodovinsko pričevalnost tega tehničnega spomenika.*
2. *Iz stališča varstva naravne dediščine je izgradnja betonske pregrade hud in nedopusten poseg. Vkopanje cevovoda v obstoječe cestišče ni izvedeno v celoti in daje vtis malomarnega posega v prostor: brežine so neurtjene, robniki so odstranjeni, odvečni material je neustrezno deponiran, na veliko mestih potisnjen čez spodnjo brežino. Celoten poseg pomeni močno degradacijo naravnega okolja gornjega dela soteske Idrijce.*
3. *Zajezitev Idrijce za potrebe mini HE naj se izvede v skladu s sklepi predlokacijskega sestanka 7. 7. 1983 in vzpostavi naj se prvotno stanje.*

Prav tako so bili spodbudni sklepi sprejeti 24. septembra 1986 na posvetu, ki so se ga udeležili predstavniki Zavoda za VNKD, Muzejskega društva in Mestnega muzeja Idrija, SENG iz Nove Gorice, Skupščine občine Idrija, OK SZDL Idrija in Ateljeja za projektiranje iz Idrije:

1. *Pristopi se k izdelavi projekta za ureditev klavž tako, kot je bilo prvotno zamišljeno – to je, da se klavže usposobi za pregrado za malo HE.*
2. *Koordinator vseh aktivnosti je Zavod za spomeniško varstvo.*
3. *Naročnik projekta so SENG.*
4. *Zavod za spomeniško varstvo, SENG in AP Idrija se sestanejo do 10. 10. 1986 in se dogovorijo za pripravo projektne naloge.*
5. *Projektna naloga bo izdelana do konca meseca oktobra in dana v pripombe vsem pristojnim organom in organizacijam.*

Mestni muzej Idrija pa je sprožil vzporedno akcijo tudi na drugem nivoju. 22. avgusta 1986 se je pritožil zoper lokacijsko dovoljenje na Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora, zoper gradbeno dovoljenje na Republiški komite za industrijo in gradbeništvo in predlagal Medobčinskiemu inšpektoratu občin Idrija, Logatec in Vrhnika, da zaustavi vsa gradbena dela na objektu. Republiški komite za varstvo in urejanje prostora je 3. oktobra 1986 izdal odločbo, s katero je po nadzorstveni pravici odpravil odločbo Oddelka za urejanje prostora in varstvo okolja občine Idrija, št. Z-6-1/84 z dne 10. 9. 1984. Tako je bilo lokacijsko dovoljenje za izgradnjo male HE pod Idrijskimi klavžami tudi uradno razveljavljeno. Z drugimi besedami, betonski jez pod Idrijskimi klavžami je bil (pravzaprav objekt električne centrale v celoti) proglašen za črno gradnjo.

Kaj torej zapisati za zaključek več mesecev po zadnjem uradnem sestanku, na katerem sta sodelovala tudi predstavnik Mestnega muzeja in Muzejskega društva Idrija (prispevek je bil napisan februarja 1987, op. p.). Nič spodbudnega ni videti na obzorju. Naj za podkrepitev upravičenosti protesta navedemo še mnenje predsedstva OK SZDL Idrija. Le-ta je zadevo »Idrijske klavže« na pobudo svojega strokovnega sveta za kulturo postavil na dnevni red seje predsedstva. Na seji (25. septembra 1987) je bil poseg najstrožje obsojen, zahtevana pa je bila tudi vzpostavitev prvotnega stanja in odstranitev jezu, ter sanacija in usposobitev klavž kot pregrade za hidrocentralo.

DOKUMENTACIJA O GRADNJI JEZU

1. Zapisnik o predlokacijskem ogledu obstoječih Idrijskih klavž z eventualnim zajetjem z dne 7. 7. 1983

SKUPŠČINA OBČINE IDRİJA
Oddelek za urejanje prostora
in varstvo okolja

ZAPISNIK

o predlokacijskem ogledu obstoječih Idrijskih klavž
z eventualnim zajetjem dne 7. 7. 1983.

1. Na predlog Soških elektrarn Nova Gorica in v soglasju s Skupščino občine Idrija – Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja je bila sklicana današnja predlokacijska razprava na podlagi razpisa št. 04/ML-Km-931/1 z dne 28. 6. 1983, zaradi določitve meja lokacije na obstoječih Idrijskih klavžah z eventualnim zajetjem ter postavitev strojnice.

Navzoči:

1. zastopnik SENG tov. Korenč, tov. Manfreda, tov. Komelj in tov. Polanc
2. IBE tov. Kokalj in tov. Cerar
3. ZRMK Ljubljana tov. Kos, tov. Vogrinec
4. Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica tov. Humar, tov. Medvešček
5. Mestni muzej Idrija tov. Bavdaž in tov. Simčič
6. SGG Tolmin TOZD Gozdarstvo Idrija tov. Ličan
7. Ribiška družina Idrije tov. Vogrič
8. SO Idrija – tov. Kogelj
9. EGS Maribor – tov. Mravljak, tov. Jeršpek

Udeležbo so opravičili:
RPC TOZD Atelje za projektiranje Idrija

II. V uvodni obrazložitvi Idrijskih klavž je tov. Bavdaž, zastopnik Mestnega muzeja Idrija, podal kratko zgodovino predmetnih klavž, na kateri bi se zgradila mala hidroelektrarna, in sicer na njenem zgornjem toku. Glede na to, da so bile Klavže zgrajene leta 1772 in so služile za splavljanje lesa za potrebe RŽS, so v dobrem stanju.

V lokacijski dokumentaciji in tehnični dokumentaciji bo potrebno dosledno upoštevati vsa mnenja in stališča, ki jih bodo podali vsi predstavniki organov in organizacij v nadaljnjem besedilu.

1. Predstavniki SENG Nova Gorica: SENG Nova Gorica – predvidene male HE, ki bo zgrajena na zgornjem toku Idrijce z zajetjem v višini Idrijskih klavž in z lokacijo strojnice HE, ki še ni dokončno določena, želi z današnjim ogledom ugotoviti pogoje za izbrabo obstoječega objekta v energetske namene. V dose-
danjih pripravah za gradnjo objekta ni izdelane nobene dokumentacije razen načelne izbire grobe lokacije objekta. Na objektu ali ob njem bo potrebno zgraditi vtočni objekt za cevovod in talni izpust za odvajanje visokih vod. V teku izdelave idejnega projekta bo potrebno razčistiti ta vprašanja skupaj z Zavodom za spomeniško varstvo. Pred tem bodo SENG naročile izdelavo elaborata za ugotovitev stabilnosti pregrade in obseg del za sanacijo, kar zadeva uporabo objekta v energetske namene. Po pridobitvi mnenja pristojnega obdelovalca se bo nadaljevala priprava investicijske dokumentacije do izdelave lokacijske dokumentacije za pridobitev lokacijskega dovoljenja. Do izdelave lokacijske dokumentacije bodo v teku pripravljanih del določeni tudi vsi parametri in ožje lokacije vseh objektov HE.

2. Predstavniki Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica: Načeloma soglasja z uporabo klavž v energetske namene. Pri sanaciji klavž je potrebno, da se ohranja sedanja struktura in način gradnje. Zapornice so lahko premične in izvedene po izbiri investitorja. Za zaščito pohodnega dela klavž predlagamo izvedbo prvotnega ostrejša. V ta namen naj se tudi izdelata projekt prezentacije in sanacije objekta. Odočna cev mora biti izvedena tako, da ni vidna. Iz krajskega vidika menimo, da je lokacija strojnice primernejša pod kmetijo Tratnik.

3. Predstavniki SGG Tolmin TOZD Gozdarstvo Idrija: Obvestiti je potrebno SGG TOZD Gozdarstvo Idrija o planirani gradnji male HE na klavžah zaradi usklajevanja plana poseke v zaježitvenem območju.

4. Predstavniki Ribiške družine Idrija: Pri izdelavi lokacijske in tehnične dokumentacije se mora upoštevati minimalni pretok po usklajenih predpisih za zagotavljanje življa v reki Idrijci na tem območju.

5. Predstavniki ZRMK Ljubljana ugotavljajo, da je objekt možno sanirati in ga ohraniti v obliki sedanjega stanja. Predhodno pa bi bilo potrebno ugotoviti oziroma določiti njegovo stabilnost kakor tudi njegovo temeljenje. Po dobljenih podatkih stabilnosti bo možno določiti vrst sanacije povečanja njegove trdnosti. Vse to bo možno ugotoviti po naročilu iz zastavljene programa. Predhodno bi bilo potrebno izdelati posnetek objekta in okolice.

6. Predstavniki IBE Ljubljana ugotavljajo: na osnovi ugotovitev ZRMK Ljubljana in Geodetskega posnetka pregrade in širše okolice okoli pregrade bi določili način zajemanja vode za HE (geodetski posnetek po merilu 1:500, detajle okoli pregrade in strojnice pa v merilu 1:100. Projektiranje na pregradi naj se izvaja s soglasjem Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica.

7. Predstavniki EGS Maribor ugotavljajo, da je na Idrijci predvidena izgradnja male HE po programu SLO. Na osnovi ogleda ugotavljamo, da je smiselno

uporabiti obstoječ objekt Idrijske klavže s tem, da pri nadaljnjem projektiranju uskladijo potrebe energetskega objekta z zahtevami lokacijskih pogojev. Nadaljnji postopek za izdelavo dokumentacije velja po načinu izdelave dokumentacije male HE, sprejetem pri EGS Maribor.

8. Predstavnik Mestnega muzeja Idrija: Strinja se z vsemi pogoji, ki jih je dal Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica.

Drugih pripomb ni bilo.

Vsi prisotni se z zapisnikom strinjajo, kar potrjujejo z lastnoročnimi podpisi.

(Opomba: Sledi 15 podpisov)

2. Prošnja SENG Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice za izdajo soglasja k nameravani gradnji z dne 5. 3. 1984.

SENG – SOŠKE ELEKTRARNE NOVA GORICA

ZAUPNO!

ZAVOD ZA SPOMENIŠKO
VARSTVO

Cankarjeva
65000 NOVA GORICA

Nova Gorica, dne 5. 3. 1984

Vaš znak:
Naš znak: 04/MR-Bm 212/4

Zadeva: Izgradnja male HE

Soške elektrarne Nova Gorica predvidevajo v letu 1985 pričeti z izgradnjo male HE na zgornjem toku reke Idrijce, in sicer na lokaciji, kot je prikazano na priloženi karti 1:10.000.

V idejni zasnovi so razvidni osnovni podatki in karakteristike male HE. Opozoriti moramo, da se je investitor odločil za II. varianto, ki predvideva strojnico pod kmetijo Tratnik. Elektrarna naj bi bila povezana na distribucijsko omrežje po 10 (20) kV daljnovodu na TP Čekovnik in sicer po že obstoječi trasi N. N. voda.

Zaradi pristopa k izdelavi tehnične dokumentacije prosimo za izdajo soglasja k nameravani gradnji.

Ker je zadeva »Zaupne« narave, prosimo, da se ravnate skladno s tem in nam ob izdaji soglasja vrnete dostavljeno dokumentacijo.

Prilagamo zapisnik o predlokacijskem ogledu.

Tovariški pozdrav!

Vodja sektorja za razvoj
Korenč Rajko

Priloge:
1-krat zapisnik
1-krat idejna zasnova (odd. osebno)

3. Prošnja SENG Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica za eventualne sugestije v zvezi z vgradnjo zapornic v pretočnih poljih Idrijskih klavž z dne 26. 3. 1984.

SENG – SOŠKE ELEKTRARNE NOVA GORICA

ZAUPNO

ZAVOD ZA SPOMENIŠKO
VARSTVO

Cankarjeva
65000 NOVA GORICA

Nova Gorica, dne 26. 3. 1986

Vaš znak:
Naš znak: 04/MR-Km 212/10

Zadeva: Izgradnja male HE

Skladno z našim dopisom št. 04/MR-Bm-212/4 od 5. 3. 1984 in dogovorom z vašim tov. Humarjem vam dostavljamo posnetke objekta »Idrijske klavže«.

Prosimo vas, da nam posredujete eventualne sugestije v zvezi z vgradnjo zapornic v pretočnih poljih oziroma h gradbenemu delu.

V pričakovanju vašega soglasja prejmite tovariške pozdrave!

Vodja sektorja za razvoj
Korenč Rajko

Priloge:
3-krat posnetek Klavže

4. Soglasje Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica z dne 26. 3. 1984

ZAVOD ZA SPOMENIŠKO VARSTVO – GORICA
65000 NOVA GORICA, Cankarjeva 48 – Telefon: 22-815

Številka: 354-2/84-H/h
Datum: 26. 3. 1984

SOŠKE ELEKTRARNE NOVA GORICA
NOVA GORICA

Zadeva: Klavže nad Idrijo – izgradnja male HE
Zveza: Vaš dopis štev. 04/MR-Bm-212/4 z dne 5. 3. 1984

Kot medobčinski spomeniški varstveni organ izdajamo soglasje za izgradnjo male HE na zgornjem toku reke Idrijce s pripombami, ki so bile navedene v zapisniku z dne 7. 7. 1983.

Istočasno opozarjamo investitorja in izvajalca del, da sta po čl. 33 Zakona o varstvu kulturnih spomenikov dolžna nemudoma prijaviti Zavodu za spomeniško varstvo – Gorica vsakršno arheološko najdbo ali najdbo drugih starinskih predmetov zgodovinskega pomena, ki bi se morebitno pojavili pri izvajanju gradbenih del.

Dostaviti:

1. Naslovu
2. Stranki
3. Arhivu – tu

Direktor:
mag. arh. Zorko Harej

1-krat idejna zasnova in zapisnik

5. Lokacijsko dovoljenje za izgradnjo spornega betonskega jezua, ki ga je izdal Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja pri SO Idrija z dne 10. 9. 1984.

SKUPŠČINA OBČINE IDRİJA
Oddelek za urejanje prostora
in varstvo okolja

Štev.: Z-6-1/84
Datum: 10. 9. 1984

LOKACIJSKO DOVOLJENJE

Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja Skupščine občine Idrija izdaja na podlagi 204. člena zakona o splošnem upravnem postopku (Ur. l. SFRJ št. 32/78), 21. člena zakona o urbanističnem planiranju (Ur. l. SRS, št. 16/67, 27/72 in 8/78), s poprejšnjim soglasjem Medobčinskega inšpektorata Idrija –Logatec – Vrhnika pri SO Idrija št. 351-156/84 z dne 29. 6. 1984 in predložene zahtevke SENG, Podjetja za proizvodnjo in prenos električne energije Nova Gorica, Erjavčeva ul. št. 20, zaradi lokacije za gradnjo male HE 924 zgrajene na toku reke Idrijce, naslednjo

ODLOČBO

1. Odobri se lokacija za gradnjo male HE 924, zgrajene na toku reke Idrijce na delu parc. št. 1148, 492, 1178, 509, 1179, 600 k.o. Vojsko (zajetje, cevovod), parc. št. 753/1, 757, 1004, 758, 759, 760, 761, 779, 778, 782, 787, 788, 1005, 796, 608/1, 612, 611, 965, 4/2, 7, 9/2, 10, k.o. Čekovnik (cevovod, strojnica, daljnovod), po lokacijski dokumentaciji, ki jo je izdelal RPC TOZD Atelje za projektiranje Idrija pod št. L.D. 31/84 – junij 1984, graditi jo namerava SENG, Podjetje za proizvodnjo in prenos električne energije Nova Gorica, Erjavčeva ul. 20, pod naslednjimi pogoji:

- zajetje naj se uredi v podslaplju pod Klavžami na višinski koti približno 700 m v skladu z zahtevami in smernicami Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica, tako kakor je prikazano v LD
- od iztočnega objekta do strojnice je predviden tlačni cevovod, ki bo potekal v telesu obstoječe ceste v dolžini približno 3300 m
- cevovod bo iz šivnih jeklenih cevi premera 500 mm in v celoti vkopan
- strojnica naj se locira ob desnem bregu Idrijce pod domačijo Tratnik na zemljišču s parc. št. 782 k.o. Čekovnik, na višinski koti 480 m
- objekt strojnice naj bo tlorisnih dimenzij 5,20 x 4,60 m
- dovoljene so tolerance ± 10 %. Višina objekta bo predvidoma 5 m.
- objekt naj bo deloma (s treh strani) vkopan, tako da bo vidna višina objekta čimmanjša

- objekt naj se pokrije z dvokapno simetrično streho z naklonom 45° ter s smeri slemena vzporedno s plastnicami terena
 - kritina morajo biti skodle ali eternit
 - v strojnici naj bo montirana:
 - Pelton turbina z vodoravno osjo z max. pretokom 0,350 m³/s in max. moči 530
 - turbinski sifon bo izpeljan potem iztočnega kanala
 - sinhroni generator moči 690 kVA
 - agregat in stikalna naprava
 - informacija o nivoju zgornje vode posreduje regulatorju nivojska sonda, ki je vgrajena v posebnem jašku na vtoku in je s strojnico povezana s kablom, ki je vkopan vzdolž tlačnega cevovoda
 - najugodnejši način vključitve agregata v omrežje je z daljnovodom 10 (20) kV na lesenih drogovih in z vodniki Al Fe 35/6 mm²
 - za transformacijo proizvedene energije z 0,4 kV na SN nivo je predviden transformator 10 (20)/0,4 kV 1000 kVA, ki bo lociran v ali ob strojnici
 - trasa visokonapetostnega voda poteka po obstoječi trasi NN voda
 - obstoječi NN vodniki se zamenjajo z ustreznimi
 - na zapajanje zaselka so predvidene jamborske TP 10 (20)/0,4 kV 100 kVA
 - elektrarna bo obratovala brez posadke z optimalnim izkoriščanjem vode (nivojska regulacija)
 - oprema za vodenje HE bo omogočala močni ali avtomatski štart ter normalno in zasilno zaustavljanje agregata
 - naprava HE 924 ne bo imela bistvenih vplivov na okolje, razen zajetja, ki mora biti izvedeno v skladu z zahtevami in smernicami Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica
 - prepevedana je gradnja drugih objektov, kakor tudi vseh provizorijev, razen gradbene lope za časa gradnje, ki pa se mora obvezno odstraniti po končani gradnji
 - material, pridobljen pri izkopih ni dovoljeno odlagati v struge in na bregove vodotokov
 - tehnično dokumentacijo mora izdelati projektivna organizacija v skladu z zakonom o graditvi objektov in predpisi za gradnjo v potresnih območjih
 - predvsem je treba upoštevati izredno raznolikost temeljnih del in v geotehničnem izračunu prikazati, da so izpolnjeni pogoji za stabilnost objekta
 - projekt za PGD mora vsebovati pismeno izjavo projektivne organizacije v smislu 5. člena Zakona o varstvu pri delu (Ur. l. SRS, št. 32/74)
 - stranka mora po končani gradnji urediti okolico objekta, vse ostale površine pa vzpostaviti v prejšnje stanje
 - lokacijska dokumentacija in soglasja pristojnih organov in organizacij so sestavni del te odločbe.
2. Ta odločba izgubi veljavnost po preteku enega leta od njenega prejema, če stranka ne zaprosi za izdajo gradbenega dovoljenja.
3. Stranko se opozori, da mora pred izdajo gradbenega dovoljenja plačati tudi odškodnino zaradi spremembe namembnosti kmetijskih in gozdnih zemljišč.

Obrazložitev:

Stranka je z vlogo dne 18. 6. 1984 zaprosila tukajšnji Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja SO Idrija za izdajo lokacijskega dovoljenja za gradnjo male HE 924 na zgornjem delu reke Idrijce na izreku te odločbe navedenih prac. št. k.o. Vojsko in Čekovnik.

K vlogi je predložila lokacijsko dokumentacijo, soglasje lastnikov parcel, preko katerih bo potekala trasa in gradnja strojnice, soglasje Občinske skupnosti za ceste Idrija št. 24/26-4/84 z dne 27. 6. 1984, soglasje KS Idrija št. 39/1-84 z dne 13. 3. 1984, soglasje Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica št. 354-2/84-H/4 z dne 26. 3. 1984, soglasje KSS občine Idrija št. 8/10-55/84 z dne 20. 6. 1984, soglasje SGG Tolmin št. 1/3-2 z dne 27. 3. 84, soglasje LD Idrija, soglasje Ribiške družine št. 50/84 z dne 21. 5. 1984 in soglasje DO Elektro Primorska TOZD Elektro Tolmin št. 02/4-1188/2-84 z dne 28. 6. 1984.

Dne 24. 7. 1984 je bil opravljen lokacijski ogled in ustna obravnava. Pri tem pregledu se je ugotovilo, da se predlagana lokacija za gradnjo male HE 924 v zgornjem delu reke Idrijce, obravnava na osnovi Prostorskega plana (osnutek), ki ga je izdelal RPC TOZD Atelje za projektiranje Idrija februarja 1981. V okviru programa izgradnje malih HE, ki bi izkoriščale vodo manjših, a stalnih

potokov v bližini naseljenih krajev, se je pristopilo k izgradnji male HE 924, ki bo izkoriščala vodno izdatnost Idrijce s pritoki vzvodno od Idrijskih klavž. Z izgradnjo te elektrarne bi se izboljšale energetske razmere na področju Čekovnika in Idrijske Bele. Pomen elektrarne pa bo zlasti prišel do izraza v primeru raznih naravnih ali drugih katastrof, kakor tudi za potrebe SLO.

Izbrana rešitev izkorišča najbolj strmi del potoka z eventualno kasnejšo možnostjo izkoriščanja akumulacijskega prostora vzvodno od klavž.

Obenem se z izgradnjo HE rešuje obnova klavž na Idrijci, ki spadajo med izredne tehniške spomenike in jih je že močno načel zob časa. Mogočni prek 40 m razsežni, prek 10 m debeli kamniti jez, je še najlažje primerjati s starim trdnjavskim obzidjem. Zgoraj polkrožno zaključene vratne odprtine zijajo prazne, leseni deli (zapornica) so segnili ali pa jih je odplavila voda, kamniti zid pa še čvrsto kljubuje razdiralnim silam, in če se objektu le malo pomaga z vzdrževalnimi deli, se bo ohranil še za mnoge generacije. Objekt je bil zgrajen leta 1772 po načrtih Jožefa Mraka. Naprava je služila za splavljanje lesa v Idrijo za potrebe živosrebrnega rudnika.

Po zasnovi oziroma konstrukciji štejemo predvideno HE k derivacijskim elektrarnam, ki sestavljajo: zajetje z vtočnim objektom, jeklen tlačni cevovod, strojnico in vključitev v omrežje.

Po določbi 31. člena Zakona o urbanističnem planiranju (Ur. l. SRS, št. 16/67, 27/72 in 8/78) lokacijsko dovoljenje neha veljati, če v enem letu po pravnomočnosti lokacijske odločbe investitor ne vloži zahteve za dovoljenje za graditev oziroma, če je njegova zahteva za dovoljenje za graditev pravnomočno zavržena ali če je dovoljenje za graditev po zakonu prenehalo veljati. Organ, ki je izdal lokacijsko dovoljenje, lahko podaljša na zahtevo investitorja, veljavnost lokacijskega dovoljenja, vendar največ za eno leto.

Stranko se opozori, da mora pred izdajo gradbenega dovoljenja plačati tudi spremembo namembnosti kmetijskih in gozdnih zemljišč (Ur. l. SRS, št. 1/79, 11/81 in 5/82).

Z lokacijo soglašata tudi Medobčinski inšpektorat Idrija – Logatec – Vrhnika pri SO Idrija, kar je razvidno iz uvodoma navedenih soglasij.

Zaradi navedenega je bilo odločiti, kot je v izreku te odločbe.

Taksa po tgar. št. 1 in 3 in 36. ZUT v znesku din 408 je plačana in uničena na vlogi.

POUK O PRAVNEM SREDSTVU: Zoper to odločbo je dovoljena pritožba na Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora v Ljubljani v roku 15 dni od njenega prejema. Pritožbe se vložijo pisмено ali ustno na zapisnik pri tuk. oddelku za urejanje prostora in varstvo okolja SO Idrija in jo kolkovati z din 40 po tar. št. 2 ZUT.

POSTOPEK VODILA:
Marija Kogej, I.r.

NAČELNIK:
inž. Ivo Banič, dipl. oec. I.r.

VROČITI:

1. Stranki
2. Medobčinski inšpektorat
3. Zavod za spomeniško varstvo
Gorica, Nova Gorica
4. Ref. za odmero prispevka za
uporabo mest. zemljišča
5. KS Idrija
6. KZS občine Idrija
7. Gradbena evidenca – tu
8. Arhiv

6. Zapisnik posveta predstavnikov republiških organov s predstavniki idrijske občine o problemih urejanja prostora in varstva okolja in drugih aktualnih problemih z dne 10. 9. 1986

ZABELEŽKA

s posveta s predstavniki republiških organov, ki je bil dne 10. 9. 1986.

Prisotni: Tomaž Vuga, predsednik republiškega komiteja za varstvo okolja in urejanja prostora; Maver Jerkič, namestnik predsednika komiteja; Vladimir Niko, strokovni sodelavec komiteja; Naprudnik Milan, glavni urbanistični inšpektor; Kokalj Janez, strokovni sodelavec komiteja.

S strani občine Idrija pa so bili na posvetu prisotni: Ivica Kavčič, Jurij Kleindienst, Peter Rupnik, Jakob Martini, Nevenka Podobnik, Vinko Urbas, Anton Filipič, Milan Božič, Peter Velikonja.

Posvet je vodil predsednik komiteja tov. Tomaž Vuga po predlaganem dnevnem redu:

- problematika v zvezi z upravno organizacijo urbanizma
- aktualna problematika v občini Idrija.

K toč. 2

Klavže

Predsednik komiteja je poročal, da se bo po upravni dolžnosti lokacijsko dovoljenje, ki je bilo izdano s strani upravnega organa občine za gradnjo male HE Klavže, odpravilo in s tem odprlo možnost ponovnega postopka.

Predsednica SO bo prihodnji teden sklicala sestanek vseh prizadetih, kjer se bodo dogovorili, kako stvari naprej razreševati. Že danes pa je treba ugotoviti, da je objekt zgrajen v nasprotju z vsemi soglasji, ki so bila dana. Gre za črno gradnjo, ki jo je treba odstraniti. Odgovornost za to situacijo nosita občina in investitor – Soške elektrarne.

Mnenja smo, da naj se zgradi taka HE, kot je bila prvotno načrtovana in za katero so bila tudi dana vsa soglasja – to je, da se klavže izrabi za akumulacijsko pregrado, V I. fazi je treba pripraviti tisti del projekta, ki se nanaša na sanacijo objekta kot kulturnozgodovinskega spomenika. Za izpeljavo projekta bo treba pri SENG zagotoviti dodatna sredstva, nato pa bo treba poskrbeti še za odstranitev jezua.

Predsednica SO: Problem bo nastal, če se ne reši financiranje ureditve klavž za pregrado. Treba bo predlagati elektrogospodarstvu, da predvidi to investicijo. Menim, da je bil sedanji poseg napaka mnogih činiteljev poleg občine in investitorja. Investitor je s takim ravnanjem izgubil priložnost, da bi pokazal, kako se lahko kulturnozgodovinski spomenik uporabi za prvotno funkcijo.

Posvet je bil končan ob 19.30.

Zapisala
J. Ninčević

OPOMBA: *** Znak pomeni nebistveni in zato izpuščeni del teksta.

7. Zapisnik ogleda spornega betonskega jezua, ki so se ga udeležili predstavniki republiških, pokrajinskih in občinskih spomeniško varstvenih ustanov z dne 11. 9. 1986.

ZAPISNIK

ogleda ob izgradnji betonske pregrade za mini HE pod Idrijskimi klavžami

Idrija, 11. 9. 1986

Prisotni:

1. inž. Vidmar, Tehniški muzej Slovenije
2. France Zupanc, Komite za kulturo SRS
3. Magda Petrič, Zavod SRS za VNKD
4. Matjaž Puc, Zavod SRS za VNKD
5. Tadej Brate, Zavod SRS za VNKD
6. Jurij Bavdaž, Mestni muzej Idrija
7. Samo Bevk, Mestni muzej Idrija
8. Zorko Harej, Zavod za VNKD Gorica
9. Mirjam Gorkič, Zavod za VNKD Gorica
10. Darij Humar, Zavod za VNKD Gorica.

Idrijske klavže sodijo po razsežnosti in učinkovitem delovanju v času funkcije med najpomembnejše tovrstne tehniške spomenike v svetu. Kot takšne so bile pravno zavarovane že z občinskim odlokom leta 1969, z letošnjim letom so razglašene z občinskim odlokom za kulturni in zgodovinski spomenik, pripravljene za razglasitev kot tehniški spomenik velikega pomena za SR Slovenijo. Prisotni na osnovi ogleda izvršenega posega, ki je sicer obšel pravilno upravno pot, saj je lokacijsko dovoljenje izdano v nasprotju s soglasjem Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica v Novi Gorici, zavod tudi ni prejel lokacijskega in gradbenega dovoljenja, ugotavljajo in predlagajo sledeče:

1. Izgrajena pregraja v podslapju klavž deluje kot izrazito moteč element in pomeni nasilje nad spomeniškim kompleksom klavž. Poseg je razvrednotil tako vizuelno podobo kot zgodovinsko pričevalnost tega tehniškega spomenika.
2. Iz stališča varstva naravne dediščine je izgradnja betonske pregrade hud in nedopusten poseg. Vkopanje cevovoda v obstoječe cestišče ni izvedeno v celoti in daje vtis malomarnega posega v prostor: brežine so neutrjene, robniki so odstranjeni, odvečni material je neustrezno deponiran, na veliko mestih potisnjen čez spodnjo brežino. Celoten poseg pomeni močno degradacijo naravnega okolja gornjega toka soteske Idrijce.
3. Zajezitev Idrijce za potrebe mini HE naj se izvede v skladu s sklepi predložitvega sestanka z dne 7. 7. 1983 in vzpostavi naj se prvotno stanje.

M. Vidmar, l.r.
France Zupanc, l.r.
Magda Petrič, l.r.
Matjaž Puc, l.r.
Tadej Brate, l.r.

Jurij Bavdaž, l.r.
Samo Bevk, l.r.
Zorko Harej, l.r.
Mirjam Gorkič, l.r.
Darij Humar, l.r.

8. Zapisnik s posveta o pristopu k ureditvi problema Idrijskih klavž z dne 24. 9. 1986.

ZABELEŽKA

s posveta o pristopu k ureditvi problema Idrijskih klavž

Prisotni:

- Harej, Humar – Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica
- Kordiš, Bavdaž – Muzejsko društvo in Mestni muzej Idrija
- Korenc – SENG
- Kavčič, Urbas – SO Idrija
- Velikanje – OK SZDL Idrija
- Božič – AP

Po temeljiti razpravi, v kateri je bilo pojasnjeno stališče republiškega komiteja za varstvo okolja in urejanje prostora ter republiškega urbanističnega inšpektorata, so bili sprejeti naslednji

sklepi:

1. Pristopi se k izdelavi projekta za ureditev klavž tako, kot je bilo prvotno zamišljeno – to je, da se klavže usposobi za pregrado za malo HE.
2. Koordinator vseh aktivnosti je Zavod za spomeniško varstvo.
3. Naročnik projekta so SENG.
4. Zavod za spomeniško varstvo, SENG in AP Idrija se sestanejo do 10. 10. 1986 in se dogovorijo za pripravo projektne naloge.
5. Projektna naloga bo izdelana do konca meseca oktobra in dana v priložbe vsem pristojnim organom in organizacijam.

Predsednica SO Idrija
Ivica Kavčič

9. Odločba Republiškega komiteja za varstvo okolja in urejanje prostora o razveljavitvi lokacijskega dovoljenja za malo HE pod Idrijskimi klavžami z dne 3. 10. 1986

SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA

REPUBLIŠKI KOMITE ZA VARSTVO
OKOLJA IN UREJANJE PROSTORA

LJUBLJANA, ŽUPANČIČEVA 6/ tel. N.C. 331-411

Štev.: 350/A-407/86-FM/MB

Datum: 3/10-1986

Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora izdaja v zvezi lokacijskega dovoljenja Oddelka za urejanje prostora in varstvo okolja občine Idrija, štev.: Z-6-1/84 z dne 10. 9. 1984, danega SENG – Podjetju za proizvodnjo in prenos električne energije Nova Gorica za gradnjo male HE 924 na toku reke Idrijce na podlagi 3. točke 1. odstavka 263. člena Zakona o splošnem upravnem postopku (Uradni list SRS, 47/86) po uradni dolžnosti

ODLOČBO

Odpravi se po nadzorstveni pravici odločba Oddelka za urejanje prostora in varstvo okolja občine Idrija, štev.: Z-6-1/84 z dne 10. 9. 1984.

Obrazložitev:

Z navedeno odločbo je prvostopni organ izdal SENG, Podjetju za proizvodnjo in prenos električne energije Nova Gorica lokacijsko dovoljenje za gradnjo

male HE 924 na toku reke Idrijce na tam navedenih zemljiščih in pod tam določenimi pogoji.

Na pobudo Mestnega muzeja Idrija (pritožbo zoper odločbo je namreč pritožbeni organ smatran za pobudo) je Republiški komite za varstvo okolja in urejanje prostora zahteval posredovanje zadevnih spisov in ugotovil naslednje:

Kot izhaja iz lokacijske dokumentacije RPC TOZD Atelje za projektiranje Idrija št. 31/84, ki je priložena sporni odločbi, je zadevni objekt male HE 924 lociran v neposredni bližini objekta »Klavže na Idrijci«, za katerega velja, kot za tehniški spomenik, spomeniško varstveni režim I. stopnje, kar izhaja iz 10. člena Odloka o spomeniškem redu v občini Idrija (Uradno glasilo občine Idrija, št. 3/69). Poleg omenjenega spomeniško varstvenega režima I. stopnje, ki ga za objekt »Klavže« kot za tehniški spomenik predpisuje omenjeni odlok, v danem primeru pride v poštev določba 20. člena Zakona o urbanističnem planiranju, ki določa, da je za graditev objektov ter za druge posege, ki vplivajo na spremembo prostora v neposredni bližini objekta, ki je registriran kot kulturni spomenik, ne glede na to, ali se za graditev oziroma za poseg v prostor zahteva lokacijsko dovoljenje oziroma lokacijska priglasitev ali ne, potrebno poprejšnje soglasje Zavoda za spomeniško varstvo.

V obravnavanem primeru je locirana predmetna mala HE 924 v neposredni bližini prej omenjenega objekta »Klavže«, zato bi moralo biti dano k sporni odločbi poprejšnje soglasje Zavoda za spomeniško varstvo Gorica, Nova Gorica. Svoje soglasje št. 354-2/84-H/h z dne 26. 3. 1984 je Zavod za spomeniško varstvo Gorica, Nova Gorica sicer dal za izgradnjo male HE na zgornjem toku reke Idrijce s pripombami, ki so bile navedene v zapisniku z dne 7. 7. 1983, vendar pa prvostopni organ ni izdal lokacijskega dovoljenja za gradnjo na točno določenem mestu in pod pogoji, kot je bilo dogovorjeno na ustni obravnavi z dne 7. 7. 1983, kar je razvidno iz priložene lokacijske dokumentacije. Iz te lokacijske dokumentacije med drugim tudi jasno izhaja, da je objekt male HE lociran na spodnjem, namesto na zgornjem toku, kot je bilo dogovorjeno na ustni obravnavi z dne 7. 7. 1983. Iz omenjenih razlogov je torej treba šteti, da Zavod za spomeniško varstvo Gorica, Nova Gorica k navedeni odločbi ni dal poprejšnjega soglasja, kar to zahteva določba 20. člena Zakona o urbanistič-

nem planiranju. Določbe Zakona o urbanističnem planiranju se namreč v obravnavanem primeru še uporabljajo, kljub temu, da je v času izdaje sporne odločbe že veljal Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor (Uradni list SRS, št. 18/84, 37/85). Drugostopni organ meni, da je v konkretnem primeru treba uporabljati še določbe Zakona o urbanističnem planiranju iz razloga, ker je zadevno območje, po navedbah upravnega organa (glej uradni za-znamek z dne 24. 9. 1986) v času izdaje odločbe urejal urbanistični red (1. odstavek 85. člena Zakona o urejanju naselij in drugih posegov v prostor).

Iz gornjih ugotovitev, da k spornemu lokacijskemu dovoljenju ni bilo dano potrebno poprejšnje soglasje Zavoda za spomeniško varstvo Gorica, Nova Gorica, pa je treba zaključiti, da je v danem primeru nastopilo dejansko stanje za uporabo 3. točke 1. odstavka 263. člena Zakona o splošnem upravnem postopku, kar je razlog za odpravo odločbe po nadzorstveni pravici.

PRAVNI POUK: Zoper to odločbo ni pritožbe po redni upravni poti, pač pa je dovoljen upravni spor z vložitvijo tožbe neposredno na Vrhovno sodišče SR Slovenije v roku 30 dni po prejemu te odločbe.

Postopek vodila: Fortun Majda

PO POOBLASTILU
PRESEDNIKA REPUBLIŠKEGA KOMITEJA
POMOČNICA ZA PRAVNE ZADEVE
Erika Peterca, dipl. iur.

VROČITI:

1. Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja občin Idrija s spisom in s prošnjo, da vroči odločbo osebam pod št. 2, 3, 4
2. SENG, Podjetje za proizvodnjo in prenos električne energije Nova Gorica, Erjavčeva 20
3. Mestni muzej Idrija
4. Zavod za spomeniško varstvo Gorica
5. Arhiv – tu

JOŽE ČAR

KRAJINSKI PARK ZGORNJE IDRIJCE IN NOVI BETONSKI JEZ ALI ČE GLAVA NE VE, KAJ DELAJO ROKE

*Pomislil sem, da je človek lahko
sovražnik drugačnega prizadeva-
nja drugih ljudi, ne more pa biti
sovražnik take pokrajine,
sovražnik kresnic, besed, vrtov,
vodnih strug, sončnega zahoda.*

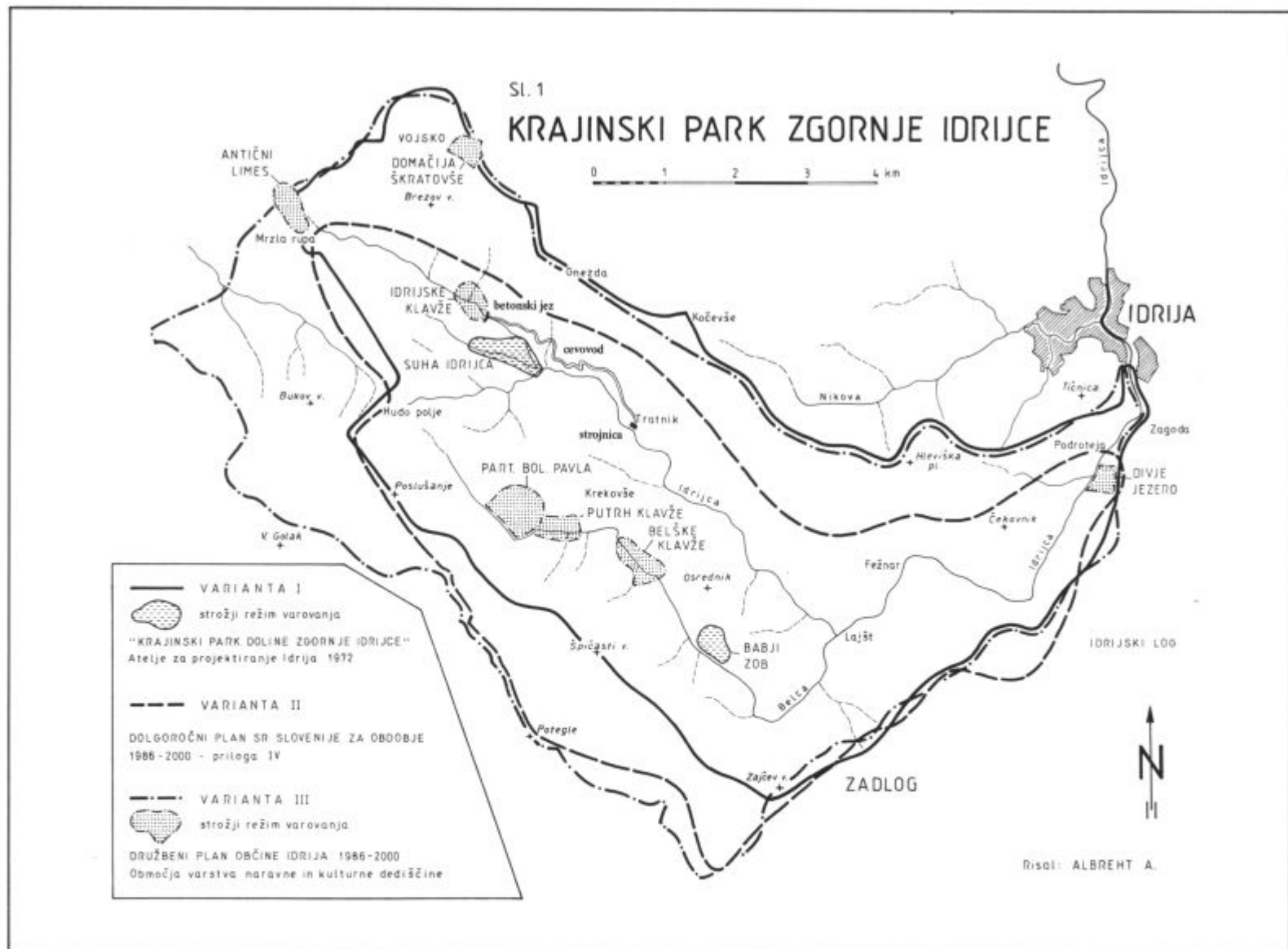
Borges

Kljub veljavni varovalni zakonodaji in drugačnim dogovorom je bil v letu 1986, tik pod znamenitimi klavžami na Idrijci, zgrajen okrog 5,5 m visok betonski jez za malo hidrocentralo, tako da nam zajezena voda poplavlja spodnji del klavž do višine pretočnih korit. Zgroženi ob tem dejanju pozabljamo, da ne gre samo za razvrednotenje klavž kot enega najpomembnejšega spomenika slovenske tehniške kulture, pač pa tudi

za nedopusten poseg v hidrološki režim Idrijce. To je toliko bolj obsojanja vredno, če vemo, da je dolina Zgornje Idrijce in Belce z vsemi naravnimi znamenitostmi in tehničnimi spomeniki opredeljena kot krajinski park s posebnim režimom varovanja.

Za osvetlitev »osveščenega« funkcioniranja pristojnih občinskih organov moramo omeniti več dokumentov, ki so nastajali od leta 1969 do konca lanskega leta. O njihovi vsebinski pomembnosti in dobronamernosti ni dvomiti, toda kaj, če se jih v svoji nedopustni malomarnosti očitno niti ne spomnimo.

Klavže na Idrijci so bile formalno zavarovane že skoraj pred dvajsetimi leti. Dne 4. aprila 1969 so na skupni seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti sprejeli *Odlok o spomeniškem redu v občini Idrija*. V 10. členu, v katerem so naštet *posamični kulturni in tehniški spomeniki ter objekti* (4. člen), najdemo tudi

- klavže na Idrijci
- klavže na Belci
- Putrih klavže
- Ovčjak klavže.

Za vse naštetе objekte velja spomeniško varstveni režim I. stopnje, ki predvideva:

- varovanje historične oblike stavb, kritine, tlorisne zasnove in arhitekturnih detajlov;
- prepoved nadzidav in prezidav, razen takih, ki imajo namen rekonstruirati, sanirati in ustrezno funkcionalno adaptirati spomenik;

- izdelava podrobnega sanacijskega in reprezentacijskega načrta, ki ga med delom spremlja in potrdi pristojen zavod za spomeniško varstvo.

Leta 1972 sta arhitekta Ateljeja za projektiranje M. Božič in S. Jereb s sodelavci po naročilu Skupščine občine Idrija pripravila študijo *Dolina Zgornje Idrijce - krajevski park*. Zajeten in vsebinsko argumentiran elaborat predstavlja tehtno osnovo za sprejetje odloka o zaščiti območja Zgornje Idrijce in Belce kot krajevskega parka v obsegu, kot smo ga prikazali na sliki 1. Poleg obsežnih vsestranskih opisov, opremljenih s fotografijami in kartami, so na koncu študije podani tudi predlogi

za zavarovanje in *Pravilnik o izvajanju zaščite krajinskega parka doline Zgornje Idrijce*.

V poglavju o zavarovanju so za dele krajinskega parka predvideni različni načini zavarovanja. Ožje območje doline Zgornje Idrijce naj bi bil krajinski park nacionalnega pomena (II. stopnja zavarovanja). V njem bi vladal varstveni režim B, ki predvideva: *Objekt, površino ali del površine ohraniti v današnjem stanju izkoriščanja, načelno prepovedane nove gradnje; dovoljeni posegi, ki niso v nasprotju z namenom zavarovanja*.

Znotraj krajinskega parka so izrisani naravni rezervati, naravni in kulturni spomeniki (slika 1). Kot naravni rezervat nacionalnega pomena (II. stopnja zavarovanja) so označili Suho Idrijco (spodnji del doline Črnega potoka) s sosednjim kanjonom na Idrijci (območje Kramaršče – slika 1). Predel bi morali zavarovati z režimom A, ki predvideva, da je potrebno: *Objekt, površino ali del površine obdržati v nedotaknjemem stanju, prepovedani so vsi posegi, razen znanstvenih raziskovanj*.

Idrijske klavže so okarakterizirane kot kulturni in tehniški spomenik I. kategorije, kar pomeni *državna ali mednarodna vrednost*.

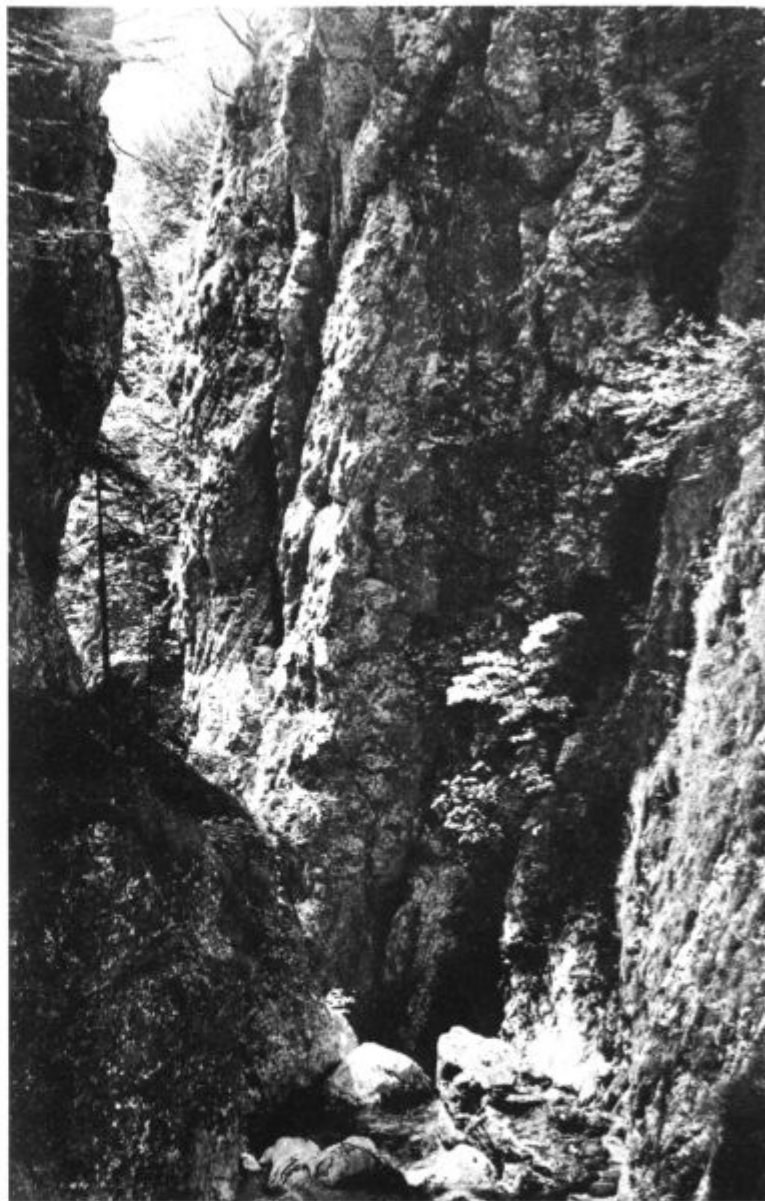
V uvodu k predlogu beremo, da je odlok o zavarovanju potrebno sprejeti, ... *da bi pravočasno preprečili uničenje naravnih lepote doline*.

Zakaj Skupščina občine Idrija ni krajinski park zavarovala s posebnim odlokom, nismo raziskovali. Dejstvo je, da tak dokument občinski skupščini ni bil predložen. Ne glede na to pa je bil elaborat posredovan pristojnim republiškim organom, saj je bil leta 1976 krajinski park vnešen v *Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije*, kar hkrati pomeni prvi naravovarstveni predlog zaščite (sporočilo Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine).

Na pokrajinske lepote Zgornje Idrijce in Belce ter njune naravne in tehniške spomenike smo se »ponovno spomnili« v začetku leta 1986, torej takrat, ko je bila gradbena dokumentacija za nov jez sicer že zbrana in požegnana od vseh pristojnih organov, vendar še ni bil zgrajen (zgradili so ga poleti 1986), in bi se dalo še marsikaj ukreniti.

Skupščina občine Idrija je na podlagi 18. in 19. člena Zakona o naravni in kulturni dediščini (Ur. list SRS, št. 1/81) in 224. člena Statuta občine Idrija sprejela 19. 2. 1986 na seji zbornega dela *Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Idrije* (objavljeno v Ur. listu SRS, št. 16/86). V 3. členu je kot kulturni in zgodovinski spomenik, za katerega velja varstveni režim I, razglašena tudi: *Dolina Idrijce s pritoki, z Idrijskimi klavžami, Putrihove klavže in Belčne ali Brusove klavže*.

Na 40. strani obrazložitve, ki jo je podal Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice, piše *Varstveni režim: Varovanje klavž s širšim območjem. Dovoljena samo vzdrževalna in sanacijska dela, ki so potrebna za prezentacijo spomenika*.

Z običajnim objektivom ne moremo zajeti celotne višine soteske v Kramaršči
Foto: Jože Čar

Zgornja Idrija in Belca sta svojemu pomenu primerno predstavljene tudi v *Dolgoročnem planu občine Idrija za obdobje 1986–2000*. V poglavju *Območja varstva naravne in kulturne dediščine* je med varovanimi objekti na prvem mestu obravnavan krajinski park Zgornje Idrijce. Na sliki 1 vidimo, da najnovejši predlog obsega poleg območja, ki je predlagan že leta 1972, še predel Bukovega vrha s pragozdom. V utemeljitvi piše, da pokrajinski park *pokriva območja in objekte naravne in kulturne dediščine, ki imajo zaradi svoje naravne izvirnosti*

in kulturne vrednosti svoj izraziti pomen, naj se varujejo, urejajo in preurejajo s posebnimi ukrepi, ki morajo zagotoviti (med drugim):

- ohranitev lepote in prvobitnosti naravne in kulturne dediščine;
- ohranitev značilnosti žive in nežive narave;
- posebej se je treba prizadevati za ohranitev krajinskega videza.

Za pravilnejšo predstavo dimenzij posega, ki smo ga storili z dograditvijo betonskega jezusa na klavžah, moramo omeniti še *Dolgoročni plan SR Slovenije za obdobje od leta 1986 do leta 2000*. Na karti IV, kjer je prikazana zasnova varstva naravne in kulturne dediščine, je izrisan tudi krajinski park Zgornje Idrijce. V obsegu, kot smo ga prikazali na sliki 1, predstavlja obvezno izhodišče za pripravo dolgoročnih in srednjeročnih planov občinskih samoupravnih organizacij in skupnosti.

Vsem obravnavanim dokumentom v posmeh je bil jez pod klavžami le zgrajen. Z nekaj taktike, malo izigravanja in dobršno mero malomarnosti lahko pride tudi do takih »pomot«. Kot že nešteto krat se je ponovno izkazala popolna neučinkovitost naše megalomanske normativnosti. O zavarovanju klavž na Idrijci in vzpostavitvi posebnega varovalnega režima v krajinskem parku Zgornje Idrijce je očitno dovolj dokumentov, vendar jih sproti »pozabljamo« ali pa bolj ali manj zavestno kršimo, predvsem sebi v škodo.

Sedaj ko smo dovolj dokumentirali, kako znajo nekateri z eno roko graditi, z drugo podirati, pogledjmo, kakšne posledice bo lahko imel novi betonski zid na razmere v krajinskem parku.

Zajezitev Idrijce tik pod klavžami in vodenje vode po cevovodu do strojnice pod Tratnikom pomeni korenito spremembo hidroloških razmer v tem delu doline Zgornje Idrijce. V soglasju Ribiške družine Idrija, ki ga je bilo potrebno pridobiti pred izdajo lokacijskega dovoljenja, piše: *Pri izgradnji in obratovanju male HE na zgornjem delu reke Idrijce mora biti zagotovljen minimalen pretok vode v strugo Idrijce tako, da ne pride do pogina rib in ostalega življa* (soglasje je bilo izdano 21. 5. 1984). Ribiči očitno mislijo, da so s to blede in nedodelano izjavo zanesljivo rešili življenje v delu Idrijce pod jezom. Kaj pravzaprav pomeni *minimalen pretok*? Ribiška zveza Slovenije nam je posredovala podatek, da predstavlja *minimalen pretok* ali bolje tako imenovan *življenjski minimum* »95 % srednje nizke vode«. Hidrološke raziskave zadnjih let kažejo, da se pretoka skozi klavže ob srednjem vodostaju od 75 do 80 litrov vode v sekundi, v sušnem obdobju le od 25 do 30 l/s. Po kriterijih Ribiške zveze Slovenije je približno 25 l/s hkrati tudi »življenjski minimum« za Zgornjo Idrijco. Če upoštevamo statistične podatke, potem trajajo sušna obdobja z minimalnimi pretoki med 25 in 30 l/s v dolini Zgornje Idrijce od 2 do 3 mesece na leto. To seveda pomeni, da v primeru doslednega spoštovanja zahtev iz soglasja Ribiške družine hidrocentrala na Idrijci vsaj 3 mesece na leto ne bo delala. Bodo Soške elektrarne

upoštevale ribiške zahteve? Upravičeno se lahko bojimo, da bo v sušnih mesecih struga Idrijce do izliva Bedrove grape, to je v dolžini okoli 1350 m, povsem ali skoraj suha. Kakih 400 m pod klavžami se sicer z levega pobočja stekajo v strugo Idrijce trije manjši izviri. A kaj, ko dajajo ob sušnih pogojih vsi trije le slab liter vode na sekundo. To seveda v primerjavi

Izstopni slap v Kramaršci. Bo presahnil?
Foto: Jože čar

s 25 l/s »življenjskega minimuma« nič ne pomeni. Poleg tega prekrivajo strugo Idrijce v odseku pod klavžami veliki podorni bloki, tako da se voda tudi sicer močno porazgubi v številnih porah. Lahko se torej dogodi, da bo ostalo sredi krajinskega parka v območju pod klavžami kar pet, sedaj zelo slikovitih slapov, brez vode. Med njimi 13 m visok slap v Kramaršci. Povsem lahko zamre tudi življenje v soteski Kramaršce, ki je

v predlogu iz leta 1972 opredeljeno kot »naravni rezervat« s strogim varovalnim režimom. Brez sentimentalnosti je treba dodati, da soteska v Kramaršci po svoji divji enkratnosti in številnih naravnih posebnostih na Idrijskem nima para. V nekaterih pogledih jo lahko primerjamo le s 150 m dolgim odsekom Idrijce pod Kozjim robom in s srednjim delom Suhe Idrijce. Celoten krajinski park, posebno pa še območje Kramaršce, nameravamo predstaviti v eni izmed naslednjih številik Idrijskih razgledov. Zaenkrat naj o resničnosti zgornjih stavkov govorita priloženi fotografiji.

Predno zaključimo naš nespodbuden pregled dogajanj okrog krajinskega parka Zgornje Idrijce, moramo osvetliti še en »argument«, ki se pogosto pojavlja v debatah v zvezi z »afero klavž«. Tisti, sicer redki, ki so mnenja, da novi jez ni posebno hud poseg v vodni režim Zgornje Idrijce, poudarjajo, da je bila struga Idrijce pod klavžami tudi v času delovanja pregrade občasno suha. Seveda je res, da so bile klavže zgrajene za zadrževanje vode. Toda vloga in delovanje klavž je bilo v osnovi drugačno od vloge novega betonskega jez. V knjižici S. Mazija »Klavže nad Idrijo« (1955) beremo, da so klavže zaprli največkrat dvakrat letno in sicer ob spomladanski odjugi in jesenskem deževju. Torej v času visokih in zelo visokih vodostajev, ko so bili maksimalno izdatni stalni in občasni izviri ob Idrijci pod klavžami ter so bile vodnate tudi številne stranske grape, ki so sicer ob nizkem vodostaju suhe. Iz tega jasno sledi, da bo vpliv novega betonskega jez, s stalno zajezitvijo in odvajanjem vode po ceveh na »elektromline«, na vodni režim Zgornje Idrijce bistveno drugačen in večji kot nekdanja občasna zajezitev klavž.

Postavitev betonskega tujka na najožjem območju strogo za-varovanega – kakšna ironija – tehniškega spomenika (Ur. list SRS, št. 16/86) I. kategorije mednarodne vrednosti v samem srcu krajinskega parka, ki spada med najpomembnejšo naravno dediščino Slovenije (Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije, 1976), ima seveda še nekatere druge dimenzije. Še na dve bi rad opozoril.

Ko so si pred nekaj leti klavže na Idrijci ogledali pomembni slovenski gradbeniki, ki se ukvarjajo z visokimi pregradami, so dvomili, da bi se danes našel v domačih logih gradbenik, ki bi si upal s tehniko iz 18. stoletja z zloženim kamnom postaviti na živo skalnato podlago tako visoko pregrado z enako funkcijo, kot so jo imele nekoč klavže. Znameniti Idričan Jožef Mrak (1709–1786) je to očitno znal in zmoget. Pri tem gotovo ni šlo samo za veliko znanje, pač pa tudi za samozaupanje in pogum. Če so že gradbeniki, ki bi si upali ponoviti Mrakov podvig, redki, gotovo ne bo težko najti nekoga, ki bo znal oceniti, kaj se lahko zgodi, če bodo temelji klavž – taki kot so – stalno poplavljeni. Bosta puzulanska malta in apno, ki vežeta kamnite bloke, postopno popustila? Kakšen vpliv bo imela nihajoča gladina in zmrzal? Nujno potrebno bo odgovoriti na taka in podobna vprašanja!

In še nekaj nas muči. Je morda projektanta kaj glodala vest, ko je v načrtu za novi betonski jez potegnil črto do višine iztočnega roba pretočnega korita na klavžah (kota 714,90 m) in na sredi bodočega jezera napisal *Vodna gladina – kota 714,90 m*. Ali je bilo to res »nezavedno« dejanje, kot skušajo prikazati nekateri? Kaj so mislili tisti, ki so načrt za hidrocentralo pregledali, odobrili in podpisali? Še bi lahko spraševali in razglabljali. Vendar se s tem že dotikamo morale in vesti posameznikov. Žal danes ti dve nenadomestljivi človeški vrednoti, spričo vsesplošnega razvrednotenja odgovornosti, le bore malo veljata.

Ostane mi le še iskrena želja in upanje, da bo Skupščina občine Idrija čimprej sprejela temeljito pripravljen in dopolnjen odlok o krajinskem parku z vsemi potrebnimi varovalnimi in zaščitnimi ukrepi ter da bodo pristojni občinski organi z osveščeno odgovornostjo in energično pristopili k odstranitvi betonskega jez, vzpostavitvi prvotnega stanja in sanaciji klavž, soglasno z željami Idričanov in sklepi Sveta za kulturo in Predsedstva OK SZDL Idrija ter drugih pristojnih spomeniško-varstvenih inštitucij.

TOMAŽ PAVŠIČ

Ob vhodu v idrijski rudniški Grad Geverkenek (Gewerkenegg), takoj ko z zunanjega stopnišča vstopimo v spodnjo vežico, od koder potem vodijo notranje stopnice (v davnini so bile po vsej verjetnosti tudi te zunanje) do kamnitih podbojev nekdanjih vhodnih vrat z vrezano letnico 1527 na prekladi, nas s stene pozdravi lepo reliefno izdelan in pestro oblikovan grb, ki ima v podlagi oziroma v ozadju še drugo, negrbovno okrasje, zavzemajoč pravokotnik, ki meri 79 cm v višino in 64 cm v širino. Ta celotni vložek v zidu je iz rdečekaste opeke, ki ponekod že razpada. Avtor knjige Rudnik živega srebra v Idriji (Mestni muzej Idrija, 1960) na str. 27 pravi naslednje:

Na steni nasproti vhodnih vrat je vzidan tudi kameniti grb, ki je razdeljen na štiri polja. Zgoraj na levi in spodaj na desni strani ima podobo leva, v drugihdveh poljih so ponazorjeni trije prečni tramovi, zgoraj pa sta krona in šlem z nojevimi peresi. Po razlagi dr. Volpija je bil to grb goriške grofije, združen z avstrijskim nadvojvodskim grbom iz dobe cesarja Maksimilijana, ki je podedoval zadnjega goriškega grofa Leonarda. Iz vsega je moč sklepati, da je rudnik v začetni dobi pripadal goriški grofiji, ki je bila od leta 1500 pod habsburško vladavino.

Ta opis ne ustreza popolnoma dejanskemu stanju. Grb je razdeljen navpično in vodoravno, tako da ga res sestavljajo štiri polja, a čez stičišče v sredi ščita je postavljen še srednji, manjši ščit, ki kot nekakšen sklepnik pokriva oglišča ostalih štirih. Desna zgornja polovica (gledano s smeri grba ali kot se reče, heraldično) predstavlja leva, ki se dviga na zadnjih nogah. Ista podoba se ponovi v diagonali, levo spodaj, se pravi prav tako lev in prav tako obrnjen v desno. Leva zgornja polovica je oblikovana v reliefno različno prikazanih vodoravnih progah, ki predstavljajo rdečo in belo barvo, teh prog je skupaj osem, kar pomeni, da zgoraj omenjeni »prečni tramovi« niso trije, temveč štirje (rdeče proge oziroma pasovi). Enak progast lik se ponovi v diagonali spodaj desno. Srednji mali ščit predstavlja tripasovnico, oziroma s sredinskim belim pasom vodoravno preklan ščit, ki seveda ne more biti drugača, kot že omenjeni avstrijski nadvojvodski grb, oziroma avstrijski (habsburški) hišni grb in tudi grb Notranje Avstrije; ta grb se pojavlja tudi kot ščitek na orlu, grbu današnje republi-

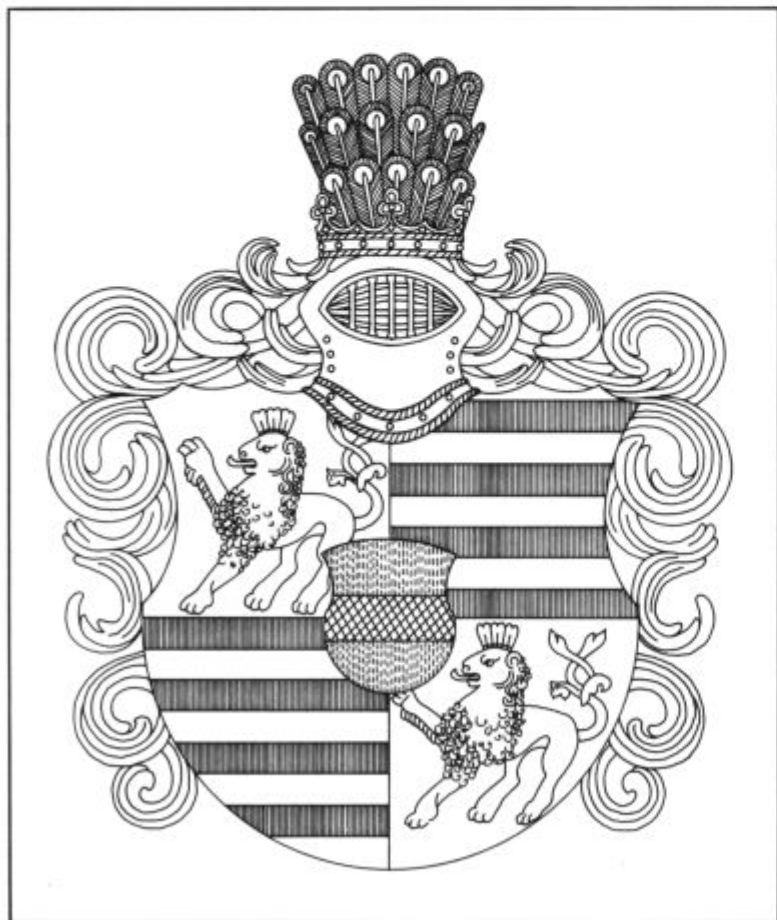

Grb Ferdinanda I. v idrijskem Gradu
(Foto Jože Rupnik)

ke Avstrije, hkrati pa so njegove barve tudi barve sedanje avstrijske zastave, (»rot-weiss-rot«).

Razlage dr. Volpija, ki jo navaja Ivan Mohorič, marsikdo ni sprejel, kajti Goriška grofija neposredno z rudnikom ni imela lastninskih odnosov. Za strokovno razlago smo zaprosili *dr. Jožka Šavlija* iz Gorice, ki je v zadnjih letih intenzivno raziskoval grbe notranjeavstrijskih oziroma slovenskih dežel in o svojih izsledkih poročal v dunajskem Korotanu. Po njegovem navedbe oziroma sklepanja dr. Volpija ne morejo držati in sicer predvsem zato ne, ker sta oba para diagonalno postavljene grbovni likov na ščitu identična grbu kraljevine Češke (lev) in Ogrske (vodoravne proge ali pasovi). Takšen vladarski sestavljen grb pa je lahko imel le deželni knez Ferdinand I (1503–1564), od 1521 avstrijski nadvojvoda, od 1526 kralj Češke in Ogrske, od 1556 pa rimsko-nemški cesar. Idrijski grad so zidali v letih 1522–1533 in letnica 1527 spada v čas, ko je bil verjetno vzidan Ferdinandov grb.

Res je, da je imel tudi grb goriške grofije na svojem ščitu oba ta dva simbola in sicer tako, da je bil ščit diagonalno preklan s črto, ki gre od zgoraj (heraldično) desne strani na spodnjo

Grb Ferdinanda I. v idrijskem Gradu
(Izrisala arh. Heda Petrič)

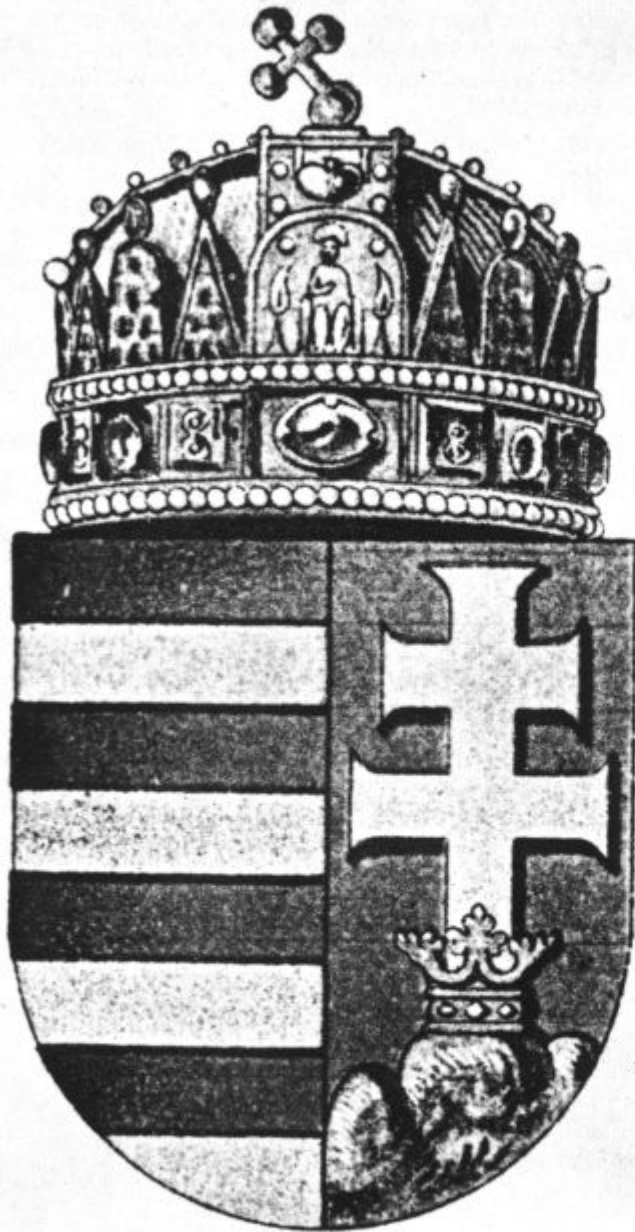

Grb Poknežene grofije Goriško-gradišćanske

levo stran. Črte ali pasovi so padali pravokotno z diagonale, torej se na ščitu vidijo kot poševne. Na heraldični levi strani nad diagonalo ščit zapolnjuje podoba leva, obrnjenega naprej, torej v desno heraldično smer, tako da je videti, kot bi plezal po stopnicah. (V združenem enotnem grbu poknežene grofije Goriško-gradišćanske je seveda to vse skupaj desna polovica grba, medtem ko je na levi gradišćanski polovici ščita srebrni križ, ki stoji na sredi vodoravno preklanega ščitnega polja, ki je zgoraj zlato, spodaj modro). Ta grb (na celotnem ščitu, brez gradišćanskih simbolov) še danes zaznamuje goriško pokrajino v avtonomni deželi Furlaniji-Juljski krajini Italijanske republike.

Na prvi pogled in če nismo preveč natančni, bi se res zdelo, da sta na obravnavanem grbu v gradu zastopana po dvakrat

dežel Hrvaške, Dalmacije, Slavonije, Sedmograškega mesta Reke in okupirane (pozneje priključene) Bosne. Desna polovica ščita je vodoravno preklana z osmimi rdeče-srebrnimi pasovi in predstavlja Staro Ogrsko, lev pa nosi podobo griča s tremi zaobljenimi vrhovi, od katerih je srednji okronan, nad

Grb Kraljevine Ogrske – črtasto polje je grb Stare Ogrske

simbola iz goriškega grba – progasti polji in leva. Za manjši habsburški oziroma nadvojvodski avstrijski grb, ki prekriva središče velikega ščita, seveda ne more biti nobenega dvoma. Pač pa hipoteze dr. Volpija glede drugih dveh grbovnih simbolov ne morejo držati. Oglejmo si najprej »progasti« del ščita. Za izhodišče si vzemimo ogrski državni grb iz časa Avstroogrske (po letu 1867) brez pod ogrsko krono združenih

Grb Kraljevine Češke
(Vsi trije zadnji grbi so povzeti iz Meyerjevega Leksikona)

njim pa se dviga patriarhovski križ – ti simboli predstavljajo Novo Ogrsko. Nas seveda zanima samo desna polovica. Ščitno polje je sedemkrat preklano, kar pomeni, da imamo osem pasov. Prva barva z vrha je rdeča, zadnja spodaj srebrna, tako da imamo štiri rdeče in štiri srebne, med seboj izmenično si sledeče pasove. Tega so se na vseh ogrskih državnih grbih dosledno držali. Pri goriškem grbu je, kot smo videli zgoraj, nekoliko drugače. Ne le, da so proge poševne in ne vodoravne, tudi manj jih je; namesto osem jih je le šest (ščitno polje je petkrat preklano) in tudi barve, čeprav iste, so drugače razporejene, prva je srebrna (bela), zadnja pa rdeča. Razlika je torej dovolj jasna; heraldična pravila prepovedujejo mešanje oziroma spreminjanje grbov.

Razčlenimo sedaj še drugo podobo, ki se pojavlja na grbu v idrijskem gradu oziroma na grbu goriške grofije – leva.

Češki okronani lev drugače obvladuje ščitni prostor kot goriški, ker je bil vedno na samostojnem ščitu, medtem ko je goriški moral deliti prostor s progasto preklanim delom ščita in ima zato bolj podolgovato oziroma, ker stoji ali pleza, pokončnejšo obliko; pa tudi po barvi sta si različna (češki srebrn, goriški zlat), a to pri nas ne pride v poštev, čeprav je tudi pri dobrih kamnitih izdelavah barva nakazana s konvencionalnimi znaki (črticami, pikicami . . .), pač pa nas zanima glavna in odločujoča razlika, ki je izražena v repu češkega leva: rep češkega leva se namreč hitro razcepi v dva največkrat popolnoma enaka pramena, ki se simetrično krožno vijeta navzgor, tako da najprej oblikujeta manjši krog ali oval, se nato prekrizata in začneta nov, manjši, ponavadi odprt krog, ki je včasih lahko tudi ponovno zaprt, odvisno od raznih stilizacij. Ornamentalni del repa češkega leva je torej nekoliko podoben osmici, ki na vrhu ni čisto sklenjena; podoben je tudi Merkurjevemu znaku brez spodaj visečega križca. To je značilnost češkega leva, grba, ki ga je Češki podelil cesar Svetega rimskega cesarstva Friderik Barbarossa leta 1158 (Witney Smith, Zastave in grbi sveta). Takšen lev se je ohranil tudi v današnji Češkoslovaški socialistični republiki, le z novimi pridatki. Rep goriškega leva pa je slok in se pahljačasto zaključil. Češki lev z značilnim in hitro razpoznavnim repom je pravi unicum med tovrstnimi simboli. Saj imajo na primer tudi trije koroški levi (na grbu koroške dežele) košate in tudi v dva, a neenaka (!) pramena razrasle repove, posebno košatega (s

krajšim in daljšim koncem) ima štajerski, imenitno stoječ rep ima tudi salzburški lev, vendar pa je češki edinstven in se mu nekoliko približuje le luksemburški lev, bodisi tisti iz državnega grba kneževine kot tudi grb luksemburške pokrajine v belgijskem kraljestvu.

Po vsem tem je torej dovolj dokazov za trditev, da je grb v idrijskem gradu grb deželnega kneza, habsburškega vladarja Ferdinanda I, ki je imel naslov nadvojvode avstrijskega in češko-ogrskega kralja, kar ne čudi, saj je bila Idrija uradno podvržena habsburškemu vladarju od junija 1509, ko je cesar Maksimilijan v Idrijo poslal sodnika Neumanna. Ferdinand I. je nasploh imel intenzivne vladarske stike z idrijskim rudnikom in prav v času zidanja rudniškega gradu, leta 1526 mu je rudnik posodil 40.000 goldinarjev, kar je bila tudi za tiste čase velikanska vsota (Arko, Zgodovina Idrije, Gorica 1931).

V zvezi z grbom v gradu se je tudi sproščala ljudska domišljija, ki je pomešala razne stvari z nastajanjem in dopolnjevanjem pripovedk. Leta 1986 je v Gorici izšla knjiga *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*; napisal jo je Anton von Mailly, vendar je bil izvornik v nemščini in je izšel že leta 1923 v Leipzigu. Avtor je po očetu izhajal iz rodbine francoskega rojalističnega plemiča, potem avstrijskega častnika, po materi pa iz družine plemenitih Pšemrl-Premmersteinov, katerih veja oziroma nasledniki še živijo v Ljubevču pri Idriji. Rojen je bil v Gorici 1874, umrl pa je na Dunaju 1951. Knjiga je, kot rečeno, izšla lani v italijanskem prevodu, z uvodno študijo pa jo je opremil Milko Matičetov. Med mnogimi pripovedkami z Idrijskega in Cerkljanskega, je objavljena tudi tista O idrijskem zmaju (Lo Zmaj di Idria); Maillyju sta zgodbo povedali Mary Kump in Marija Pivk že pred drugo svetovno vojno. To naj bi bila ena od pripovedk o »Peslajnarjih«. Tako teče pripoved v Maillyjevi knjigi:

Po nekih čudnih pripovedih naj bi bil v davnih časih idrijski grad lovski dvorec nekega beneškega kralja, ki je imel pasjo glavo. Še danes se na vhodu v idrijski Grad vidi grb s pasjo glavo. Ko je ta beneški kralj prihajal v Idrijo, so mu morali priskrbeti najlepše dekle in pošastni kralj jo je vsakič požrl.

STANKO MAJNIK

Grb plemenitega rodu Premerstein,
preslikan z vljudnostnim dovoljenjem
Magde Premerstein por. Slabe.

Prvi naseljenci v idrijski kotlini so s sekiro očistili svet drevja in grmovja, da so mogli sejati žito in repo za hrano, lan za obleko in da se je živina imela kje pasti. 6. aprila 1607 je bila Idrija izločena iz tolminskega gospostva ter priznana za samostojno gospostvo. Naseljenci so si na gozdnih jasah postavili skromne domove. To so bili prvi gozdni delavci, ki so imeli pravico do lesa, paše in steljarjenja. Redki kmetje v bližini rudnika so na začetku pridelovali komaj za svoje potrebe ali pa so morali celo zase dokupovati. Pozneje, v drugi polovici 17. stoletja, so se z razvojem rudarskih del ter priseljevanjem novih delavcev kmetije razširile. Pridelki se od kmetije do kmetije niso veliko razlikovali. Razlike v količini pridelka so bile odvisne od površine obdelovalne zemlje. Pridelovali so pšenico, lan, koruzo, ječmen, oves, rž, repo, fižol in drugo. Krompir so začeli saditi šele za časa cesarice Marije Terezije. Ajde zaradi vremenskih razmer (jesenska megla) niso sejali. Zaradi davčnih dajatev v denarju in pridelkih so bile kmetije nemalokrat v težkih preizkušnjah. Niso bili osamljeni primeri, ko se je kmet znašel v primežu zadolženosti, rubeža in propada.

Urbarji idrijskega gospostva, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji, so pomemben vir za proučevanje zgodovine idrijskih kmetij.

Veleposestvo v Ljubevču

V drugi polovici 17. stoletja je tam gospodaril idrijski trgovec in posestnik Gašper Senovic (v Idrianisches Urbarium 1674 zapisano Gaspar Schenowitsch). Po njegovi smrti se je žena Marija Ana omožila z vdovcem Ambrozijem Bončo. Zaradi slabega gospodarjenja je sodišče to posestvo leta 1698 prodalo na dražbi.¹ Iz Urbarja za l. 1723–1737 pa je v začetku 18. stoletja posestvo pripadalo Urbanu Hladniku. Leta 1808 se je v Ljubevču priženil Štefan pl. Premerstein.

Rodbina Premerstein oz. Premrov izvira iz trga Vipave. Leta 1783 je cesar Jožef II. poplemenitil Andreja Premrova, posestnika tedanjega vipavskega gradu in mu dal naslov pl. Premerstein.²

Na skupni površini 151 ha, z gozdovi, senožetmi, pašniki in obdelovalnimi površinami, je bilo to vzorno urejeno gospodarstvo. Slabo uro hoda potrebujemo, da iz Idrije po položni poti pridemo do konca Ljubevške doline. Tam se vzdigujejo velika gospodarska poslopja: Velik hlev, sezidan leta 1904, v katerem je prostora za trideset glav živine, mogočen, trideset metrov dolg kozolec³ s šestimi »štanti«, trdno zidana stanovanjska hiša ter pomožna zgradba. Posestvu so nekoč pripadali še opekarna⁴, žaga in mlin, ki ju je poganjala Ljubevčica. Pridelovali so velike količine raznih poljskih pridelkov, predvsem pšenice, krompirja in fižola. Ljubevčar, tako so mu pravili po domače, je dosegal lepe uspehe v živinoreji in sadjarstvu. Na sadjarski razstavi v Radovljici leta 1904 je bil odlikovan s srebrno kolajno. Pri obsežnih poljskih delih so poleg hlapcev in dekel občasno pomagali tudi ljudje iz bližnjega ru-

darskega naselja Cegovnica. Od leta 1905 je bila v hiši tudi gostilna. Tu so popotniku postregli z okusnimi domačimi mesnimi jedmi, po želji pa tudi z maslom, medom in sadjem. Ljubevčar je imel kot lastnik obsežnega posestva pravico do lastnega lovišča, zato je tudi divjačina večkrat popestrila jedilnik izbrane »zelene bratovščine«.

Posestvo pri Likarci

Na zemljiško posestniški karti IV 18 idrijskega gospostva iz leta 1814 je ta hiša⁵ označena kot last nekega Pircha. Leta 1869 je na posestvu gospodaril Johan Likar. Leta 1874 je posestvo s pogodbo prevzela njegova žena Marija Likar. 1904. leta sta posestvo podedovali hčerki Ana in Marija.

Posestvo je merilo 63 ha, dobršen del pa je poraščal gozd. Gozdovi so segali proti Kovačevemu rovtu in po Skrniku. Njive, travniki in pašniki so se raztezali na ravninskem delu proti vzhodu, od okrajne Logaške ceste do Konjaške grape. V bližini stanovanjske hiše so bili še hlev za dvajset glav živine, senik in kovačija. K posestvu je spadal tudi mlin⁶ ob Idrijci, v katerem so mleli žito tudi rudarjem. Lastnica posestva je po pogodbi pošiljala rudniku večje količine hrastovega lesa. Pri hišnih in poljskih delih je bila v pomoč tudi dekla.

To posestvo je večkrat prizadejal požar. Iz kronike Gasilskega društva Idrija razberemo:

- 18. novembra 1920 je bil požar ob 1. uri ponoči. Zgorel je hlev in 13 glav goveje živine.⁷ Rešili so samo dva konja.
- 11. februarja 1921 je bil požar ob 1. uri ponoči. Gasilci niso mogli pomagati, ker so imeli slabo opremo. Trobili so po mestu.
- 23. avgusta 1921 je bil požar ob 1.21 ponoči. Gorela je kovačija.
- 21. novembra 1921 je bil požar ob 1. uri ponoči.
- 19. januarja 1922 je bil požar ob 1. uri ponoči.

Požigalec je izbiral primeren čas; zaradi snega, zmrzali in teme je bil namreč pristop do vode sila težaven. Osumljena je bila pomožna delavka, zaposlena na tem posestvu, češ da je po naročilu osebe, ki je bila nenaklonjena Likarčnemu posestvu, podtikala ogenj. Osumljenko so oblasti priprle. Lastnica posestva (bila je brez potomstva) je umrla leta 1933. Posestvo je istega leta podedovala Marija Gruden por. Rejc pri Zagodu.

Posestvo pri Zagodu

To posestvo sodi med najstarejše, saj ga pisni viri omenjajo že v drugi polovici 17. stoletja. V idrijskih urbarjih sta zapisana posestnika Martin Zagoda pod Ratea (Idrianisches Urbarium 1664 navaja: Martin Saegadae unter der Ratea) in Jurij Zagoda pod Ratea (Idrianisches Urbarium 1723–1737 navaja: Georg Sagada unter der Ratea). Iz tega lahko sklepamo, da sta posestnika prvotno domovala ob vznožju hriba Ratea, po

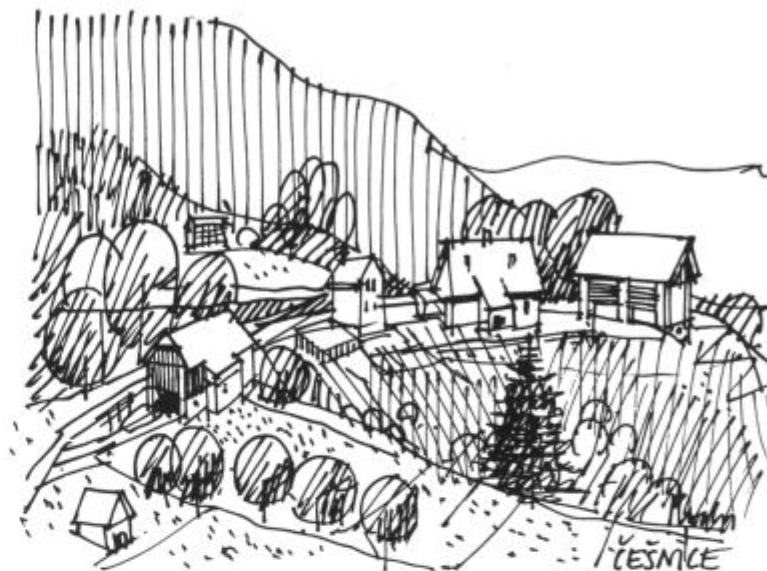
naše Podrateja in da so šele pozneje zgradili hišo na bolj ugodnem prostoru, ob okrajni Logaški cesti. Od 19. stoletja do konca druge svetovne vojne so se na posestvu izmenjali rodovi Leskovec, Gruden in Rejc.

Z združitvijo posestva pri Likarci in Grudnovega grunta l. 1933 se je le-ta povečal na 86 ha skupne površine, od tega je bilo polovica gozdov. Gospodar Pavel Gruden se je po načrte za gradnjo velikega hleva leta 1881 odpeljal na Dunaj. Tudi dozidava enonadstropne hiše sovпада s tistim časom. Pred tem so bila tam skromna poslopja, zidana po takratnem načinu. Kozolec⁸ je bil eden največjih na Kranjskem in je imel osem »štantov«. V velikem, trideset metrov dolgem hlevu je bilo petindvajset glav goveje živine, prav toliko prašičev, par volov ter dva para konjev. Kadar se je gospodar odpravil na opravkih v mesto, je vedno vpregel kočijo. V gostilniških prostorih v hiši so prišlekom postregli z okusnimi jedmi: domačim kruhom, klobaso, pečeno z zeljem in ob pravem trenutku tudi s svinjsko pečenko. Gostilna je bila vmesna postaja za logaške »furmane«, ki so vozili za rudnik. Velik vrtni prostor je bil pogosto prizorišče družabnih srečanj in veselic. Poleg kmetije in gostilne je bila tam še žaga, ob Idrijci pa mlin. Hlodovino, ki so jo pridobivali v lastnem gozdu, so predelali na žagi. Trgovina z rezanim lesom je gospodarju prinašala lepe zaslužke vse do leta 1910, ko so se močno zamajali trdni finančni temelji Grudnovnega posestva. Kupec velike količine lesa je lastniku izročil nepopolne garancijske listine, nato pa je kamiona z deskami odpeljal do pristanišča v Trstu. Za kupcem in blagom se je izgubila vsaka sled, račun pa je za vedno ostal neporavnan. Po prvi svetovni vojni je bila žaga za nekaj let dana v najem. V prejšnjem stoletju je bil zgrajen tudi vodni mlin. Mleli so žito in oves, in sicer na beli in črni kamen. Leseni mlin je pogorel 15. maja 1918; kasneje so ga postopoma obnovili in leta 1933 je začel ponovno obratovati.

Kmetija v Češnjicah

Korenine prednikov današnjega Kokeljvega rodu segajo v začetek 18. stoletja. V Urbarju idrijskega gospostva za leta 1723–1737 so vpisani podatki posestva; takrat je bil gospodar Sebastjan Kokalj. Skupna izmera posestva je bila 58 ha površine, od tega skoraj polovica gozdov. Polja in pašniki se v blagem padcu nagibajo navzdol proti »Pulfrturnu«. Pridelovali so pšenico, koruzo, oves, proso, lan in povrtnino. Pri domačih in kmečkih opravilih so bili v pomoč še dekla, hlapec in pastir. V hlevu je bilo prostora za enajst glav goveje živine in par volov. Par volov so vpregli tudi takrat, ko so prevažali les pri Gozdni upravi ali pa drva za privatnike. Na pobočjih grebenastega Kresa (521 n.m.) so še v preteklem stoletju pasli krave in ovce. Tam je pastir za plačilo pasel govedo bajterjem iz Žabje vasi in iz Za gradu. Nedaleč od hiše je iz kamna sezidana lanena jama, ki je do leta 1935 služila za sušenje lanu. Imeli so tudi pajštvo, v kateri so do leta 1956 sušili češ-

plje, hruške in jabolčne krljje. Zraven stanovanjske hiše je preužitkarska hišica, ki je služila svojemu namenu do leta 1924. Ob manjšem potoku je mlin, ki je mlel samo ob ugodnem deževju pšenico, koruzo in rž. Opuščen je že od leta 1939.

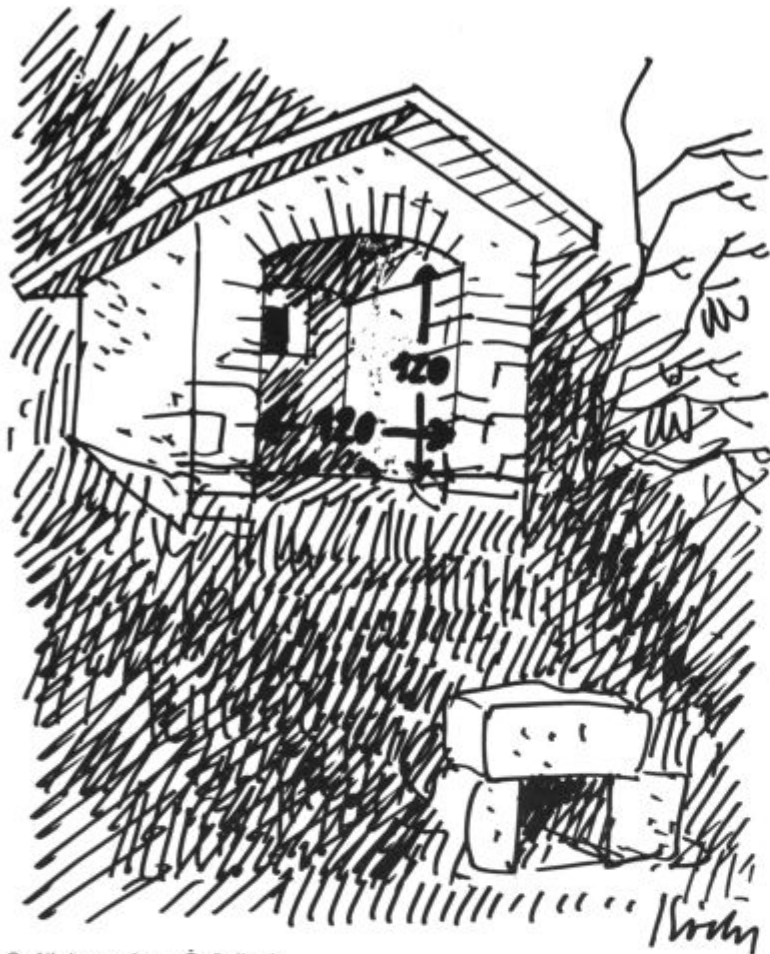
Kmetija v Češnjicah (skice izdelal arhitekt Cveto Koder)

Kobalova kmetija

Posestvo meri 35 ha, začetki kmetovanja pa segajo v 18. stoletje. 1. junija 1905 ob 19.30 je hiša zaradi nepazljivosti nekega gosta skoraj do tal pogorela.⁹ Leta 1918 se je h Kobalu priženil Andrej Tratnik iz Čekovnika. Bil je dober gospodar. Za dosežke v živinoreji pri gojitvi sortne koruze in za čiščenje poraščenega zemljišča je prejel več nagrad in diplom. Ob ugodnih letinah so pridelali 1000 kg pšenice, 500 kg koruze, 250 kg ječmena, 250 kg ovsa, 250 kg fižola, 140 kg rži in 1000 kg krompirja. Pšenico in koruzo so vozili k mlinarju na Vrščevo, ječmen pa v Rupnikov mlin v Zalo, ker so ječmen tam najbolje očistili. Pri hiši sta bila še dekla in hlapec. V hlevu je bilo deset glav goveje živine in par volov. Pri košnji Kobalovih planin je sodelovalo trideset koscev, ki so košnjo v enem dnevu končali. Posebno mesto v Kobalovem hlevu je imel plemenski bik, h kateremu so letno pripuščali do 30 krav.

Podobnikova kmetija

Pašniki in njive dve stoletji stare Podobnikove kmetije mejijo s Kobalovim posestvom. 18 ha gozdov pa se razprostira proti severu v smeri Stana in Loma. Posestvo v celoti meri 40 ha. Poleg hiše in hleva za deset glav živine so imeli tudi mlin. Stal je v grapi ob potoku, ki teče na Prejnuto in se izliva v Idrijco.

Sušilnica za lan v Češnjicah.

Okoli leta 1927 so italijanske vojaške oblasti iskale teren, primeren za izgradnjo nove vojašnice. Najbolj primerno zemljišče so našli na Podobnikovem posestvu. Po sklenjeni kupoprodajni pogodbi so v letih 1929–1933 na 4 ha površine zgradili veliko moderno vojašnico. Preostali del posestva brez gozda je Podobnik kasneje prodal in se z družino odselil na novo posestvo h Gorenjcu v bližino Cerknega.

Smukova kmetija

Kdo od domačinov ne ve za Smukov grič, vrh katerega je dvesto let stara hiša in hlev¹⁰ za osem glav živine in par volov. Posestvo meri skupaj 22 ha; dobršen del predstavljajo gozdovi, ki se nahajajo na področju Jeličnega Vrha. Na pobočju, ki se spušča proti mestu, so bili na hektarju površine manjši vrtovi, ki so jih vseskozi obdelovali najemniki – vrtičkarji. Pri hiši sta bila v pomoč dekla in hlapec, ki je obenem v mestu strankam opravljal razne prevozne usluge. Vsakdanji prizor je bil na cesti srečati Smukov par volov, ki leno vlečeta

voz, natovorjen z najrazličnejšim materialom. Največkrat je bil voz natovorjen z rečnim gramozom, ki so ga za rudnik ali gradbeno podjetje kopali in natovarjali ob rečnem koritu Idrijce pri Gabronu. Vlečna vola sta bila svetlosive barve, sicer pa istrske pasme z orjaškimi rogovi. Hlapec se je leno prestopal in jih usmerjal s posebnim »furmanskim« žargonom. Prometa zares nista ovirala, kajti le-ta je bil sila redek; kako dvokolo ali voz, avtomobil pa je bil še prava redkost.

Stara hiša v Jeličnem Vrhu št.5, danes Gregorčičeva ul. 45 pri Zagodu.

Čerinovše

Od juga proti severu do Smukove grape je segalo kmečko posestvo, katerega lastnik je bil Anton Čerin (Idrianisches Urbarium De Anno 1723–1737 navaja: Anton Tscherin ob der Idria). Vzhodne meje posestva so segale do Rak in do Kalvina. Na hribu (459 n.m.) še stoji hiša, ki na kamnitem oboku starih vrat nosi vklesano letnico 1797. V 19. stoletju je bila posest v lasti Antona Kogejja iz Jeličnega Vrha št. 5. Ta je leta

1878 precejšen del posestva prodal Lovrencu Poljancu. Tako je nastala kmetija pri Polancu, ki je zavzemala 38 ha skupne površine, od tega 14 ha gozda. V hlevu je bilo 13 glav živine in par volov. Preostali del posestva so Kogejevi leta 1924 prodali rudarju Gustlju Kosmaču. Posestvo meri 3,8 ha zemljišča in ga še danes imenujemo Čerinovše.

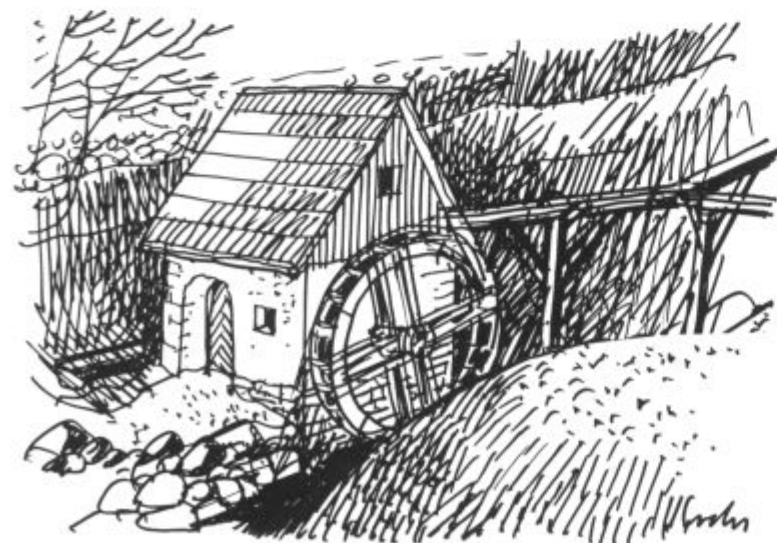
Po priključitvi k Jugoslaviji je bila po letu 1947 izvedena agrarna reforma. Le-ta je zajela vse kmetije, ki so merile več kot 45 ha skupne ali 25–30 ha obdelovalne površine, zato je prizadela tudi nekatere stare in velike idrijske kmetije in sicer:

	Pred reformo	Po reformi
Ljubevč	151 ha	45 ha
Zagoda	86 ha	17 ha
Češnjice	58 ha	45 ha

Povojna urbanizacija je zapustila svoj pečat tudi v naseljih. Obnova in adaptacija kmečkih zgradb sta spremenili zunanji videz hiše in njeno notranjo ureditev. Redek je kmečki dom, ki je ohranil prvotno arhitekturo. V bližnji idrijski okolici so samo hiša in druga gospodarska poslopja v Češnjicah ohranila staro zunanjščino. Črna kuhinja pa je ostala še v stari hiši pri Polancu.

Mlini

Rudarje so do leta 1911 plačevali z denarjem in žitom, zato je tudi mlinarstvo v Idriji doseglo velik razmah. Precej pa je ta dejavnost upadla, ko rudarjem niso več plačevali z žitom. Kljub temu je bilo na začetku 20. stoletja v Idriji osem mlinov. Poleg že omenjenih, na posameznih kmetijah, so bili mlini še:

Mlin v Češnjicah.

– V »Limbu« Pod gorami, kjer so prostor pozneje preuredili v elektrarno.

– V Zaspani grapi je imela mlin v lasti Andreja Mravlje. Tu so mleli tudi pridelke Smukove in Polančeve kmetije. Ob veliki povodnji septembra 1926 je narasla voda, pomešana s kamenjem in blatom, mlin močno poškodovala.

– Mlin v Podrateji je leta 1902 Občno konsumno društvo odkupilo od erarja. Po letu 1911 so tam še mleli za zadružne prodajalne. V mlinu sta bila zaposlena delavca Johan Pavlin in Anton Kmet. Leta 1926 so ta mlin prodali.

Precejšnje število vodnih mlinov je v preteklosti obratovalo jugovzhodno od Idrije, na področju Jeličnega Vrha in Zale. Tamkajšnji mlinarji so imeli vedno dovolj dela. K njim so vozili zrnate pridelke iz bližnje in daljnje okolice: z Veharš, iz Godoviča, Črnega Vrha, Zadloga in celo iz Cola.¹¹

– Mlin pri Leskovcu (Kališe) iz 19. stoletja je obratoval do leta 1957.

– Leskovčev mlin na Pustoti je bil leta 1908 prodan Štefanu Menardu. Obratoval je do leta 1914.

– Mlin Ivana Petkovška iz 19. stoletja je obratoval do leta 1957.

– Stari Piškov mlin je obratoval do okoli leta 1810.

– Rupnikov mlin v Zali iz 19. stoletja je obratoval do 31. oktobra 1943. Peščica partizanov je streljala na nemško vojaško kolono, ki je bila namenjena proti Idriji. Sledilo je nemško maščevanje s požigom Rupnikove domačije skupaj z mlinom; požgana je bila tudi Logarjeva hiša.

– Veharjev mlin v Baraki¹² je dal leta 1860 zgraditi kovač Windišer. Mlin so podrli leta 1922.

– Trobcev stari mlin pri Smrekovih klavžah v Zali je obratoval do leta 1850.

OPOMBE:

¹ Mihael Arko: Zgodovina Idrije, Gorica 1930, str. 151–153.

² Planinski vestnik I.–II./1905.

³ Prvotni kozolec je pogorel 15. junija 1933.

⁴ Opekarna iz druge polovice prejšnjega stoletja. V njej je sezonsko delalo nekaj delavcev iz Vrhnike. Opeko iz Ljubevča so rabili tudi pri zidavi občinske hiše v letih 1897–98 in Ljudske hranilnice in posojilnice leta 1902.

⁵ Hiša, danes Triglavska ul. 1.

⁶ Hiša, danes Gregorčičeva ul. 22.

⁷ V knjigi M. Arka: Zgodovina Idrije, str. 82 najdemo podatek, da se je v ognju zadušilo 15 glav živine.

⁸ Kozolec je pogorel leta 1946. Tuji voznik je poleti, da bi se ognil bližajoči se nevihti, zapeljal pod kozolec zvrhan voz sena. Prižgal je cigareto in potem zaspal. Nastal je velik požar, ki je upepelil 70 ton sena, 8 kmečkih voz ter kočijo.

⁹ Požar je nastal, ko so pripravljali krofe. Olje se je vžgalo in ogenj se je razširil po hiši.

¹⁰ Pri podiranju propadajočega hleva so na lesenem tramu odkrili vrezano letnico 1796.

¹¹ Za podatke o mlinih na področju Jeličnega Vrha se zahvaljujem Franču Poženelu, Jelični Vrh št. 31 in Jožetu Jesenku, Jelični vrh št. 15.

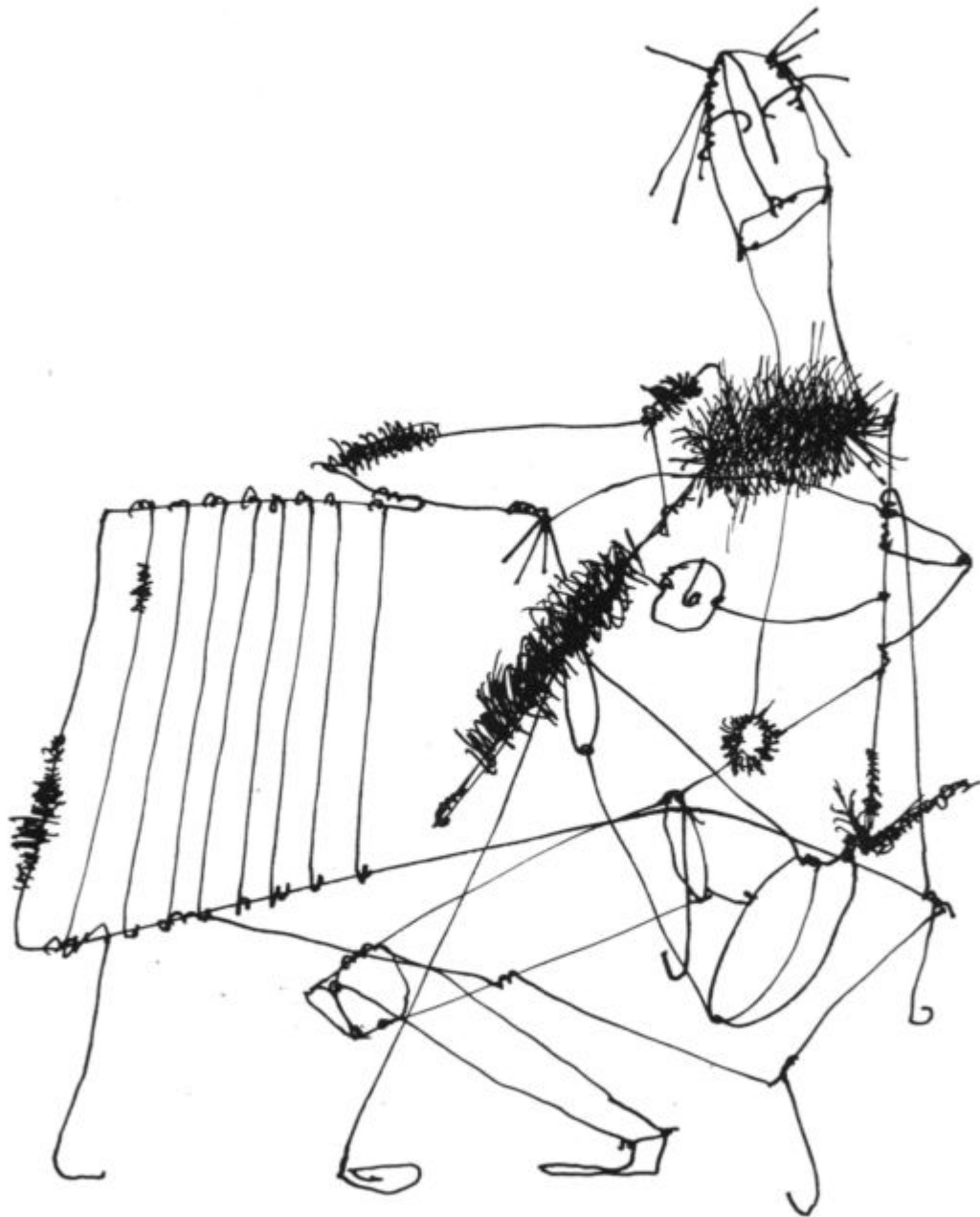

Figure 20

JOŽE FELC

Kakšna je bila neki Šembilija, ki je tod nekoč romala kot nepodkupljivi posestnik človeške resnice. Potovka, ki je vedela več od tistega, kar vsak čas ve o samem sebi in predvsem od onega, kar je času dano vedeti o svojem bodočem žitju. Vedela je, kako bodo vojne preparale človeško sanjo o ljubezni, kako se bo v topli sreči izlegel kužni tvor, kako se bodo pohotnim ženam rojevali brezglavi otroci, kako bo ta lepi dan potonil v magmi zla ali pa se morda prerodil v najbolj blažen trenutek večne resnice; in bo pravzaprav beseda trenutek le še z lahkoto pozabljen čas. Ker čas, ki kaj velja, je lahko samo trajanje. Šembilija je morala vedeti, da človeško dejanje in nehanje živita za trajanje.

Ta potovka je s svojim prihodom prinesla upanje in vsadila pričakovanje. In, ko se je zmuznila čez hrib, morala je biti malo grbasta, se je še enkrat oglednila in presenečenim očem povedala, da je tako in ni tako, kot je bila rekla. Gotovo se je zvito posmejala, saj je ljudem povedala le tisto, kar so bili vedeli že poprej in nasploh ljudje že od vekov vedo in bodo na vse veke vedeli. Da je namreč življenje srečno in nesrečno, da je na njegovem začetku rojstvo in na kraju smrt. Šembilija je dodala le to, da je veliko, srečno upanje skrito le v sramotnem ponižanju, v bolečini, porazu, bolezni, revščini; torej v tistih rečeh, ki v človekovi pameti pridevnikov »dober in srečen« ne prenesejo, čeprav ju že na vse večne čase tako zagrizeno, žal neprepričljivo oznanjajo. Šembilija, potovka, je zrasla prav iz svoje lastne potrtosti. Ta je morala biti tako velika in mogočna, da je vsej pameti navkljub zmogla revni imetnici dopovedati, da je lahko srečna le v svoji bedi.

Ta samo po sebi lahko razumljena danost – za človeka tako težko dojemljiva – je Šembiliji dvigala ceno.

Morala je veliko trpeti. Od rojstva – to rojstvo ni bilo prihod v topel dom – je bila grbasta in kilava. Rahitis in revma sta ji dodatno skrivila telo in ude v žalostni del paternoštra, ki se nikoli ni izmolil v veličastni del premišljevanja o ljubem bogu. Nikdar je ni ljubil noben princ, nihče se ni skozi njen medenični slavolok napotil v srečno življenje. Potoki ljubezni so odtekali mimo nje, ona pa se je lahko odžejala le pri studencu, kjer se je zvečer in zjutraj napajala živad. Noben pijani pohotni gospodar se ni z njo povaljal v

stelji. Nikakršna obleka se ni prilegala njeni skrotovičeni postavi. Samo od daleč je smela prisluhniti lepi fantovski pesmi in le grmovje se je pokorno sklanjalo brez lastninskih pravic, zato pa z dolžnostmi, strašnimi dolžnostmi, ki še sama ni vedela zanje, a jih je zato tembolj čutila na svojih grbastih plečih.

Kadar se je pokazala s svojim velikim premoženjem, so se zbrali ljudje, da bi jo poslušali in ji verjeli in ne verjeli. Spodbujali so jo, da bi jim prerokovala. To je rada storila. Ali res ni nikdar pomislila, da jo bodo lahko kamenjali, če ne bo s svojo prerokbo ustregla njihovim željam. Kadar so se spravili nad njo, se je sklicevala na ljubega boga in modrega cesarja; toda to najbrž ni veliko pomagalo.

Ko je vse povedala, se je odpravila v druge kraje, ljudje so pa še dolgo mleli njene težke in ne čisto razumljive besede. Nekateri so jih res hitro pozabili in se jim je le še kdaj proti jutru sanjalo o njih, drugi pa so jih tolmačili vsem tistim, ki potovke niso bili srečali. Tretji so si jih samo zapisali v svoj spomin in so bili od tistega časa dalje modrejši. Otrokom so jih pripovedovali – in ti svojim otrokom. Bolj, ko so se Šembilijine prerokbe starale, več so veljale; tako kot je na svetu z vsemi stvarmi. V ljudeh so dobile mesto tam, kjer so spravljene stvari, ki presegajo njihove moči in vednosti. Znašle so se skupaj s cesarji, sveto trojico, nebeškimi prikaznimi, z velikimi ljubeznimi, ki vsako človeško srce samo enkrat zapredejo v blodnjo, skupaj so bile z glasovi mrtvih itd.

Tedaj je Šembilija že trohnela na britofu pri Šentflorjanu, v družbi onih, ki so povsod doma in imajo na vsakem britofu svoj poseben prostor. Vsak žegen jim je namenjen in vsako klenkanje je zvonjenje za njih. In na koncu vseh misli je najbolj iskren in najbolj usmiljen pomislek nanje. Nanje, ki so se rodili nesrečni in so taki bili najbolj srečni.

Kako so prišle Šembilijine prerokbe o Idriji do moje babice? Kateri dan so zamajale njeno vdanost v večni srebrni zaklad? Kateri dan so te prerokbe načele mojo vero v iste reči. Dobro se spominjam tega trenutka, vendar ne vem, kdaj je to pravzaprav bilo.

Tudi babica je že pri Šentflorjanu; odklenalo ji je, ne da bi dočakala Šembilijino vstajenje; preroki namreč – tako je dejala babica – vstajajo iz groba, kadar oživi njihovo prihodnje vedenje.

Na te grbaste posebneže, med katerimi je imela častno mesto tudi Šembilija, nisem tedaj nič dal, tako kot tudi ne na babico, ki je v kakšnem kotu naše črne kuhinje rada mlela stare zgodbe. Saj so bili vendar tisti časi tako skregani s starostjo; mlada svoboda, novi svet, večna sreča, svetel jutri – in jaz v vsem tem, tako neizmerno srečen med srečnimi. One, babica in Šembilija pa tako stare, zgubane, minljive in čudne.

Pa je res žalostno. Prav sem se jih, teh soh, zavedel šele takrat, ko so babico štirje črni možje odnesli čez zlizan prag k Šentflorjanu. In toliko smrti sem dotlej že videl; vendar me nobena ni tako živo potipala po ramah.

Mlad zdravnik sem nemočen stal pred izginevanjem. Saj babica ni bila prav nič bolna. Še nekaj trenutkov pred smrtjo sem ji izmeril pulz, temperaturo, krvni pritisk in jo vso pregledal. Vse je bilo čisto v redu. Nobena bakterija je ni napadala, z nobenim rakom se ni bojevala. Samo njen čas je prišel in je odšla. Stekla se je dolga zgodba o strašnem veselju in še bolj strašnem dvomu nad življenjem.

Kadar mladeniči prvokrat streznjeni hodijo za krsto, niso več mladeniči.

Klenkanje pri Šentflorjanu mi je merilo korak in vem, da sem hodil tako, kot da bi se napotil v lasten grob.

Pa saj sem se pravzaprav res napotil tja. Samo ena smrt je bila potrebna, da sem smrt odslej ne le čutil, marveč tudi živel.

– Živel smrt, tako praviš, me treplja po ramah babica. Doli od Šentflorjana se je napotila, da bi me spet modrila.

Debelo sem gledal za njo in bil sem brez odgovora, ko se je sredi noči za večno povrnila v svoj grob. Mislil sem si, glej, ne pusti mi živeti tistega, kar je bila sama živela. Vse stvari se iztečejo, sem razmišljal in s to banalno mislijo sem se tratil tudi naslednje dni, ko sem se med svojimi pacienti soočal s Šembilijo.

Če bi zdaj živela ta strašna ženska, potovka, prerokinja, nekakšna zblojena pošast, ki ljudem kali veselo voljo do življenja in jim puli iz rok vere, upanja in ljubezni ter izpraznjen prostor zapolnjuje z dvomi in grozo, bi jo ulovili in jo poslali na pregled. In zdravniki, najbrž psihiatri, bi ji, potem ko bi jo eksplorirali, testirali in ji napravili elektroencefalografske preiskave, dali katero od diagnoz – take vrste in težine, da bi zadostovala za sprejem v katero od psihiatričnih ustanov. Njena, Šembilijina prerokovanja in videnja bi začeli obravnavati s tabletami, šoki in še kako drugače. In kar dozdeva se mi, da bi ves zaklad njene nedvoumljive sreče zvođenel v nekakšno trpko in nesprašljivo sprijaznjenost s seboj in s svetom, v odtopelo zagledanost v bivanje stvari, v pomirjenost, v boga, ki o sebi pravi »sem, ki sem«, v malomeščana, ki misli o stvareh in jih še tisti trenutek tudi ima, v ovco, ki ji je lastno blejanje edini vreden glas . . .

Šembilija, katere misli so imele v človeških glavah prostor ob božjih in cesarskih stvareh, bi bila gluho trajanje. V najboljšem primeru pa točka v diagramu kakšnega nadebudnega znanstvenika – psihiatra – ki v svoji doktorski disertaciji desimbolizira paralogije svojih pacientov. In za Šembilijo bi vsak mesec kakšno socialno zavarovanje ali skrbstvo poravnalo fakturo.

Joj, kako strašno bi se Šembiliji godilo v današnjih časih.

Morda bi ji jaz odmeril dozo nevroleptikov in moje zdravniško vedenje bi ji merilo stanje duha?!

Strah me je, ali bi res maličil nekoga v nekaj. Groza pa me tudi postane, ko pomislim, da bi s svojo strašno vdanostjo tudi Šembilija mene sprevrčala iz nekoga v nekaj.

Nekam prazno se počutim, ko vem, da danes po Kranjski deželi ne roma nobena Šembilija več. Kje so vendar ostale s svojo preroško besedo vse te potovke; s preroško besedo, ki prihaja naravnost iz trpljenja in zato nekaj velja. Mogoče bi jim tudi danes ljudje verjeli. Ne verjeli, samo poslušali bi jih morda. In to bi bilo v tem malomeščanskem kotlu strašansko mnogo. Poslušali bi jih, prerokinje, in kdo bi se morda zagledal v njih. Postavile bi ga na trdna tla, tako kot je Šembilija postavila nekoč mene.

Šembiliji še zdaj včasih malo pozvoni gori pri Šentflorjanu. Tako milo poklenka, da se ustavim in pomislim. Toda mudi se mi, sedem v avtomobil in se odpeljem dalje.

(Odlomek iz zbirke novel Preroki)

UTEMELJITEV PIRNATOVE NAGRADE

dr. Jožetu FELCU

podeljuje

Skupščina občine Idrija za dolgoletno in požrtvovalno delo, zdravniku – pisatelju, ki s svojo književno izpovedjo bistri podobo sveta, v katerem živimo

PIRNATOVO NAGRADO

Že dolgo vemo, ne le v strokovnih okoljih, tudi v širši družbeni skupnosti: med nami živi in dela strokovnjak, ki s svojimi iskanji in dognanji v številnih člankih in razpravah, s prevodi in recenzijami sega v vrh slovenske psihiatrične vede.

Ne vemo, kdaj ga je vznemirila zdravniška veda, ne kdaj se je odločil odkrivati izvore in zdraviti bolečine duševnega življenja.

A nedvomno prej ga je omrežila književna muza! Že kot trinajstleten učenec ji podarja prve objavljene pesmi, za njo hodi kot dijak in študent, mlad zdravnik, ko piše v Mlada pota, Probleme, Idrijske razglede, Sodobnost, Srečanja, Obalo, Kaplje . . . S čvrsto in prodorno besedo načenja naše slike o času in svetu, v katerem živimo in jih čisti čada vsakdanjih kompromisov in umikov, sprijaznjevanja in dvomov. Morda nas kdaj celo moti: s svojo jasno in odkrito mislijo o stvareh, za katere bi hoteli, da ostanejo take, kot smo se prepričevali, da bodo, a so se v neizprosni življenjski toku neizogibno spreminjale ali celo sprevrgele.

Pisateljeva dolžnost je, da riše podobo časa tako, kot ga brazdajo njegove stiske in veselja. In sebi je pisatelj dr. Jože Felc vseskozi, do kraja zvest:

- ko nas sooča z dvomi in hrepenenji polpreteklosti in odločitvami včerajšnjih dni povojnega časa (Dobro jutro, svoboda, 1972),
- ko nam odgrinja naše zavestno ali nehoteno odmaknjene poglede na »grič« in ljudi v »kasarni« (Osamelci, 1980),
- ko do živega reže v emigrantovo iskanje samega sebe po tujem svetu in ga z begavo bolečino omahujočega vračanja vodi domov in domovini (Rimska cesta, 1986).

Vrhunsko znanje specialista nevropsihiatra in bogastvo umetniške izpovedne moči slovenskega pisatelja odlikujeta dr. Jožeta Felca, ki ob vsem ustvarjalnem delu hkrati ostaja predvsem zdravnik v najbolj preprostem, resničnem in globokem človeškem pomenu besede.

Za književno izpoved, s katero bistri podobo sveta, v katerem živimo, mu ljudje iz »običajnega« sveta ob Idriji

podeljujemo

**PIRNATOVO NAGRADO ZA LETO
1986**

IZ OCEN KNJIGE DR. JOŽETA FELCA

RIMSKA CESTA

V letu 1986 je izšla tretja knjiga Jožeta Felca, roman Rimška cesta, ki kljub odmevnosti v slovenskem prostoru še ni bila predstavljena v domačem okolju. Knjigo (163 str., 2400 din) je izdala Prešernova družba, opremil pa Silvij Jereb. Predstavljamo vam krajši izbor iz objavljenih zapisov in literarnih kritik.

Jože Felc, nevropsihiater in predstojnik medicinskih služb v idrijski Psihiatrični bolnišnici, se je bralcem letos predstavil z novim delom, romanom Rimška cesta, ki opisuje življenje povojnega slovenskega izseljenca in njegovo vrnitev v domači kraj; skozi zgodbo pa upodablja vpliv takratnih družbenih razmer na človeka kot posameznika in ljudi nasploh. Gre torej za splet socialnih in osebnostnih prvin, ki je zlasti izrazit v prelomnih trenutkih razvoja neke družbe in je bržkone tudi odraz pisateljeve osebne izkušnje.

(Irena Turel, Intervju z Jožetom Felcem, Primorske novice, 26.dec. 1986)

Zgodba o povojnem emigrantu Pavlu Podkrajšku govori o njegovem pobegu čez mejo na zahod kmalu po vojni, toda predvsem seveda o njegovi vrnitvi iz tujine (Avstralije) v domovino, o njegovih ponovnih srečevanjih z domačimi razmerami, pri čemer prihaja do izraza avtorjeva kritiška misel o teh razmerah, se pravi o načinu mišljenja in vedenja birokratsko dogmatske plasti lokalnih vodilnih mož. Vendar ta misel ni apriorna in površna, prebija se iz globljega psihološkega in moralnega »raziskovanja« življenja. S tem je tudi že povedano, da je druga, nič manj pomembna značilnost tega besedila v zanimivem podajanju človekovih iskanj smisla, svobode, družbenosti itd., stvari torej, ki tvorijo z drugimi vred eksistencialno in etično osnovo posameznika.

Tudi s formalnega vidika je ta proza nekoliko »modernizirana«, a ostaja komunikativna oziroma »berljiva«.

(Jože Horvat, Delo, 19. 6. 1986)

Roman je zastavljen v obliki življenjske izpovedi, ki jo v prvi osebi pripoveduje junak sam. Vendar pa takšno zasledova-

nje samega sebe ni samo preprosto nizanje dejstev, marveč se ves čas junak v sebi sprašuje o ontoloških vprašanih svojega obstoja, kar se v njegovem primeru veže na pojme domovina – bog/ustvarjanje – ženska. Kot tip modernega, v sebi že razklanega človeka, se Pavle s svojimi razmišljanji in dejanji približuje poziciji eksistencialističnega nihilista, kljub temu, da še zmeraj priznava temeljne vrednote, kot je npr. domovina.

(Marjan Pušavec, Delo, 24. 7. 1986)

Že ton prihajajočega in vračajočega se osrednjega junaka daje takoj slutiti, da avtorja zanimajo bolj dogodki, ki se v takšnih primerih odvijajo znotraj človeka kakor zunaj njega, dogodki, ki so po svojem bistvu tehtnejši in usodnejši, po svoje tudi zgovornejši, čeprav je za takšen umetniški prijem potrebne mnogo časovne pa tudi oblikovalske distance.

Vojni dogodki so marsikoga, predvsem med mlajšimi, ki še niso mogli biti do kraja formirani in resnično odrasli, notranje razkrojili, ga razcepili v nerazrešljive odmaknjenosti, kar spet in ponovno pomeni, kako velike rane je doživel (tudi slovenski) narod v takšni grozoviti prelomnici, kot je vojna skupaj z revolucijo. Jože Felc se na ta način bliža s svojo knjigo omenjenim ranam, ki jih dolga leta ni hotel nihče priznati, vsaj uradno ne, ter je bilo precej dolgo časa v zraku ti-sto tudi načelno obračunavanje, ki je značilno za ozka in poenostavljena politična gledanja in opredeljevanja.

Zapis se v tem smislu iz pričetnih intimno-filozofskih plasti preliva v spreminjajoče barve, se potaplja v neposredna življenjska stanja tudi s sarkazmom in ostrino, da bi se v svojem izteku odprl v skorajda čista filozofska razmišljanja in rekapitulacije, ki konec odpirajo in zapirajo, ter ne dopuščajo nobene in nikakršne dokončne oprijemljive teze: kar se je zgodilo, se je pač zgodilo, in če je res, da je »ljubezen iskanje duše« – kar je ena najlepših misli knjige – potem je na bralcu, da išče razloge za zgodbo, ki jo je prebral. In to je verjetno najbolj točno: na nas je, da pretehtamo preteklost na novo, vedno globlje, z vedno večjim razumevanjem.

(Janez Povše, Primorski dnevnik, 28. 8. 1986)

Pri Pirhu. Črta nakazuje predvideni nivo maksimalne gladine akumulacijskega jezera HE Trebuša. Foto: dr. Rafael Podobnik

PREDLOGI KOORDINACIJSKEGA ODBORA ZA VARSTVO OKOLJA IN ZRAKA PRI PREDSEDSTVU OK SZDL IZVRŠNEMU SVETU IN SKUPŠČINI OBČINE IDRİJA ZA IZBOLJŠANJE EKOLOŠKIH RAZMER V OBČINI

Okrogla miza o varstvu okolja v idrijski občini dne 4. 3. 1986 je pokazala, da tudi nas pestijo številne ekološke zagate. Naj naštejemo le nekatere najpomembnejše: v marsikateri krajevni skupnosti imamo težave s količino in kvaliteto pitne vode, v Idriji se pozimi dušimo v nedopustno zadimljenem ozračju, neurejena komunalna dejavnost ima velike, včasih že nepopravljive vplive na okolje in kvaliteto bivanja, marsikateri veliki poseg v okolje je bil nezakonit in tudi sicer nedopusten. Posebej moramo poudariti, da nam kot Demokljev meč visita nad glavo dve prostorsko-ekološki katastrofi nepredvidljivih dimenzij – HE Trebuša in po zalitju idrijske jame, plazenje Smukovega in Poljančevega griča proti mestu in Idriji. Uvodni referati in zaključki lanske okrogle mize so bili objavljeni v Zborniku – Idrijski razgledi (letnik 29–31 za leto 1984, 1985, 1986).

Članom, lansko jesen na novo formiranega Koordinacijskega odbora za varstvo okolja in zraka (KO) pri Predsedstvu OK SZDL Idrija, so bili sklepi okrogle mize obvezujoča osnova za pripravo delovnega programa za leto 1987. Med drugimi zaključki je bil sklep, da je o ekoloških razmerah v občini potrebno seznaniti tudi delegate občinske skupščine.

Koordinacijski odbor za varstvo okolja in zraka (KO) je na podlagi zaključkov lanske okrogle mize, razlag, ki so priložene in obsežne debate na svoji seji 26. 2. 1987 izoblikovali več sklepov s področja varstva voda, zraka, komunalne dejavnosti, posegov v prostor in nekaj splošnih zaključkov. Predlagamo, da jih Predsedstvo OK SZDL predloži IS in SO Idrija v nadaljnji premislek ter čimprejšnji sprejem in izvajanje.

SKLEPI**Splošno**

1. Gospodarski del »Dolgoročnega plana občine Idrija za obdobje 1986–2000« je po mnenju članov KO zastavljen ekstenzivno in ni v soglasju s prostorskimi, ekološkimi in energetskimi možnostmi idrijske občine. Predlagamo, da naj IS SO Idrija organizira strokovni posvet o možnih tehnoloških spremembah (prestrukturiranju) in razvojnih problemih gospodarstva v občini. Zaključki te debate, naj bi bili podlaga za dolgoročno usmeritev gospodarstva, ki naj se čimbolj približa energetsko »mehki varianti« (glej razprave Aktualna tema, str. 41 – Ekologija, energija, varčevanje, Delavska enotnost, Ljubljana 1987).

2. Za organizacijo dejavnosti v prostoru je odgovoren Oddelek za urejanje prostora in varstvo okolja pri SO Idrija. Da bo kos svojim zahtevnim nalogam, ga je potrebno čimprej organizacijsko in kadrovsko okrepiti. Predlagamo, da se sprejme primerno profiliranega strokovnjaka, ki se bo ukvarjal izključno z ekološko problematiko občine. Oddelek mora nemudoma pričeti z usklajevanjem interesov vseh, ki posegajo v prostor (pitna voda – kmetijci, gozdarji, gradbeniki itd.).

3. Glede na razmere na področju ekologije v občini smo mnenja, da inšpekcijske službe ne opravljajo zadovoljivo svoje funkcije. IS SO Idrija naj poostri odgovornost inšpektorjev, preveri normativnost in zagotovi odločnejše sankcioniranje. Posebno je potrebno poostri nadzor nad gradbenimi posegi vseh vrst, ravnanjem s posebnimi odpadki in odpadnimi vodami.

Varstvo voda

4. Kvaliteto vode v zajetjih idrijskega vodovoda in ostalih krajevnih vodovodov v občini je potrebno zaščititi s sprejetjem občinskih odlokov o varstvenih območjih (seznam izdelanih študij o varstvenih območjih v idrijski občini glej v priloženi tabeli 1).

5. Pristopiti je potrebno k izdelavi študij o varstvenih območjih še za ostale krajevne vodovode v občini.

6. Potrebno je čimprej zaščititi prispevna zaledja vodnih virov, ki so rezervirani za bodočo vodooskrbo Idrije in drugih krajev v občini (glej tabelo 2).

7. Skupaj z ajdovsko občino je potrebno pristopiti k reševanju pereče problematike zaščite kraškega sveta Črnovrške planote.

8. Območja zaščite podzemne in pitne vode je potrebno vnesti v vse urbanistične in razvojne načrte občine.

9. KO meni, da je nujno pričeti s kontinuiranim spremljanjem kvalitete površinskih voda in sicer Idrije, Kanomljice, Cerknice in važnejših pritokov.

10. Sprejme naj se odlok o sočasnem načrtovanju in urejanju novih vodovodov in kanalizacijskih sistemov.

PREGLED IZDELANIH ŠTUDIJ O VARSTVENIH OBMOČJIH V IDRIJSKI OBČINI

Tabela: 1

Zap. št.	Izvir ali izvorna območja	Št. izvirov ali zajet.	Zajetje je (bo) konščeno za vodoskrbo	Zajetje že izd. ali ne	Leto izdelave predloga varstvenih območij in varstvenih pasov	Leto sprejetja odločbe o zaščiti
1	Izvir Pikejščice	2	Godovič	je	1981	1982
2	Lepežarica	5	Spodnja Idrija	je	1982	–
3	Izvir Gačnika	1	Vojsko	je	1982	–
4	Slanice (Ribnjak, Medveja grapa)	7	Idrija	je	1982	1983
5	Izvir Podlačno brdo	1	Bukovo-Kartežna-Zakojca	je	1983	–
6	Izvir Košančeve grape	1	Smučarski center Cerkno	je	1983	–
7	Izvir nad Zapikrajem	1	Smuč. center Cerkno-postaja sed.	ni	1983	–
8	Mokraška grapa	6	Spodnja Idrija	ni	1983	–
9	Izvir pod Lomom	1	Idrijske Krnice	je	1983	–
10	Urlek	2	Cerkno	je	1983	–
11	Meknarske tamre	1	Jagršče	je	1983	–
12	Izviri pod Breničem	3	Dole	ni	1985	–

OBMOČJA VODNIH VIROV, KI SO REZERVIRANI ZA BODOČO VODOOSKRBO

Tabela: 2

Zap. št.	Približno območje zaščite	Za zaščito predlagani izviri in izvorna območja	Zaščitno območje je namenjeno za bodočo vodoskrbo	Opombe
1	Trohova ravan (Vojsko)	1085 – Divji potok 1089 – Izvir pod Požganinami 1087 – Izvir pod Konjsko rupo 1090 – Podobnikov izvir II	Idrija	
2	Črnovrška planota	Podroteja Divje jezero Hubelj	Idrija Ajdovščina (Goriški vodovod)	O zaščiti se je potrebno dogovoriti z ajdovsko občino
3	Hudo polje, dolina Belce, Bedrova grapa, greben Krekovša	1057 – Izviri Belce 1918 – Izvir v Belci II 1922 – Izvir pod Putrih klavžami	Kraji in zaselki na Črnovrški planoti (južni rob Trnovskega gozda)	
4	Kendove robe (v Rovtu, Trepališe)	1961 – Izvir pod Kendovimi robmi I 1962 – Izvir pod Kendovimi robmi II 1963 – Izvir pod Kendovimi robmi III 1964 – Izvir pod Kendovimi robmi IV	Spodnja Idrija	
5	Kobalove planine	Vse izvire	Idrija Spodnja Idrija	Izviri so sorazmerno šibki, vendar zelo blizu potrošnim centrom. Voda je kem. in bak. kvalitetna

Varstvo zraka

11. Predlagamo, naj IS skupščine občine da pobudo in pomaga poiskati poti, kako pristopiti k izvedbi komunalne energetike v Idriji, Cerknem in Spodnji Idriji.

12. Predelovanje različnih odpadkov, ki vsebujejo živo srebro (na primer merkaptit), predstavlja dodatno obremenitev okolja, posebno zraka, v Idriji. KO predlaga, naj IS doseže z Rudnikom živega srebra dogovor, da v bodoče ne bo sklepal aranžmajev za predelavo odpadkov s Hg.

Komunalna dejavnost

13. KO meni, da je stanje čiščenja vode v občini izredno slabo urejeno. Predlagamo, da o tem razpravlja skupščina, IS pa naj se intenzivno vključi v iskanje možnosti čimhitrejše sanacije in aktiviranja že obstoječih čistilnih naprav in za dokončanje idrijske.

14. Doseči bi bilo potrebno, da Komunala organizira zbiranje komunalnih in drugih odpadkov po vseh večjih naseljih v občini. Sočasno je potrebno pripraviti kataster divjih odlagališč in iskati možnosti za preprečitev njihove nadaljnje uporabe in čimprejšnjo sanacijo.

15. V Idriji, Cerknem in Spodnji Idriji naj Komunala čimprej postavi tudi posebne kontejnerje za steklovino in papir.

16. Za hitrejšo in strokovnejšo reševanje številnih komunalnih problemov je potrebno idrijsko Komunalo strokovno okrepiti. Nemudoma je potrebno vzgojiti strokovno usposobljenega delavca, ki bo znal upravljati s čistilnimi napravami.

Posegi v prostor

17. Izgradnja HE Trebuša bi bila za idrijsko občino prostorsko-ekološka katastrofa z nepredvidljivimi dimenzijami. **KO odbor je odločno proti taki gradnji in predlaga**, da se o nameravani gradnji hidrocentrale celostno obvesti skupščino. V skupščinski razpravi naj se oblikujejo stališča in čimprej sporočijo občanom in širši slovenski javnosti. Razmisliti je potrebno o morebitnem referendumu o gradnji HE Trebuša. (Glej prispevek: Nekaj podatkov o posledicah nameravane izgradnje HE Trebuša).

18. KO predlaga, da SO Idrija čimprej sprejme temeljito in vsestransko pripravljen odlok o zaščiti in režimu varovanja v krajinskem parku Zgornje Idrije.

19. KO meni, da predstavlja dolina Idrije med vtokom Ljubevšče in Podroteje v takem stanju kot je danes, specifično, predvsem pa svojevrstno dragocenost Idrije. Predlagamo, da se omenjeni odsek Idrije ohrani in zavaruje v ekološkem, biološkem in ambientalnem pogledu. Če so iz vodarskega stališča nekateri posegi neizbežni, naj bodo usmerjeni izključno v utrditev in ohranitev sedanjih razmer. Pri tem ne bi smeli spreminjati sedanjega toka reke Idrije.

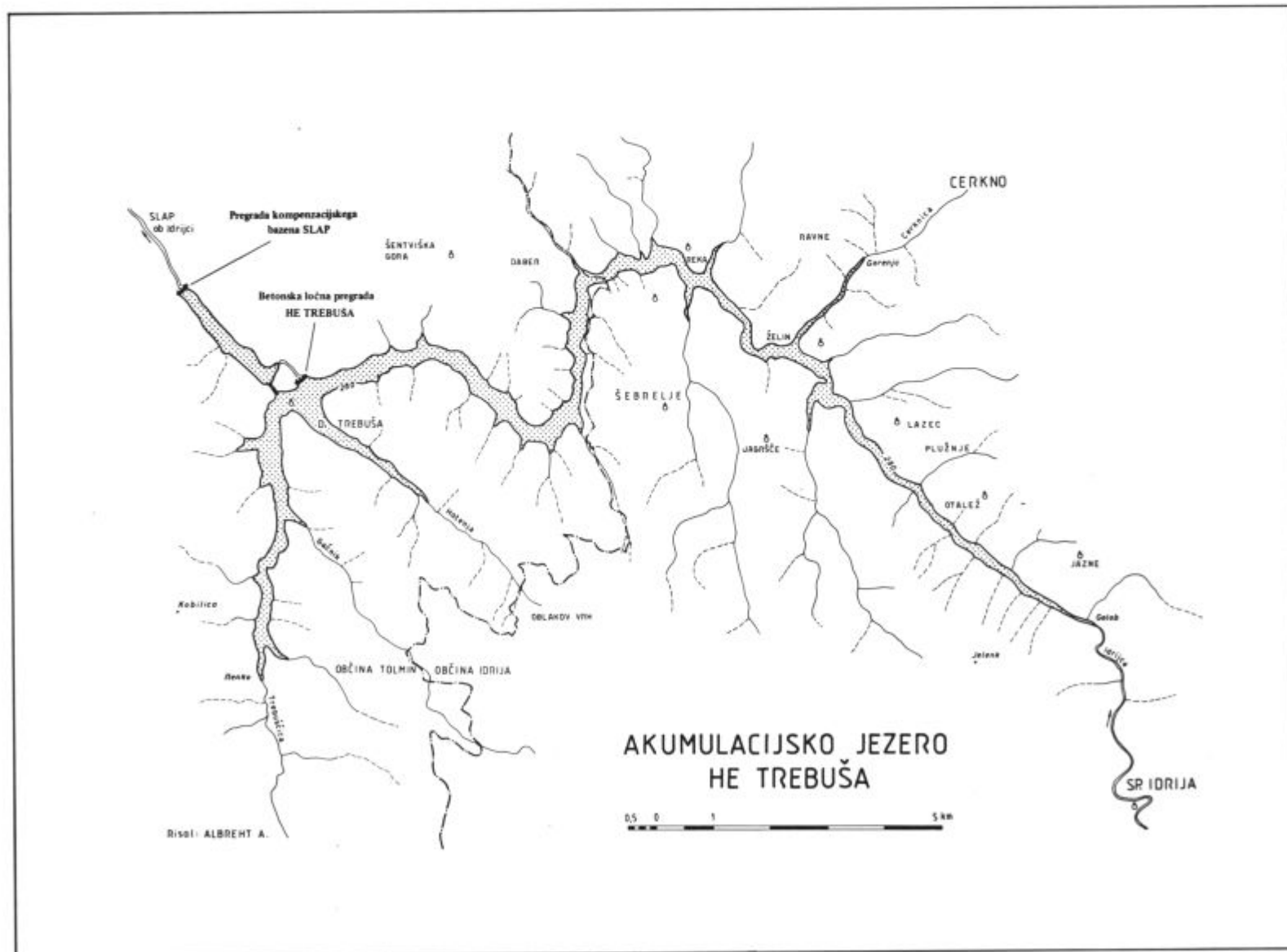
20. Upravni organ, pristojen za izdajo dovoljenj za posege v prostor, mora dosledno upoštevati veljavne zakone in predpise. Za posege v prostor, razen za tiste, za katere je to posebej predvideno, naj se ne uporablja več skrajšana pot s »priglasitvijo« kot večkrat doslej (številne gozdne ceste, regulacija Idrijce, itd.), pač pa je za vsak večji poseg posebej potrebno izdelati celotno zahtevano dokumentacijo.

21. KO meni, da predstavlja posebno vrsto »onesnaževanja« in uničevanja krajine, postavljanje stanovanjskih hiš

»kjerkoli«. Pristojni organi naj se dosledno ravnaajo po veljavnih urbanističnih načrtih.

22. Gozdne ceste in številne vlake so izredno močni viri erozije. KO predlaga, da občinski organi vplivajo na spremembo načina gradenj gozdnih cest in zmanjšanje obsega gozdnih vlak.

23. Gozdne ceste naj se zaradi erozijskih procesov in degradacije pobočij ne gradijo na pobočjih s prevelikimi nakloni ali čez terene, ki jih ščitimo iz naravovarstvenih razlogov.

NEKAJ PODATKOV O POSLEDICAH NAMERAVANE IZGRADNJE SISTEMA HE TREBUŠA

Letošnje leto 1987 bo končno po treh desetletjih in pol leto odločitve, ali se gre v izgradnjo sistema HE Trebuša ali ne. Točneje povedano letos bodo dokončane še zadnje študije in raziskovalne naloge, ki bodo potem podlaga za javno razpravo in dokončno odločitev.

Ideje o hidroenergetskem izkoriščanju reke Idrijce so že zelo stare, saj so o tem razmišljali že Italijani pred drugo svetovno vojno, prva povojna študija v zvezi s tem pa je nastala leta 1953. Ponovno so ideje o gradnji HE Trebuše oživele v času priprav in sprejemanja družbenega plana za obdobje 1981–1985. V vseh teh letih (od petdesetih let dalje) pa potekajo tudi izredno drage študijske in raziskovalne naloge o t. i. sprejemljivosti gradnje HE Trebuša, katerih naročnik sta Zveza vodnih skupnosti Slovenije in Elektro gospodarstvo Slovenije in pri katerih sodeluje še cela vrsta inštitucij.

Prvo zaključno poročilo študije o sprejemljivosti izgradnje vodnogospodarskega in energetskega sistema HE Trebuša – Doblar II je bilo izdelano decembra leta 1984, šele oktobra 1985 pa je bil s temi rezultati seznanjen izvršni svet SO Idrija.

Potrebno je posebej poudariti, da je kakršnokoli radikalno poseganje v Idrijco brezpredmetno vse dotlej, dokler ne dobimo enotne slovenske gospodarske in energetske razvojne strategije, kjer bodo stvari točno in jasno definirane. Ne smemo dopustiti, da bi bila Idrijca slučajno žrtveno jagnje trenutnih razmerij moči.

Vsi naši občinski plani vsebujejo možnost izgradnje tega sistema, zato v nadaljevanju navajamo nekatere konkretne podatke:

1. Gre za največji prostorski poseg v Sloveniji, s katerim se glede vseobsežnosti prostora, ki bi bilo prizadeto oz. poplavljen, ne morejo primerjati niti predvideni posegi na Muri, Savi, Cerkniškem in Planinskem polju ter drugod.

2. Potopljene bi bile tri predalpske doline (doline Idrijce, Hotenje in Trebušice), skupno okrog 37 % reke Idrijce (približno 32 km Idrijce, Hotenje, Trebušice in Cerknice – samo Idrijce okrog 25 km). Voda bi segala v neposredno bližino Cerknega in Spodnje Idrije.

3. V Dolenji Trebuši bi zgradili 120 metrov visoko betonsko ločno pregrado, za katero bi se nabralo 230.000.000 m³

vode. Trebuša se danes nahaja na nadmorski višini 191 metrov, maksimalna gladina jezusa pa bi dosegla koto 282 metrov. Poleg tega bi bil zgrajen še kompenzacijski bazen oz. pregrada na Slapu ob Idrijci, od koder bi po podzemljskem tunelu spuščali vodo na energetske sistem na Sočo. Zajezeni bi bili tudi Bača in Koritnica, voda iz tega zajetja pa bi se po vodnem tunelu (pod Šentviško planoto) do HE Reka pretočila v akumulacijo Trebuša.

4. Poplavljen bi bilo 1076 ha zemljišč, širše ogroženo področje pa bi znašalo 5754 ha. Uničenih bi bilo 140 kmetij in preseljenih kakih 700 prebivalcev. Popolnoma bi bila izseljena Dolenja Trebuša, Stopnik in Reka, preseljena bi bila polovica prebivalcev Straže, ter pomemben del prebivalcev Masor, Otaleža, Pluženj, Spodnje Kanomlje in Gorenje Trebuše. Kar tri vasi bi bile zbrisane z zemljevida Slovenije, kar bi bil v dosednji zgodovini slovenske zemlje edinstveni primer.

5. Občina Idrija bi bila razpolovljena, Posočje pa bi bilo še bolj oddaljeno od ostale Slovenije in Jugoslavije. Potrebna bi bila izgradnja kompletno nove prometne infrastrukture.

6. Gladina jezusa bi nihala več deset metrov (okrog 40 m), kajti akumulirano vodo bi v sušnem obdobju potrebovale Soške elektrarne. Dolina Idrijce bi se za več mesecev na leto spremenila v dolino blata in smradu, saj bi se voda najbrž tedne in tedne dolgo nabirala, da bi dosegla prejšnjo raven.

7. Spremenilo oz. porušilo bi se klimatsko ravnotežje, ki bi najbrž vplivalo tudi na Idrijo, brez dvoma pa na Cerkno in Spodnjo Idrijo ter na okoliške vasi.

8. Akumulacije ne bi mogli izkoristiti za turizem, ker bi bila voda za kopanje oporečna, prav tako tudi za vodne športe, uničeno bi bilo avtohtono življenje v vodi (izginila bi postrv in lipan). Ribiška družina bi v zamenjavo za enkratno reko dobila v upravljanje velik jez, kjer bi plavali nekakšni tolsti krapi. Struga Idrijce bi bila od Mosta na Soči tako rekoč brez vode – zagotovljen bi bil le t. i. biološki minimum za življenje.

9. Jez bi bil zgrajen na širši prelomni coni regionalnega idrijskega preloma, enega največjih prelomov v tem delu Evrope. Prelomna cona je potresno aktivna in se dokazano premika približno 1 cm na leto (na območju Idrije). Ljudje pod pregrado bi živeli v stalnem strahu pred katastrofo uničujočega vala vode, če bi jez popustil.

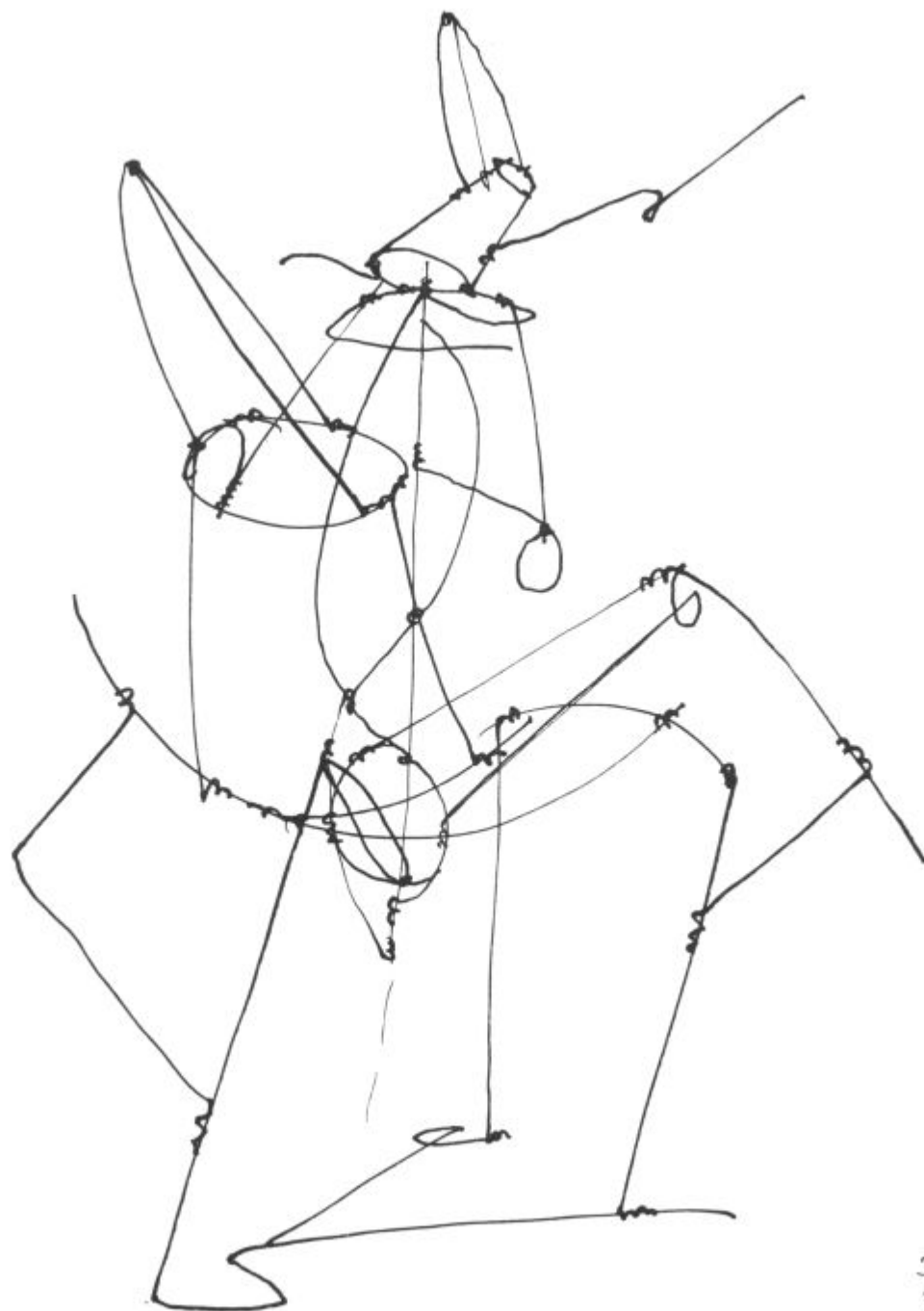
10. Tudi z vidika varstva naravne in kulturne dediščine je to nedopusten poseg: Izgradnja sistema HE Trebuša popolnoma spremeni krajinsko podobo tega predela Slovenije in poruši dosedanje ekološko ravnotežje. Žrtvovane bi bile tri predalpske doline, spremeni se vodna in obvodna favna in flora, uničen bi bil eden izmed dveh slovenskih izvirov žveplene vode, zalit bi bil spodnji oz. prvi slap v soteski Gačnik itd. Tudi z vidika kulturne dediščine je to nedopusten poseg, uničena bi bila pomembna arheološka, etnološka in umetnostno-zgodovinska dediščina . . . Potopljena bi bila tudi rojstna hiša slovenskega pisatelja Cirila Kosmača!

Najbolj pa presenečajo ideje načrtovalcev kam z ljudmi, ki bi bili ogroženi in bi jih bilo potrebno preseliti. Ni res trditev iz študije, da je ta dolina nezanimiva za življenje ljudi in da to pogojuje preseljevanje. Resnica je ravno obratna, kajti ljudje že od leta 1953 žive v stalni negotovosti za svojo usodo in prav ta psihološki šok je usoden. Po sprostitvi odloka o prepovedi gradenj na tem področju (od 1976 dalje) je Dolenja Trebuša doživela prav lep razvoj (tovarna, šola, večnamenski prostor, gasilski dom, individualna gradnja itd.). Prišlo bi do največje kolonizacije po srednjem veku v teh krajih. Kam s temi 700 ljudmi, pa ni še nihče resno razmišljal. Ponujene rešitve v študijah so milo rečeno cinične. Proletarce bi preselili

na Slap (pod pregrado!), kmete pa v še bolj odročne kraje proti Oblakovemu vrhu in Gorenji Trebuši.

Ta poseg bi bil eden najdražjih v Sloveniji, idrijsko občino pa bi za skoraj 10 let spremenili v eno samo veliko gradbišče.

Na koncu bi radi dodali samo to: *Popolnoma se zavedamo, da brez posegov v okolje ne bomo mogli, zavedamo se, da je hidroenergija pravzaprav najcenejša (razen sončne in energije vetra) in da se hidroelektrarnam ne bomo mogli odpovedati, prav gotovo tudi na Idrijci ne. Vsekakor bi manj škode napravili z gradnjo manjših pretočnih elektrarn, ne pa da nas posiljujejo z gradnjo velikih, nevarnih, nekulturnih in nehumanih, megalomanskih in neekoloških vodnih pregrad.*

P. J. 20

SAMO BEVK

V zadnjih dveh letih smo izgubili dva iskrena prijatelja in tesna sodelavca, ki sta bila več kot štiri desetletja navezana na naše kraje in na partizansko bolnišnico »Franjo«. Zapustila sta nas častna občana občine Idrija in partizanska zdravnika, ustanovitelja in snovalca ter upravnika znamenite partizanske bolnišnice v soteski Pasice na Cerkljanskem **dr. Franja Bojc-Bidovec** in **dr. Viktor Volčjak**.

DR. FRANJA BOJC-BIDOVEC (26. 11. 1913–26. 11. 1985)

V torek, 26. novembra 1985 je prenehalo biti plemenito srce partizanske zdravnice dr. Franje Bojc-Bidovec. Čeprav smo vedeli za njeno težko bolezen, nas je vse presenetila in užalostila vest, da dr. Franje ne bomo mogli nikdar več pozdraviti v svoji sredi, četudi je hotela še teden dni pred smrtjo prisostvovati slavnostnemu podpisu listine o pokroviteljstvu Primorskih in Gorenjskih zdravstvenih ustanov nad partizansko bolnišnico »Franjo«.

Dr. Franja se je rodila 26. novembra 1913. leta v Nemški vasi pri Ribnici na Dolenjskem, v številni in napredno usmerjeni kmečki družini. V družini se je rodilo sedmero otrok, šest se jih je udeležilo narodnoosvobodilnega boja, dva izmed njih nista dočakala svobode. Dr. Franja je bila na trdo delo navajana že od mladih nog. Po osnovni šoli je nadaljevala šolanje na gimnaziji v Ljubljani in junija 1933. leta maturirala. Jeseni se je vpisala na Medicinsko fakulteto v Ljubljani in tako se je začelo njeno prvo študijsko leto. Z inštrukcijami si je sproti služila denar za študij in se kmalu vključila v napredni Akademski agrarni klub Njiva. Ljubljana pred vojno ni imela popolne medicinske fakultete, zato je dr. Franja po končanem četrtem semestru nadaljevala študij v Beogradu. V svoji knjigi »Ni neskončnih poti« je zapisala: »Bili smo pravi levičarji, posebno na tehniki in medicini. Oglasili smo se ob vsaki nepravilnosti, vsem krivicam smo se postavili po robu, in če ni šlo drugače, smo štrajkali.« Članica Komunistične partije Slovenije je postala v začetku leta 1944, kandidat pa že v letih pred vojno.

Zaradi številnih težav v Beogradu se je prepisala na fakulteto v Zagreb in tam novembra 1939. leta tudi diplomirala. Pripravniški staž in nato še obvezno volontersko delo v bolnišnici za ženske bolezni in porodništvo je končala v Ljubljani, potem pa je prevzela mesto zdravnice v Bohinjski Bistrici. Tu je tudi dočakala začetek vojne in je prav dobro vedela, da Nemci množično zapirajo in izseljujejo slovenske izobražence, zato se je umaknila v Ljubljano in nadaljevala pot v domačo Ribnico. Junija 1941. leta je v Ribnici odprla privatno prakso iz splošnega zdravstva. V Osvobodilni fronti je začela delovati že konec julija istega leta, ko sta jo v organizacijo vključila partizanska zdravnika dr. Pavel Lunaček in dr. Franc Novak. Vrata italijanskih zaporov so se do kapitulacije Italije trikrat zaprla za njenim hrbtom.

Takoj po razpadu Italije se je pridružila partizanom ter postala pomočnik upravnika ter kirurg v partizanski divizijski bolnišnici v Rudeževem gradu v Ribnici. Med novembrsko nemško ofenzivo je bila na Travnih gorah zajeta in skupaj z dr. Pavlo Jerino ter svojo sestro odpeljana z železniškim transportom v tržaške zapore. Iz zapore so čez nekaj dni odpustili devet žena, med njimi tudi dr. Franjo in dr. Pavlo. Obe zdravnici sta kmalu dobili pot med primorske partizane in prispeli za silvestrovo v štab 9. korpusa na Lokve. Toda komandant korpusa Novljan ju je že naslednje jutro poslal na novi dolžnosti in jima zaželel srečno pot.

Dr. Franja je prišla v partizansko prestolnico Primorske Cerkno v jutranjih urah 2. januarja 1944. leta in se še

istega dne, v spremstvu ustanovitelja bolnišnice Triglav-ske divizije dr. Viktorja Volčjaka, podala na svojo prvo pot v sotesko Pasice, kjer je bila takrat postavljena ko-maj ena baraka. Njena zadnja pot v bolnišnico, kateri je dala svoje ime, se je iztekla polnih 41 let kasneje. Zdravnica Franja je bila 19. maja 1985 zadnjič na Cerkljanskem in med svojimi barakami v soteski Pasice, bilo je to eno izmed mnogih prisrčnih srečanj borcev in ranjencev. Stopala je počasi in previdno, kakor da je slutila, da se zadnjič podaja mimo žuborečih slapov v »ta prečuden cvet v grapi črni« . . .

Upravniške posle je v postojanki prevzela 20. januarja 1944. Bolnišnica »Franja« je pod njenim vodstvom doživela skoraj neverjeten razvoj. Do maja 1945. leta je bilo zgrajenih dvanajst barak, vsaka je služila svojemu namenu: operacijska soba, izolirnica, električna centrala, rentgen, invalidski dom, kuhinja, pralnica in kopalnica, sobe za ranjence, obenem pa je z dograjevanjem sistema obrambnih bunkerjev bolnišnica postala neosvojljiva trdnjava, katere hrabri borci so odbili dva nemška napada.

V času njenega največjega in nesebičnega razdajanja trpečim ranjencem se je zdravnici zgodila težka krivica. Na partizanskem sodišču je bila obtožena hudih stvari. Obtožba je bila lažna in skonstruirana. Zmagoslavja pa ob zmagi nad krivico ni bilo, zadoščenje je imelo gre-nak priokus.

Po dolgih mesecih težkega dela se je dr. Franja v noči od petega na šesti maj 1945 skupaj s svojimi ranjenci in osebjem preselila iz partizanske bolnišnice v soteski Pasice v osvobojeno Gorico; tu je ostala le nekaj dni, pa so jo že poklicali v Trst. Trst je bil le bežna postaja nje-nega življenja, ki pa je v njenem spominu ostal kot me-sto neizmernega navdušenja, pa tudi zmede prvih dni svobode.

Iz Trsta se je morala preseliti v Ljubljano. Tam se je kot vojaški zdravnik kapetan zaposlila na kirurškem oddelku Vojaške bolnišnice. Leta 1946 je začela specializacijo na ljubljanski Kliniki za ginekologijo in porodništvo, vendar je študij morala prekiniti, ker so jo klicale nove dolžnosti – organizacija zdravstvene službe mesta Ljubljane. Po dveh letih je specializacijo nadaljevala in jo v Beogradu tudi končala. Kot asistentka je na podiplomskem študiju v Ljubljani in Italiji proučevala probleme

genitalne tuberkuloze. V Beogradu je službovala polnih šestnajst let in v tem času objavila več kot trideset strokovnih del ter dobila naziv primarij. Leta 1967 se je vrnila v Ljubljano in v Vojaški bolnišnici organizirala gineko-loški dispanzer. Na tej dolžnosti je ostala vse do upoko-jitve 1973. leta. »Hitela sem skozi življenje, kakor bi bila pot neskončna. Pa je vsemu na tem svetu usojeno, da se enkrat konča. Prišli so mlajši, morala sem se umakni-ti. Sedaj boš počivala, so me prepričevali. Ampak jaz ni-sem znala počivati . . .« se je spominjala.

Dr. Franja Bojc-Bidovec je vrsto let zavzeto sodelovala v Zveznem odboru ZZB NOV in Republiškem odboru ZZB NOV ter zlasti v Svetu RK SZDL Slovenije za razvi-janje revolucionarnih tradicij in spomeniško varstvo. Bila je tudi članica Sveta republike. Aktivno je sodelova-la tudi v Slovenskem zdravniškem društvu.

Njena tovariška navezanost na naše kraje in ljudi ter skrb za ohranitev partizanske bolnišnice »Franje« kot zgodovinskega spomenika naše borbe se kaže v šte-vilnih skupnih akcijah, ki jih je kot predsednica domicil-nega odbora borcev »Franje« organizirala ali pri njih so-delovala. Dr. Franja je po vojni napisala več kot petnajst zgodovinopisnih in spominskih prispevkov, prav gotovo pa sta njeni najvidnejši deli na tem področju dolgoletno zbiranje pretresljivih izpovedi ranjencev in osebja, ki tvorijo jedro spominskega zbornika o partizanski bolniš-nici »Franji«, in njeno zadnje delo – presunljiva osebna izpoved v knjigi »Ni neskončnih poti«, v kateri se njen svetel lik plemenite žene in hrabre ter neustrašne borke in zdravnice pokaže v vsej svoji človekoljubnosti.

Za svoje delo je prejela številna najvišja vojaška in civil-na odlikovanja in priznanja, ljudje dveh slovenskih ob-čin, Idrije in Ribnice, pa so jo sprejeli medse kot častno občanko.

Dr. Franji obljublamo, da se bomo po svojih najboljših močeh trudili, da bomo čuvali to, kar je ona skupaj s svojimi sodelavci vtkala v »ta prečudni cvet v grapi črni«, da ne bo nikoli ovenel in bo v daljno prihodnost ohranjal njen spomin.

Opomba:

Objavljeno v Primorskih novicah, 3. 12. 1985, št. 96.

DR. VIKTOR VOLČJAK (15. 9. 1913—8. 1. 1987)

Komaj dobro leto dni je minilo, odkar nas je zapustila dr. Franja, že nas je ponovno presenetila in razžalostila vest, da je v četrtek, 8. januarja 1987 v Ljubljani, v 74. letu starosti, umrl partizanski zdravnik, dr. Viktor Volčjak. Znan kot primorski partizanski zdravnik, ustanovitelj in graditelj ter prvi upravnik znamenite partizanske bolnišnice »Franje«.

Dr. Viktor Volčjak se je rodil 15. septembra 1913. leta v Virmašah pri Škofji Loki. Gimnazijo je končal leta 1932 v Šentvidu pri Ljubljani. Na Medicinsko fakulteto se je vpisal v Ljubljani, zadnji dve leti pa je študiral v Zagrebu, kjer je 1938. leta tudi diplomiral. Najprej je služboval kot sekundarij v bolnišnici na Ptuj (1939–1941), nato delal krajši čas v Medvodah, dokler ni avgusta 1941 prišel v Žiri in odprl privatno prakso.

Bolnim partizanom je pomagal že od začetka 1943. leta, novembra istega leta pa je iz Žirov odšel na Cerkljansko. Na Cerkljanskem je prevzel skrb za ranjence Triglavске oz. 31. divizije in skupaj z njimi preživel težke dneve preizkušenj in naporov med silovito nemško ofenzivo »Traufe«, katere namen je bil uničiti partizansko divizijo. Po končani ofenzivi se je z ranjenci vrnil nazaj na Cerkljansko v Dolenje Novake, v Podnjivč; dr. Volčjak je bil takrat postavljen pred pomembne odločitve. Tako se je v tistih odločilnih dneh rodila ideja, da v slikoviti in divji soteski Pasice blizu Cerknega zgradijo skrito partizansko bolnišnico, ki je kasneje dobila ime »Franja«. Gradnja se je pod vodstvom dr. Viktorja Volčjaka začela konec novembra in že 23. decembra 1943. leta so v prvo barako prenesli prvih sedem težkih ranjencev.

V bolnišnici je deloval le kratek čas, saj je bil v začetku januarja 1944 imenovan na odgovorno dolžnost, postal je sanitetni referent in kasneje šef sanitetnega odseka 9. korpusa. Za njim sta upravo prevzela, najprej za kratek čas dr. Vladislav Klein in za njim dr. Franja Bojč-Bidovec. Dr. Viktor Volčjak je v bolnišnico »Franjo« prihajal tudi kasneje in pomagal s svojimi nasveti in znanjem. Nadvse pozitivno je bolnišnico »Franjo« že januarja 1944 ocenil dr. Bogdan Brecelj, ki se je takrat zadrževal na Primorskem kot vodja posebne deputacije Glavnega štaba NOV in PO Slovenije: »Tako obstoja na področju 31. divizije centralna postojanka, sestojča se iz treh oddelkov, ki so med seboj oddaljeni 1 do 3 ure. Skrajno težke prilike so narekemale do potankosti izvedeno konspiracijo, ki se tudi najstrožje drži in marsikje prekaša našo. Postojanke so solidno grajene in z vodo dobro oskrbovane. Te postojanke je izgradil tov. san. ref. korpusa dr. Volčjak in tudi sam zamislil njihovo konspiracijo. Glavna postojanka B je organizirana popolnoma po naših principih, tovariše v njej smo našli vzorno oskrbljene, postojanka ima tudi lastno stražo, v njej je dana možnost tudi za večje intervencije.

V poletnih dneh meseca julija so se nad dr. Volčjakom začeli zgrinjati črni oblaki. Nekateri posamezniki, kate-

rih osebni cilji in koristi so bili postavljeni na prvo mesto, so sprožili hude obtožbe in dolgotrajno preiskavo proti njemu in dr. Franji. Obtožbe so bile skonstruirane in zato neosnovane, zmagal je razum in najvidnejši partizanski funkcionarji so zaustavili postopek.

Jeseni 1944 ga je štab 9. korpusa poslal na izredno nevarno in zahtevno področje, v Goriška Brda, kjer je organiziral nove partizanske bolnišnice. Po njegovem literarnem psevdonimu – Jakob Završnik – iz rosnih gimnazijskih let, ko je ustvaril tudi nekaj krajših leposlovnih del, se je imenovala bolnišnica na Kambreškem.

Po osvoboditvi domovine je opravljal odgovorne upravne in strokovne dolžnosti v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu in ponovno v Ljubljani. Prva njegova postaja po vojni je bila Ljubljana, od leta 1946 do leta 1947 je bil upravnik vojaške bolnišnice IV. armade. Nato je bil premeščen v sanitetno upravo JLA v Beogradu kot pomočnik načelnika za sanitetni pouk. Specializacijo iz interne medicine je končal na Interni kliniki Rebro v Zagrebu (1949–1952), do leta 1956 pa je vodil vojaško bolnišnico V. armadnega področja. V tem času je doktoriral iz vojaškega zdravstva, napisal več strokovnih razprav in predaval na medicinski fakulteti. Leta 1956 se je vrnil v Ljubljano in se čez deset let moral zaradi zdravstvenih težav predčasno upokojiti kot načelnik Internega oddelka vojaške bolnišnice. Dosegel je čin polkovnika Jugoslovanske ljudske armade.

Dr. Viktor Volčjak je oral ledino na številnih področjih. Tako se je že kmalu po vojni v Beogradu pričel ukvarjati z zgodovino partizanskega zdravstva. Bil je urednik ali pa je sodeloval pri urejanju številnih zbornikov dokumentov o partizanskem zdravstvu med NOV v Jugoslaviji in Sloveniji. Posebno zadnja tri desetletja si je izredno prizadeval za ohranitev in odmevnost partizanske bolnišnice »Franje«, v katero je vodil pomembne in številne skupine domačih in tujih obiskovalcev, ter pisal o njeni zgodovini v različna glasila in samostojne publikacije. Objavil je dve knjižici o »Franji«, ki sta doživeli več ponatisov. Ogromno truda pa je vložil v zbornik o »Partizanski bolnišnici Franji«, ki je izšel 1983. leta v založbi

Mestnega muzeja Idrija in katerega glavni urednik je bil, kot avtor pa je prispeval tudi več pomembnih razprav. Pri svojem zgodovinskem delu se je poglobljal in nam stvarno in nepristransko odkrival medicinske probleme v partizanskem zdravstvu.

Dr. Viktor Volčjak je bil ustvarjalni sodelavec Sekcije za zgodovino partizanskega zdravstva Slovenskega zdravniškega društva in predsednik Domicilnega odbora borcev in ranjencev SVPB »Franje« ter kot tak iniciator številnih srečanj nekdanjega osebja in ranjencev. Več kot 25 let je delal v republiški invalidski komisiji kot priznan in nepristranski strokovnjak, kljub upokojitvi pa je dal časa ordiniral tudi v kardiološki ambulanti vojaške bolnišnice v Ljubljani.

Moči in radosti v življenju je iskal v naravi in gozdovih Gorenjske in Primorske. Bil je odličen ornitolog, poznal je vse naše gobe. S svojim znanjem o poljedelstvu je gospodaril na majhnem »posestvu« v Brdih. V »prostem času« pa je prebiral filozofske spise, posebno antične, in spremljal domačo in tujo strokovno literaturo in književnost. Za svoje življenjsko delo je prejel številna odlikovanja in priznanja, Skupščina občine Idrija pa mu je 1983. leta podelila naziv častnega občana.

Tudi dr. Volčjak je, prav tako kakor dr. Franja, zadnjič obiskal svojo bolnišnico v soteski Pasice 19. maja 1985 ob 40-letnici osvoboditve. Nazadnje smo ga v naši občini pozdravili julija 1986 v Cerknem ob odkritju doprsnega kipa dr. Franji. Žal se 5. oktobra lani zaradi težke bolezni ni mogel udeležiti slovesnosti ob sprejemu milijontega obiskovalca. Tudi v zadnjih pogovorih ni pokazal, da ga razjeda neozdravljiva bolezen. Le slutili smo najhujše, ko je dejal, da bi rad našemu muzeju oddal še zadnje zgodovinsko gradivo in nekatere osebne predmete.

Od nas je odšel veliki človek, humanist v pravem pomenu te besede. Žal vseh svojih načrtov ni uspel uresničiti, toda kljub temu nam je zapustil veliko dediščino, predvsem pa partizansko bolnišnico »Franjo«, spomenik človekoljubnosti in vseljidskega odpora, v katerega je kot prvo vklesano njegovo ime.

GOZDNI REZERVATI SLOVENIJE

PRAGOZD BUKOV VRH

JELKO VONČINA

Franjo Kordiš: Pragozd Bukov vrh, Biotehniška fakulteta, Strokovna in znanstvena dela 87, Ljubljana 1985

Slehera človekova dejavnost v okolju pa tudi že sama prisotnost spreminja naravni značaj okolja, včasih naenkrat in temeljito, drugič v dolgih časovnih nizih komulativnih učinkov. Pri vsakem gospodarjenju z obnovljivimi naravnimi viri – v našem primeru je to gozd – je potrebno poznati njihove razvojne zakonitosti. Vprašamo se, kje bomo le-te spoznali, če je človekov vpliv v prostoru že tako prevladujoč. Ta osnovna misel, spoznavanje naravnih razvojnih zakonitosti, je vodila slovensko gozdarstvo v snovanje mreže gozdnih rezervatov. Iz rednega gospodarjenja so se izločili nekateri gozdovi, v katerih so za vselej izločeni vsi neposredni človekovi vplivi v smislu izkoriščanja gozdov. Izločitev neposrednih antropogenih vplivov je prvi korak v proučevanju naravnega okolja. Tako bo možno jasneje opredeliti posredne dejavnike in s tem pokazati na človekov vpliv v širšem prostoru.

Iz preteklosti pa se je ohranilo tudi nekaj gozdov (pragozdov), katerih rast in razvoj je bil izključno rezultat klime in rastišča. V idrijskih gozdovih, katerih načeto naravno ravnotežje je posledica že štiri stoletja trajajočih človekovih vplivov bodisi v gozdu samem bodisi zunaj njega, je edini tak ostanek nekdanje pristne narave pragozd Bukov vrh. Leži v neposredni bližini Golakov in Smrekove drage. Na razvoj tega gozda človek ni vplival, ostal je naraven, kakršnega so izoblikovale žive in nežive sile narave. V njem je ohranjeno največ prvobitne favne in flore v naravnem ravnotežju, zato predstavlja biološko dediščino neprecenljive vrednosti.

Študija »Pragozd Bukov vrh« je nastala kot rezultat raziskav idrijskih in tolminskih gozdarjev pod strokovnim vodstvom avtorja – dr. Franja Kordiša. Pri terenskem delu je izdatno pomagala skupina srednješolcev v okviru mladinskega raziskovalnega tabora ob pomoči številnih mentorjev.

V prvem poglavju je avtor prikazal zgoščen zgodovinski oris skoraj petstoletnega gospodarjenja v idrijskih gozdovih. Že zelo zgodaj so bile prisotne razmeroma velike potrebe po

lesu v jamah za pridobivanje in v žgalnicah za žganje živo-srebrne rude. Potrebe so že v XVI. stoletju narekovale posege globlje v idrijske gozdove in sočasno načrten pristop gospodarjenja s temi gozdovi.

Že leta 1580 je nadvojvoda Karel II izdal za te gozdove poseben gozdni red. Leta 1724 so bile prvič izvršene taksacijske meritve, izdelan je bil prvi gozdnogospodarski načrt. Številni lastniki so imeli dokaj različno skrb in odnos do gozda. Deležen je bil tudi številnih oblik gospodarjenja, ki so mu zapustile močne sledi. Pri njegovi obnovi so uporabljali različne tehnike: sečnjo na golo, prebiralno sečnjo, oplodno sečnjo, zastorno sečnjo in kombinacije le-teh. Tako aktivna človekova prisotnost je v teh gozdovih sprožila ugodne in neugodne naravne procese. Ena od rezultatov neugodnih naravnih procesov je tudi ta, da ima danes velik delež gozdov spremenjeno naravno sestavo drevesnih vrst. Zgradba gozdov je zanihala v stadij bukve. Oslabljen je bioekološka stabilnost. Nekateri odgovore na vprašanje, kako gospodariti z idrijskimi gozdovi v bodoče, dobimo v naslednjih poglavjih.

V drugem poglavju so opredeljene bioekološke značilnosti pragozda. Natančno preučene geološke, talne in fitocenološke razmere opozarjajo na tesno, medsebojno vzajemno povezanost. Ta odvisnost nakazuje, da je površinska razširjenost nekaterih gozdnih združb pogojena z vrsto tal. Veliko število gozdnih združb (6) na tako majhni površini pragozda pa opozarja na pestro raznolikost bukovega gozda na Idrijskem.

Težišče raziskav je bilo usmerjeno v preučevanje zgradbe pragozda, ki je prikazano v tretjem poglavju. Stabilnost pragozdnega ekosistema je pogojena z zgradbo, obliko in deležem razvojnih faz: optimalne ali zrelostne, inicialne ali mladostne ter terminalne ali starostne faze. Razvojne faze se med seboj malopovršinsko prepletajo in zelo hitro spreminjajo. Optimalna faza v svoji vitalnosti pokriva 42 % pragozdne površine ter oklepa razpadajočo fazo. Svojo varčnost kaže narava v optimalni fazi. Prisotno je majhno število osebkov, vendar ti so po vitalnosti močnejši in so osrednji nosilci življenjskih funkcij gozdnega ekosistema. Inicialna faza je mozaično razpršena v svetlobnih jaških. Selekcija v izbiri nosil-

cev življenjskih funkcij se izvrši v tej fazi. Sklepamo lahko, da narava ravna z energijo varčno, saj se s selekcijo v nasemnitveni fazi in fazi mladja izgubi najmanj biosubstance, energije. V drevesni zgradbi prevladuje bukev (85 %), dopolnjujeta jo javor in jelka (15 %). Pri bukvi in jelki gre v pragozdu za dvoje vzporednih razvojnih ciklusov, ki se medsebojno bistveno razlikujeta in včasih tudi ne dopolnjujeta.

V četrtem poglavju so prikazani sedanji razvojni tokovi v pragozdu. Pestrost življenjskih oblik in dinamično prilagajanje naravnemu okolju je pogoj za obstanek. Raziskave so opozorile, da gre za sožitje več generacij na istem prostoru. Značilne sestojne oblike so šopi, skupine in gnezda mlajših dreves med drevjem stare generacije. Znotraj teh skupin pa je prisotna borba za vzpon enih in sestop drugih dreves. V celoti gledano je pragozd vseskozi v svojem zrelem stadiju in se malenkostno nagiba zdaj k mladostni, zdaj k dobi staranja. Kontinuiteto obstoja gozd zagotavlja z nenehnim pomlajevanjem. Ekologija pomlajevanja bukve, jelke in javora je povsem različna. Bukve se pomlajuje masovno na celotni površini, jelka

individualno, enakomerno in skromno. Napravljen je bil tudi popis lignikolnih (70) in interesničnih gliv (24).

Prve raziskave, predstavljene v tej študiji, so razkrile le nekatere značilnosti zakonitosti razvoja gozda. Še mnogo vprašanj, ki so se ob tem porajala, ni razjasnjenih. Gozd je v svojem bistvu proces, dogajanje, mehanizem s premnogimi osmi. Že ugotavljanje teh osi, ki so predstavljene v publikaciji, je bilo težavno opravilo. Kaže, da se bodo v prihodnje uveljavile še kompleksnejše raziskave pragozda kot ekosistema, kjer bodo bolj kot posamezni dejavniki pomembni celoviti procesi. Če tega sedaj še ni bilo mogoče doseči ali če raziskujemo ekološke komplekse le v omenjenem obsegu, še ne pomeni, da tega ne bo možno opravljati v prihodnosti. Pomislimo, kakšna in kje je bila gozdarska ekologija pred sto leti, in si ob napredku zadnjega stoletja predstavljajmo, kakšna in kje bo čez sto let. Dvesto let je razmeroma kratka doba. V toku naravnih dogajanj gozda je to le trenutek, ki često presega časovne horizonte človekovega dožemanja.

IZŠLA JE KNJIGA DR. FRANJA KORDIŠA »IDRIJSKI GOZDOVI SKOZI STOLETJA«

IGNACIJ PIŠLAR

Konec lanskega leta je izšla knjiga z naslovom »Idrijski gozdovi skozi stoletja«. Že na začetku avtor dr. Franjo Kordiš za piše, da posveča knjigo pričakovanemu svečanemu dogodku, skorajšnji 500-letnici Idrije, najstarejšega rudarskega mesta na Slovenskem. Rudarjenje, gozdarjenje, obstoj kraja ter slehernega prebivalca v njem je bilo kar najtesneje, da ne rečemo kar usodno med seboj povezano prav do nedavnega, do pred nekaj desetletij; torej skoraj celih 500 let. To je sicer v življenju gozda le dobre štiri generacije, v življenju človeka pa je generacij vsaj 6-krat toliko. Posvetilo ima v tej luči vsekakor svojo posebno težo.

Knjiga je tiskana na kakovostnem brezlesnem papirju z nekaj slikami čez celo stran in kratkim povzetkom, v angleščini. Tekst je berljiv, vsakomur razumljiv. Kakovostna sta tudi tisk in oprema knjige.

Publikacija je tako rekoč monografija idrijskih gozdov. V Sloveniji je veliko večjih ali manjših tako ali drugače nastalih zaokroženih kompleksov družbenih gozdov, vendar se le malokateri od njih lahko pohvali s takšno monografijo.

Avtor knjige dr. Franjo Kordiš je človek, ki je vso svojo delovno ustvarjalnost posvetil tem gozdovom. Dr. Kordiš je tudi dobitnik Jesenkove nagrade, našega najvišjega priznanja za delo na področju naravoslovnih znanosti. Tudi njegovo znanstveno delo, s katerim si je pridobil naslov dr. znanosti, je nastalo v bližini Kerkovš, torej v osrčju idrijskih gozdov. Velika je razlika med njegovim znanstvenim prispevkom in prispevkom mnogih drugih, ki so nastajali v svetlih pisarnah inštituta ali fakultete.

Da ne bo pomote. Knjiga govori izključno le o idrijskih gozdovih, to je o gozdovih v bivši lasti Rudnika živega srebra Idrija. To so gozdovi ob zgornjem toku Idrijce in Belce, Pevc, Tisovec, Vojsko, zgornji del severnih pobočij nad Kanomljico, Rupe in Mehke doline. Teh gozdov je danes le dobrih 7000 ha. Vseh družbenih gozdov na Idrijskem pa je dandanes 11060 ha, vseh gozdov v občini Idrija pa kar 28.400 ha. Ta 7000 ha velik, dokaj strnjen kompleks družbenih gozdov ima torej čisto svojstven položaj v odnosu do ostalih gozdov. O drugih gozdovih praktično ni ničesar zapisanega, iz zgodovine skoraj ničesar znanega. Za idrijski gozd pa je bil na primer napravljen eden prvih gospodarskih načrtov v zgodovini gozdarstva nasploh.

Delo je pisano poljudno in rekel bi, da je njegova velika prednost v tem, da vsakdo, tako strokovnjak kot tudi laik, v njem najde kaj zase.

V poglavju Bioekološke značilnosti gozdov poda avtor naravne danosti, osnovne značilnosti teh gozdov ter tipologijo – osnovne naravne gozdne združbe, ki so končni rezultat vseh naravnih silnic v teh biotopih.

V poglavju o zgodovini posestnih razmer se pred nami odvija film o vseh nešteti prizadevanjih zemljiške gosposke obdržati svoje gozdove, na drugi strani pa velika prizadevanja rudniškega dominialnega posestva, kako pridobiti čimveč gozdnih površin, ki so bile za nemoteno obratovanje rudnika nujno potrebne.

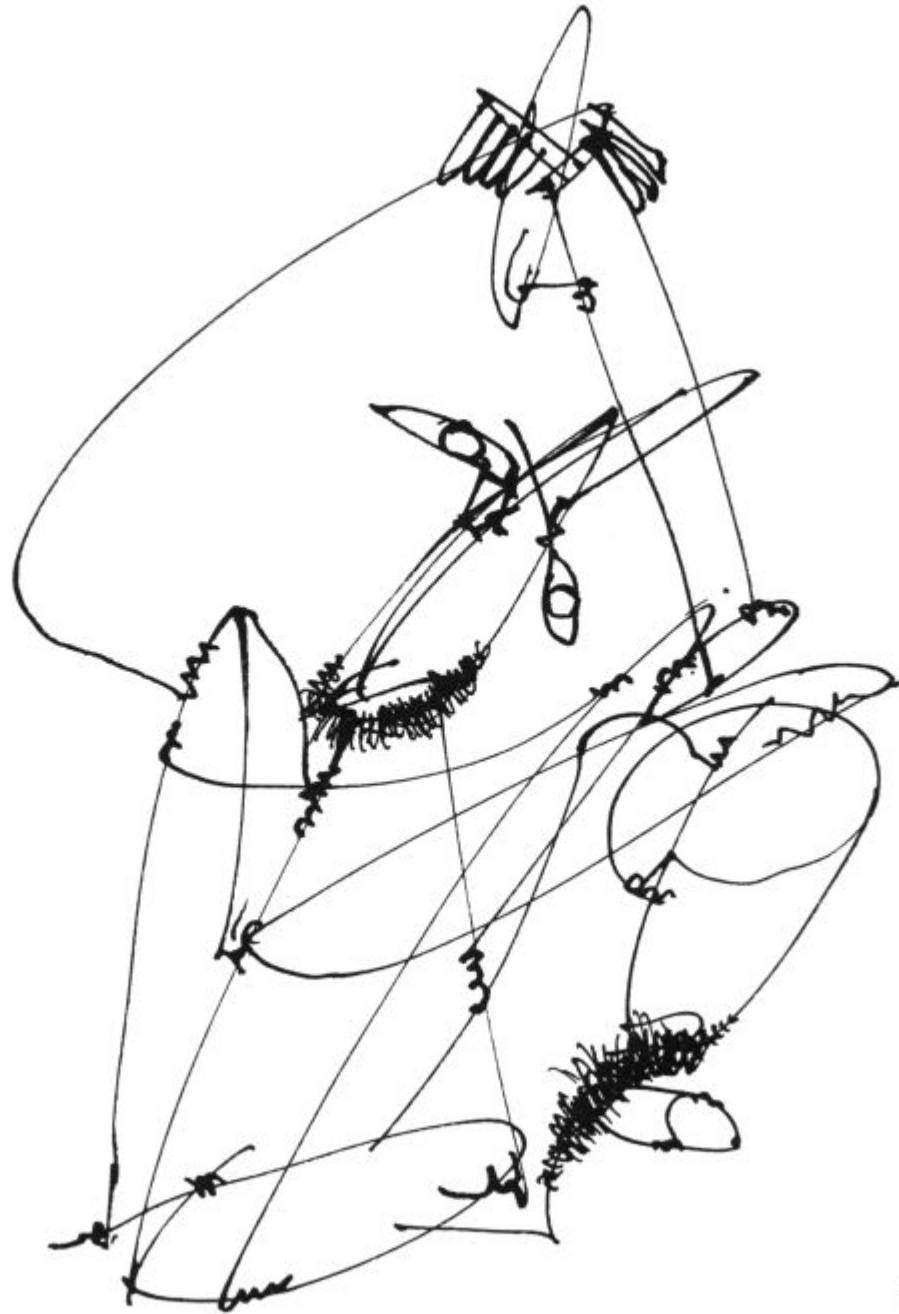
Osrednje poglavje, vsebinsko jedro dela, pa vsekakor predstavlja zgodovinska analiza človekovega gospodarjenja v teh gozdovih skozi stoletja. Ob množici podatkov imamo s to knjigo pred seboj zares analitičen pregled načinov gospodarjenja z gozdom, sečenj, gojitvenih ukrepov ter vseh občudovanja vrednih prizadevanj za trajno in zato torej že zgodaj tudi načrtno gospodarjenje z idrijskimi gozdovi.

Svojevrsten način transporta lesa po vodni poti (ta način so ukinili 1926. leta), je tema naslednjega poglavja. V nadaljevanju pa je prikazan zgodovinski potek izgradnje cestnega omrežja. Tu je še poglavje o ujmah, naravnih nesrečah v gozdovih, ki tako surovo in nepričakovano podirajo tisto, kar se zdi tako trdno in skoraj večno.

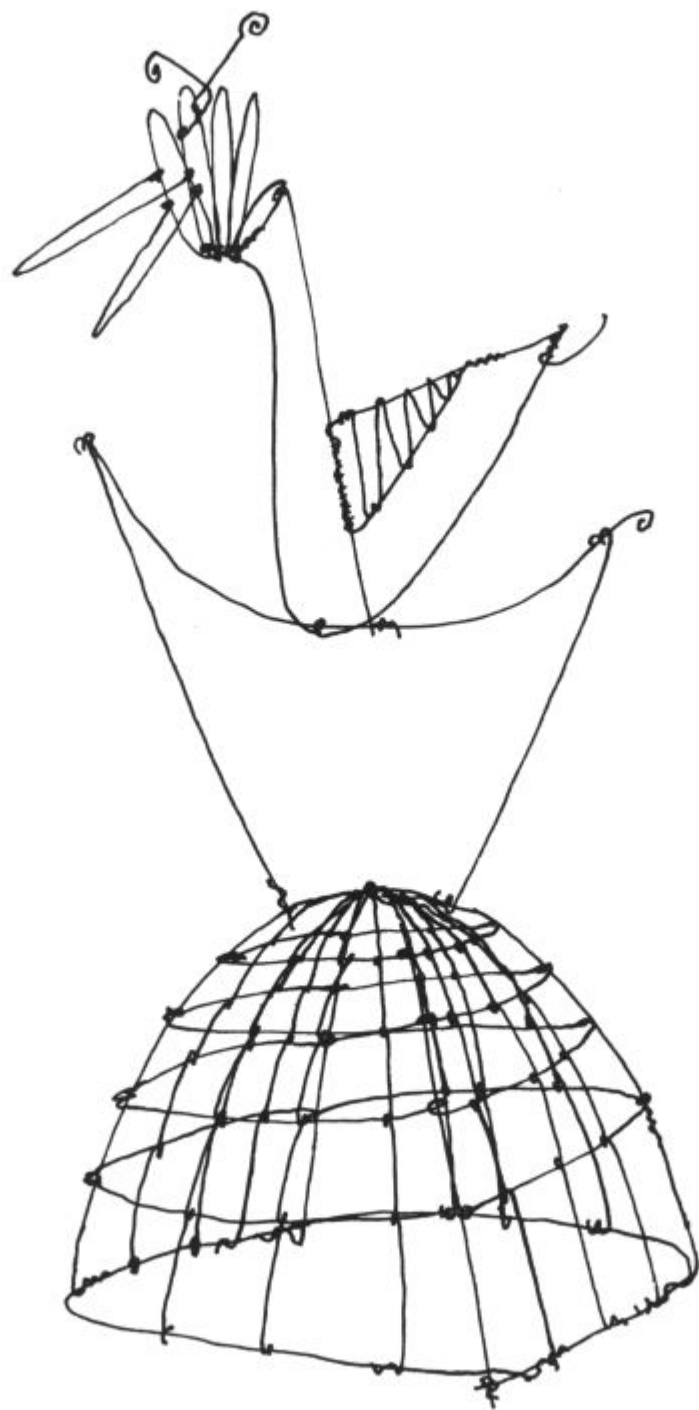
V osrčju teh gozdov je nekaj zanimivih naravnih in kulturno-zgodovinskih spomenikov. Avtor jih na kratko in na zanimiv način predstavi brašču. Tu sta še lov in ribolov, ki sta nekdanj spadala v pristojnost gozdarske službe.

V celoti je knjiga izčrpen, dovolj strokoven in dovolj poljuden opis idrijskega gozda. Iz mnogih različnih zgodovinskih virov zbran material bo dobrodošel prav vsakemu, ki bo kadarkoli hotel karkoli izvedeti o idrijskih gozdovih. Za domačine, ki poznajo te kraje in gozdove, je to še posebej zanimivo branje. Za gozdarje je knjiga izpolnjen dolg do vestnih gozdarjev v preteklosti in obveza za prihodnost.

Za vse pa je to delo vsekakor poglobljen pogled na preteklost, iz katere se lahko veliko naučimo tudi za bodočnost.

Phar 20

Phairo Po

PREDLOG PROGRAMA OB 500-LETNICI RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IN MESTA IDRIJE

Muzejsko društvo Idrija

500 LET IDRIJE

Predlog programa je bil pripravljen na dveh sejah posebne skupine Muzejskega društva Idrija, ki so jo sestavljali: dr. Franjo Kordiš, dr. Jože Čar, Tomaž Pavšič, Jurij Bavdaž, Vojko Božič, Lidija Kleindienst, Ivana Leskovec in Samo Bevk. Seji sta bili 6. novembra in 18. decembra 1986.

Med vsemi slovenskimi mesti Idrija predstavlja posebnost že po svojem nastanku. Njene svojevrstne značilnosti so se skozi poltisočletno zgodovino mimo rudarstva razvile in razširile še na druga področja človekovega udejstvovanja, ki spadajo v okviru znanosti in kulture.

Bližajoči se petstoletni jubilej prinaša zahtevo po primerni proslavitvi dogodka s kritičnim pogledom, ki naj bi znova odkril in ovrednotil najvidnejše prvine in dosežke idrijskega človeka vse od davne preteklosti do naših dni. Hkrati naj bi ob smiselno načrtovani dejavnosti omogočili ustvarjalno sprostitve vseh domačih zmogljivosti, seveda predvsem na tistih področjih, ki so za Idrijo pomembna in za katere imamo strokovnjake v domačem okolju. To naj bi bila priložnost za dopolnitev in uresničitev tudi že obstoječih načrtov in projektov, kar naj bi – kolikor je v določenem času največ možno – omogočilo, da bi naša naravna, zgodovinska in kulturna dediščina dobila mesto in izgled, ki ji gresta.

Idrijski jubilej, katerega proslavljanje se je pravzaprav že začelo in katerega zaključne slovesnosti bodo leta 1990, mora – vsaj po svojih glavnih manifestacijah – odjekniti v vsem slovenskem prostoru. V naslednjem so zbrani predlogi za osnutek PROGRAMA ZA PROSLAVLJANJE 500-LETNICE IDRIJE.

KULTURNE AKTIVNOSTI IN PRIREDITVE

Ker bo osnovni moto praznovanja obletnice ustvarjalnost idrijskega človeka skozi stoletja, morajo biti tudi kulturne aktivnosti usmerjene predvsem v predstavitev kulturnoumetniške kreativnosti v Idriji nekoč in danes.

Celotno kulturno udejstvovanje v času proslav 500-letnice naj bi se odvijalo v sledečih oblikah:

I. Predavanja, glasbena, gledališka in filmska umetnost

MUZEJSKI VEČERI – POGLEDI NA UMETNOST – VEČERI Z GLASBO – GLEDALIŠKI ABONMA – FILMSKI ABONMA.

Pri tem je treba upoštevati ustvarjalce sedanjih generacij, kot so:

Literarni ustvarjalci: ANDREJ LUTMAN, JOŽEK ŠTUCIN, JOŽE JANEŽ, JOŽE FELC, VINKO CUDERMAN.

Glasbeni ustvarjalci; društva:

MAKS PIRNIK, ALDO KUMAR, IVAN RIJAVEC, CVETO KOBAL, IDRIJSKA GODBA NA PIHALA.

Gledališki igralci; društva:

SILVIJ KOBAL, SILVIJ BOŽIČ, MIRA LAMPE-VUJIČIČ, DRAMATIČNO DRUŠTVO IDRIJA.

Druga društva:

FILMSKO DRUŠTVO MERKUR, KUD NAPREJ

Za vsako od naštetih aktivnosti bo potrebno pripraviti programe po sezonah (1987/88 do 1990/91), vanje pa vgraditi idrijske vsebine. Določiti bo potrebno, katerim pomembnim ljudem oz. dogodkom bodo posvečeni posamezni večeri oz. abonmaji.

II. Razstave

- a) Retrospektivne razstave starejše generacije likovnih umetnikov, kakorkoli vezanih na Idrijo:
BOŽIDAR JAKAC, IVAN SELJAK-ČOPIČ, ALBIN VONČINA, FANČI GOSTIŠA, AVGUST ČERNIGOJ.

Razmisliti je potrebno o tem, ali bi v ta krog vključili tudi razstave nekaterih pomembnih slikarjev, ki so le krajši čas bivali v Idriji (Vaupotič, Špacapan). Ob Jakčevi in Čopičevi razstavi bi bilo potrebno pripraviti predstavitev v okviru Pogledov na umetnost.

- b) Aktualne razstave del mlajše generacije likovnih umetnikov:
RAFKO TERPIN, RUDI SKOČIR, JURE PFEIFER, RAFAEL PODOBNIK (fotografija)

III. Za jubilejno 1990. leto bomo izbrali najkvalitetnejše prireditve oz. predstavitve, npr.:

- Plenum kulturnih delavcev OF slovenskega naroda
- Centralna proslava na preurejenem grajskem dvorišču, katere program je potrebno še določiti
- Retrospektivna razstava del Božidarja Jakca
- Večja glasbena prireditev (kantata A. Kumarja z idrijsko vsebino)
- Izdaja jubilejne znamke s spominsko kuverto in priložnostnim žigom.

Pomembno je, da dočakajo jubilejno leto idrijske matične kulturne ustanove z urejenimi prostorskimi pogoji (MUZEJ, KNJIŽNICA, PRVA SLOVENSKA GLEDALIŠKA STAVBA, RUDNIŠKA DVORANA).

PROGRAM UREDITVE GRADU IN FUNKCIONALNA OPREDELITEV POSAMEZNIH DELOV

Leta 1972 je bil izdelan načrt sanacije gradu, ker so bili vsi prostori hudo okuženi s hišno gobo. Po načrtu sanacije je bilo potrebno vse nosilne lesene stropne zamenjati z železobetonskimi ploščami in hkrati obnoviti vse prostore. Po načrtu naj bi grad postopoma prenovili v stanje iz leta 1770. Pri idejni zasnovi načrta gradu so sodelovali: Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica, inž. arh. Simčič, statik inž. Ribnikar in umetnostni zgodovinar dr. Šumi.

Doslej je bilo saniranih okrog 80 % okuženih površin (razen stropov in tal v delu Glasbene šole). Dokončno je skorajda urejena severna stran gradu (pritličje, prvo in drugo nadstropje ter podstrešje brez obeh stolpov; podstrešje nasploh nudi veliko možnosti za nove ideje) in polovica zahodne strani (upravne pisarne Mestnega muzeja).

I. Grajski prostori naj bi bili v bodoče zasedeni takole:

a) PRITLIČJE:

Severna stran (proti realki):

- kurilnica, ki je urejena;
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, oddelek Idrija (predvideva se širitev v nekdanje hišnikovo stanovanje);

Vzhodna stran (proti mestu):

- Prostor v stolpu, kjer je danes sedež društva Naprej; prostor je toliko vlažen, da je po študiji arh. Kodra za predvideni bife neuporaben;

Južna stran (nad Nikavo):

- Skladišče za lapidarij. Sedaj majhno stanovanje;
- Velik prostor je že sedaj glavni muzejski depojski prostor;
- Dva velika prostora rezervirana za restavracijo;

Zahodna stran (proti vrtcu):

- Pomožni prostori restavracije in vsi sanitarni prostori (za grad je možna ureditev kanalizacije le na tem mestu – druge rešitve so težje in zelo drage);

- Prostor za skladišče gradbenega materiala;
- Restavratorska delavnica za obdelavo muzejskega gradiva;

b) NADPRITLIČJE:

- Pihalna godba, ki že sedaj zaseda ta prostor;

c) PRVO NADSTROPJE:

Severna stran:

- Mineraloška in geološka zbirka (do aprila 1987 bo gradbeno urejena brez tlaka). Tukaj bo tudi urejen prostor za predavanje z diaprojekcijo;

Vzhodna in južna stran:

- Zbirka iz zgodovine rudnika in mesta (prostori za centralno in najpomembnejšo muzejsko postavitev);

Zahodna stran:

- Pisarne Mestnega muzeja;

d) DRUGO NADSTROPJE:

Severna stran:

- Razstava čipk. Zbirka bo postavljena aprila 1987;

Vzhodna stran:

- Sobe znamenitih rojakov (Bevk, Bebler, Pirnat . . .). Zraven zaseda veliko stanovanje privatnik – delavec RPC Idrija – enota Tiskarna – NUJNA JE PRESELITEV. V teh prostorih se predvideva poleg razširitve odd. NOB še likovna zbirka;

Južna stran:

- Oddelek NOB;
- Občasne muzejske razstave (to bo možno po izselitvi Glasbene šole);

Zahodna strani:

- Glasbena šola;
- Varnost (2 delavca)
- Soba v stolpu rezervirana za etnologijo;

e) PODSTREŠJE:

Celotno podstrešje nudi velike možnosti za nove ideje, v tem trenutku lahko služi podstrešje tudi kot depojski prostor. Po normativih za muzejsko dejavnost depojski prostori predvidoma zasedajo 1/3 do 1/2 razstavnih prostorov.

II. Srednjeročni predlog ureditve (do 1990)

1. Ureditev grajskega dvorišča za kulturne in druge prireditve (potrebna je odstranitev rudniških strojev). Ta prostor naj bi služil za osrednjo prireditev ob 500-letnici rudnika in mesta.
2. Ureditev restavracije.
3. Odprtje arkad v 1. in 2. nadstropju (vzhodna in južna stran proti dvorišču). Ureditev balkona na severni dvoriščni strani.

4. Ureditev prostorov in postavitve centralne muzejske razstave o 500-letni zgodovini Rudnika živega srebra in mesta Idrije.

III. **Kratkoročni program ureditve (do konca 1987)**

1. Postavitev čipkarskega oddelka.
2. Dokončanje prostorov za mineraloško in geološko zbirko.
3. Ureditev prostorov za Beblerjevo sobo (1987 – 80-letnica rojstva).

PROGRAM MUZEJSIH RAZSTAV

I. **»Pet stoletij Rudnika živega srebra in mesta Idrije«**

Najpomembnejša in hkrati najbolj reprezentativna kompleksna zgodovinska razstava. Ta razstava zajema celotno predstavitev rudnika, mesta in njegovih prebivalcev z vseh vidikov – tehnološko tehničnega, gospodarskega, znanstvenega, političnega, socialnega in kulturnega vidika. Sem je vključeno delo in delovanje pomembnih Idrijčanov v času, v katerem so živeli.

V to delo so vključeni s študijami vsi muzejski strokovni delavci, v še večji meri pa naši zunanji sodelavci. Prostori so predvideni v 1. nadstropju idrijskega gradu, razstava naj bi bila gotova do jubilejnega leta 1990.

II. **»Stratigrafsko-litološka in mineraloško-rudna zbirka«**

Uvodni del v zgoraj omenjeno razstavo (pod zap. št.1) je geološka zbirka, ki je bila v idrijskem muzeju že postavljena, vendar je zaradi neurejenih prostorov trenutno deponirana.

Zbirka bo postavljena na tak način, da bodo v njej našli neoporečne znanstvene odgovore številni domači in tuji strokovnjaki, ki jih to področje zanima.

III. **»Idrijska čipka«**

Reprezentativna razstava o idrijskih čipkah bo predstavila zgodovinski razvoj tega umetniškega izdelka in najlepše izdelke od prvih znanih začetkov do danes. Razstava bo dokončana leta 1987.

IV. **»Predstavitve posameznih znamenitih idrijskih rojakov«**

V letu 1987 je ob 80-letnici rojstva našega rojaka in častnega občana v programu postavitve razstave o življenju in delu dr. Aleša Beblerja. Osnovo razstave bo tvorila njegova zapuščina, ki jo muzeju postopoma oddaja njegova žena Vera Bebler.

Tu so mišljene tudi druge predstavitve, npr. Pirnat itd. . . .

V. **»Življenje idrijskega rudarja« – v idrijski rudarski hiši**

Ta razstava bo postavljena v obnovljeni idrijski rudarski hiši (dela na njeni obnovi trenutno potekajo v okviru Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica) in bo prikazala življenjsko okolje in življenje idrijskega rudarja. Material za to zbirko je skoraj v celoti že zbran, del gradiva je trenutno razstavljen v idrijskem muzeju.

VI. **»Spominski muzej Franceta Bevka« – v Bevkovi domačiji v Zakojci**

Leto 1990 sovпада tudi s 100-letnico rojstva pisatelja in političnega delavca ter našega rojaka Franceta Bevka. Obnova njegove hiše v Zakojci, kjer je preživel svojo mladost, vodi Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice, vendar bo notranja ureditev delo etnologa (in delno slavista) idrijskega muzeja. Delo na tem področju že poteka.

VII. **»Razstavna dejavnost idrijske galerije«**

Ta dejavnost, katere nosilec bo Mestni muzej Idrija, je predvidena v programu kulturnih prireditev.

VIII. **»Priložnostne razstave privatnih zbiralcev«**

V ta okvir spadajo predvsem priložnostne občasne razstave v organizaciji Muzejskega društva Idrija.

IX. **»Razvoj delavskega gibanja, NOB in povojnega razvoja«**

Ta razstava je predvidena v prostorih oddelka NOB v idrijskem gradu.

ZALOŽNIŠKA IN PUBLICISTIČNA DEJAVNOST

I. **Že izšlo v letu 1986:**

1. *Dr. Franjo Kordiš: Idrijski gozdovi skozi stoletja, Idrija 1986.*
Knjiga je izšla v nakladi 800 izvodov. Finansiralo jo je Slovensko gozdno gospodarstvo in nekatera druga podjetja in ustanove v Idriji. Tiskarski stroški so znašali 2.200.000 din.
2. *Zbornik Idrijski razgledi (XXIX.–XXXI, 1984–1986), Idrija 1986.*
Zbornik je izdal Mestni muzej, finansirali pa so ga tovarna Kolektor, Kulturna in Raziskovalna skupnost Idrija. Zbornik je izšel v nakladi 1143 izvodov, tiskarski stroški pa so znašali 3.200.400 din.

II. **V letu 1987 izidejo:**

1. *Janez Kavčič: Prva slovenska realka 1901–1926.*
Opravljeni so tudi že prvi razgovori v zvezi s finansiranjem; kaže, da večjih problemov ne bo.

2. Zbornik Idrijski razgledi.

V letu 1987 naj bi predvidoma izšli dve številki, prva maja ali junija in druga konec leta. Zagotavljati je potrebno redno izhajanje tudi v prihodnjih letih.

II. Po letu 1987 se predvidevajo naslednje izdaje (predlogi so napisani po naključnem vrstnem redu).

a) Strokovna dela

1. Dr. Jože Pfeifer: Zgodovina medicine v Idriji
2. Dr. Marija Verbič: Idrijski rudnik živega srebra (objava disertacije)
3. Ivana Leskovec: Etnološka topografija občine Idrija
4. Slavica Pavlič – Janez Kavčič: Zgodovina šolstva v Idriji
5. Jurij Bavdaž: Idrijska čipka
6. Tomaž Pavšič: Literarnozgodovinska pot po idrijski občini
7. Zbornik: Tehnološki razvoj RŽS s popolno bibliografijo (urednik dr. Jože Čar)
8. Dr. Darinka Soban: Korespondenca Scopolija in Lineja
9. Partizanska bolnišnica »Pavla« (zbornik ali en avtor)
10. Anica Štucin: Severnoprimorsko okrožje
11. Branko Korošec: Idrijska kartografska šola v 18. stoletju.

b) Lepaslovna dela (proza in poezija)

1. Dr. Jože Felc: Preroki (roman o Idriji med obema vojnama)
2. Pesniška zbirka (Lutman, Štucin, Janež, Pajer itd.)

c) Vodniki, turistične publikacije, reprezentativna monografija:

1. Kulturnozgodovinski spomeniki v občini Idrija (reprezentativna monografija – podobna knjigi Zakladi Slovenije)
2. Vodniki, prospekti
 - Vodnik po tehniških spomenikih (Kamšt, strojnica jaška Inzaghi, rudniški stroji, Šelstev-Antonijev rov, jašek Borba, Špirekova peč, Klavže na Idrijci, Belci in Kanomljici)
 - Vodnik Mestnega muzeja Idrija
 - Prospekt občine Idrija

d) Redne publikacije, periodika, razne revije itd.:

1. Redno izhajanje Idrijskih razgledov
- d) Redne publikacije, periodika, razne revije itd.:
1. Redno izhajanje Idrijskih razgledov
2. Proteus (Izdaja prirodoslovno društvo Slovenije). Ena številka bo po zagodovilu urednika leta 1990 posvečena Idriji.
3. Primorska srečanja. Predlagali bomo uredništvu, da bo ena številka v letu 1990 posvečena Idriji.
4. Ob posameznih posvetovanjih, ki bodo v Idriji, lahko izidejo Zborniki razprav ali pa so razprave objavljene v njihovih rednih publikacijah:
 - za primer: Zborovanje Geološkega društva Slovenije.

e) Likovne in druge podobne izdaje:

1. Rafael Terpin: Grafična mapa stare Idrije.

IV. Ponatisi:

1. Lado Božič: Naš idrijski kot
2. Divje jezero
3. Arko: Zgodovina Idrije
4. S. Majnik: Slovarček idrijskih besed.

Seznam naslovov je dokaj obsežen, zato je tudi realizacija tega projekta predvidena v daljšem časovnem razdobju (tudi po letu 1990), vsekakor pa bi morali v enem letu realizirati vsaj dve do tri dela. Največ naslovov pa naj bi izšlo v letu 1990.

PROGRAM S PODROČJA SPOMENIŠKEGA VARSTVA

Kulturni in zgodovinski spomeniki so lahko tehniški, zgodovinski, arheološki, umetnostni in arhitektonski, urbanistični in etnološki. Naravne znamenitosti pa so posamezni regijski parki, krajinski parki, naravni rezervati, naravni spomeniki, spomeniki oblikovane narave ter ogrožene rastlinske in živalske vrste. V nadaljnjem so naštetih nekateri spomeniki naše naravne in kulturne dediščine, ki spadajo v okvir tega programa.

I. Tehniški spomeniki

- Kamšt
- Strojnica jaška Inzaghi
- Rudniški stroji (trenutno na grajskem dvorišču)
- Šelstev (Antonijev rov)
- Jašek Borba
- Špirekova peč
- Klavže na Belci, Idrijci in Kanomljici

Do 500-letnice je potrebno zaradi preureditve grajskega dvorišča preseliti stroje na teren med jaškom Borbo in Kosovo hišo. Predel je bil že pred leti rezerviran za muzejsko uporabo. Do leta 1990 naj se na območje jaška Borba preseli tudi Špirekova peč. Ustrezno je potrebno prezentirati strojnico Inzaghija, pripraviti vsebinski program za Šelstev (Antonijev rov), obnoviti Kamšt ter zaustaviti propadanje klavž (predvsem Kanomeljskih in Idrijskih) ter ustrezno prezentirati klavže na Belci, kjer se že vrsto let vrstijo spomeniškovarstvena dela.

II. Etnološki spomeniki

- Rudarska hiša v Idriji
- Sanacija dela na objektu se izvajajo že od leta 1986. Urediti je potrebno tudi okolje hiše, v notranjosti pa prezentirati že deponirano zbirko o življenju idrijskega rudarja. Eno nadstropje pa se rezervira za kasnejšo stalno etnološko zbirko o načinu življenja in kulturni podobi na Idrijskem.

– Bevkova domačija v Zakojci

Potrebno bo sanirati že odkupljeno Bevkovo domačijo (dela se začnejo v letu 1987) in urediti v njeni notranjosti spominski muzej Franceta Bevka (etnološka in literarna predstavitev) ter urediti neposredno okolico.

III. Naravne znamenitosti

Potrebno je izdelati kompletno naravovarstveno inventarizacijo občine Idrija.

– Divje jezero (muzej v naravi)

Nadaljevati z vzdrževalnimi deli in skrbeti za ustrezno prezentacijo Divjega jezera, ter le-tega vključiti v POT IDRIJSKIH NARAVOSLOVCEV, ki jo je potrebno še urediti. Raztezala bi se ob Kamšti v Mejci, po Rakah in se zaključila z Divjim jezerom.

– Pragozd Bukov vrh

– Dve vrtači z inverzijo na Poslušanju

– Zgornji del reke Idrijce in Belce

Program revitalizacije starega mestnega jedra Idrije pa naj upošteva vsa druga področja spomeniškega varstva – umetnostna, arhitektonska in urbanistična dediščina.

PROGRAM OBELEŽEVANJA POMEMBNIH OSEBNOSTI, USTANOV IN DEJAVNOSTI TER DOGODKOV

I. Nekje v središču mesta bi morali postaviti večji, centralni spomenik, ki naj bi simboliziral:

– 500-letnico odkritja živega srebra

– 500-letnico rudarjenja v Idriji

– idrijskega rudarja

– pomen rudnika za Idrijo in svet skozi 500-letno zgodovino

– strokovni in znanstveni pomen

Morda bi bilo najprimerneje postaviti spomenik idrijskemu »Škafarju«, ki že predstavlja vsebinsko dovolj izčiščen simbol Idrije.

RAFAEL BIZJAK

PROGRAM PRENOVE MESTNEGA JEDRA IDRIJE

SPLOŠNO

Če hočemo pristopiti k tako kompleksnemu problemu, kot je prenova mestnega jedra, morajo delo in aktivnosti potekati strokovno in sistematično od raziskav – analiz preko vrednotenja, kriterijev do projekta prenove in izvedbe.

II. Predlagamo, da poimenujemo park v središču Idrije – »Park idrijskih rojakov« (predlog).

V park naj bi postavili doprsna obeležja različnim pomembnim Idrijčanom ali ljudem, ki so delali in živeli v Idriji. V park bi postavili toliko kipov, kolikor bi bilo iz prostorskih in estetskih vidikov smiselno. O tem bi morali odločati arhitekti.

– Obeležja zaslužijo vsaj naslednji pomembni možje:

A. Steinberg, J. A. Scopoli, B. Hacquet, M. V. Lipold, J. Mrak, H. Freyer, N. Pirnat, Z. Prelovec, F. Bevk.

III. Potrebno bo še pripraviti seznam ustanov in dejavnosti ter pomembnih dogodkov, ki zaslužijo, da jih na kakršenkoli način obeležimo.

Prav tako je potrebno pripraviti kombinacijo odkrivanja posameznih obeležij s predavanji v okviru Muzejskih večerov in tudi drugih prireditev (npr. tako imenovani dnevi – dan škofa Wolfa, dan prve slovenske realke ipd.).

FINANSIRANJE PROGRAMA PRIREDITEV IN AKCIJ OB 500-LETNICI RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IN IDRIJE

Finansiranje pretežnega dela aktivnosti naj bi potekalo po ustaljenih načinih. Vendar bo potrebno celotni program prireditev finančno ovrednotiti.

Predlagamo ustanovitev posebnega sklada za praznovanje 500-letnice Idrije, kamor bi se stekala sredstva organizirano in kontinuirano.

Možni viri:

– odstotek iz dohodka gospodarskih OZD

– odstotek od programov SIS (gospodarskih in negospodarskih)

– prispevki občanov in Idrijčanov po domovini in tujini

– lastni prihodki organizacijskega odbora od prodaje značk, znamk, založenih publikacij ipd.

– proračun občine

– občinski oz. krajevni samoprispevek.

Iz tega sklada naj bi se financirale tiste aktivnosti, za katere je taka oblika ugodnejša od sponzorstva.

Mesto je kot živ organizem, nenehno v spreminjanju, v procesu zasnove, načrtovanja, izvedbe, vzdrževanja, prenove, rušitve in novogradnje. Prav takšen cikel ima tudi posamezen objekt, zato lahko trdimo, da je mesto hiša v velikem merilu in hiša – mesto v malem. Ekonomsko neupravičene in asocialne stavbe postopoma izumirajo, druge se transformirajo, tretje se rojevajo, ker so pogojene z novimi pogoji in načinom življenja. Da pa bi dosegli mesto s humano vsebino, ni dovolj samo znanje inženirja, ampak je potrebna tudi nadarjenost umetnika.

Pogosto prihaja pri vrednotenju nekega prostora ali posamezne arhitekture do prevrednotenja ali razvrednotenja, ker ne upoštevamo enakovrednosti in medsebojnih vplivov štirih osnovnih kriterijev za vrednotenje:

1. LIKOVNI
2. TEHNIČNI
3. VSEBINSKI
4. HISTORIČNI

Pojavlja pa se še EKONOMSKI kriterij, ki prepogosto prevlada nad ostalimi.

Potek dela, ki ga predlagamo, je naslednji:

1. izbor predela obdelave
2. stopnja in nivoji obdelave
3. programski cilji.

DEFINICIJA PREDELA

Območje prenove naj zajema staro mestno jedro centra Idrije med mostom pri gostilni Soča, ki predstavlja VHODNA VRATA do vznožja grajskega hriba z gradom kot DOMINANTO. Prenova naj sledi poti ARHITEKTURNEGA SPREHODA in doživljanja po javnem prostoru ulic in trgov.

1. Krožna pot
2. Prečna pot

1. Krožna pot poteka od omenjenih vrat preko Trga M. Tita, mimo stare osnovne šole, čez most pod gradom in po Kosovelovi ulici mimo Antonijevega rova do gostilne Soča.

2. Prečna pot pa poteka s trga M. Tita preko stopnišča med zelenjavo in drogerijo ter ploščadjo »Piazzete« skozi pasažo Magazina na Stari trg z lipami in vodnjakom.

Predlagamo, da bi bil javni prostor tudi edino merilo in vodilo za načrtovanje prenove.

NIVOJI DELA

Pri prenovi bi zajeli območje z urbanega nivoja (območje mestnega jedra) in nivoja hiše kot posamezne arhitekture.

ETAPNOST DELA

I. FAZA – ANALIZE

URBANI NIVO

- Inventarizacija izrabe površin po etažah
- Inventarizacija po tipologiji stavb
- Spomeniškovarstvena inventarizacija
- Inventarizacija infrastrukture, prometa
- Zunanja ureditev
- Lastništvo
- Parcelacija
- Analiza ulic in trgov (morfološka analiza)

NIVO HIŠE

- Posnetek obstoječega stanja na topografske kartone z elementi (ohranjenost, konstrukcije, materiali, vlažnost, namembnost . . .).
- Sondiranje fasad

OBDELAVA

- Načrti v merilu 1:500, 1:100 (tlorisi, prerezi, fasade, fasadni nizi, aksonometrije)
- Fotografije ambientov
- Izdelava makete

II. FAZA – VREDNOTENJE IN KRITERIJI

1. LIKOVNO-ESTETSKI
2. MATERIALNO-TEHNIČNI
3. VSEBINSKO-FUNKCIONALNI
4. ZGODOVINSKO-SIMBOLNI

Medsebojni vplivi in enakovrednost kriterijev

- Opredelitev izhodišč za prenovo mestnega jedra in posameznih zgradb.

OBDELAVA

- Tekstualno
- Idejne skice
- Fotomontaže

III. FAZA – IDEJNO NAČRTOVANJE

- Pripraviti arhitekturno oblikovalska navodila za novogradnjo in prenovo

NOVOGRADNJA

- a) oblikovanje stavbnih teles, strešin
- b) oblikovanje detajlov
- c) gradiva in konstrukcije
- d) barvitost

PRENOVA

- a) ohranitev značilnosti arhitekturne zasnove
- b) izboljšanje bivalnih pogojev kot edini smoter prenove
- c) spomeniškovarstvena merila pri zaščitenih objektih in ambientih

OBDELAVA

- Tekstualno
- Načrti v merilu 1:500, 1:100 (tlorisi, prerezi, fasade, fasadni nizi, aksonometrije)
- Barvne študije
- Fotomontaže
- Ambientalne skice
- Maketa

IV. FAZA – RAZGRNITEV NAČRTA PRENOVE, JAVNE RAZPRAVE, USKLAJEVANJA, SPREJEM

V. FAZA – IZDELAVA PROJEKTOV PGD, PZI

VI. FAZA – IZVAJANJE

PRAVNO UREJANJE

1. SO, SSS, KS sprejmejo sklep, da urbanistična zasnova mesta vsebuje tudi prenovu mestnega jedra.
2. Strokovne službe, ki razpolagajo in upravljajo z objekti in prostorom, rešujejo:
 - a) pravnolastninske odnose
 - b) konkretne programe in možne dejavnosti
 - c) omogočiti nemoteno projektiranje in izvajanje.
3. Izdelati pravilnik načrta prenove (ki ga mora sprjeti občinska skupščina) za določanje:
 - postopkov prenove
 - izvajalca prenove

- pravice in dolžnosti uporabnikov prostora
- ureja in določa izdelavo študij in izvedbenih načrtov.

INTERDISCIPLINARNOST

Pri takšnem posegu kot je prenova mestnega jedra, je potrebna v fazi analiz in načrtovanja strokovna konzultacija in sodelovanje z:

- Zavodom za spomeniško varstvo (priporočila, omejitve, kriteriji za načrtovanje)
- Umetnostnim zgodovinarjem
- Etnologom

Pri nalogi prenove mestnega jedra Idrije se moramo zavedati, da rešitve, kot so samo zunanja ureditev in obnovitev fasad, ne bodo rešile problema propadanja mestnega tkiva in bodo kratkoročne – drage rešitve. Zato predlagamo, da se vitalne zadeve rešujejo na nivoju mesta, vsako stavbo pa ovrednotimo in ji določimo primeren poseg (glede na ohranjenost, vrednost, lastništvo . . .).

Handwritten signature or text, possibly "Haiter 20"

Joško Bavcon , Tone Wraber: **Flora okolice Franje**
Milica Kacin-Wohinz: **Primorska med obema vojnama**
Pavla Jerina-Lah: **Sprejemanje ranjencev v partizansko bolnišnico Pavlo**
Rafael Podobnik: **Zaganjalke**
Jakob Martini, Jože Čar, Uroš Bajželj: **Idrijski rudnik danes**
Tomaž Pavšič: **Idrija med Primorsko in Kranjsko**
Ivana Leskovec: **Ljudsko zdravilstvo na Vojskarski planoti**
Jože Čar: **Zgodba o idrijskem smetišču**
Več avtorjev: **Arhitektonska ureditev brežin Idrijce**
Okrogla miza: **HE Trebuša**
Franjo Kordiš: **Pomen pragozda v idrijskem gozdnem prostoru**
Več avtorjev: **Krajinski park zgornje Idrijce**
Tomaž Pavšič: **Kateri idrijski grb je pravi?**
Literatura:
Andrej Lutman
Likovna priloga:
Rafael Terpin

Opomba: Naslovi so delovni

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

-
- Samo Bevk**, zgodovinar, kustos za novejšo zgodovino Mestnega muzeja Idrija
Rafael Bizjak, arhitekt, Razvojno projektivni center – TOZD Atelje za projektiranje Idrija
dr. Jože Čar, geolog, strokovni vodja Raziskovalne enote pri Rudniku živega srebra Idrija
dr. Jože Felc, nevropsihiater in pisatelj, predstojnik Psihiatrične bolnišnice Idrija
Slavoljub Ferjančič, nekdanji realčan, inženir kemije v pokoju, Novo mesto
Janez Kavčič, zgodovinar, Srednja šola Jurija Vege Idrija
dr. Matjaž Kmecl, profesor literarne zgodovine in pisatelj, član predsedstva CK ZKS, Ljubljana
Stanko Majnik, upokojeni rudniški uradnik, Idrija
Tomaž Pavšič, slavist, kustos-dokumentarist Mestnega muzeja Idrija
Hedvika Petrič, arhitektka, Razvojno projektivni center – TOZD Atelje za projektiranje Idrija
Jurij Pfeifer, akademski slikar, Idrija
Ignacij Pišlar, dipl. ing. gozdarstva, Soško gozdno gospodarstvo, Idrija
Anica Štucin, zgodovinarica, Cerklje
Jelko Vončina, dipl. ing. gozdarstva, Soško gozdno gospodarstvo, Idrija

Uredniške pripombe	3
Muzejski večeri 1986 – 1987	5
* * *	
Prva slovenska realka 1901 – 1926	6
Janez Kavčič O pomenu realke in realčanih	7
Matjaž Kmecl Slavnostni govor ob odkritju spominske plošče prvi slovenski realki	13
Slavoljub Ferjančič Nagovor nekdanjega realčana	15
Ana Štucin Prvi meseci po kapitulaciji Italije na Cerkljanskem	17
Hedvika Petrič Celostna grafična podoba Idrije	31
Krajinski park zgornje Idrije in Idrijske klavže	44
Samo Bevk Kdo nam je uničil Idrijske klavže!?	45
Jože Čar Krajinski park zgornje Idrije in novi betonski jez ali če glava ne ve, kaj delajo roke	54
Tomaž Pavšič O grbu v idrijskem gradu	59
Stanko Majnik Idrijske kmetije	63
* * *	
Jože Felc Šembilija	69
Utemeljitev Pirnatove nagrade	73
Iz ocen knjige dr. Jožeta Felca Rimska cesta	74
* * *	
Ekologija	75
Jože Čar Predlogi Koordinacijskega odbora za varstvo okolja in zraka pri predsedstvu OK SZDL Izvršnemu svetu in Skupščini občine Idrija za izboljšanje ekoloških razmer v občini	76
Samo Bevk Nekaj podatkov o posledicah izgradnje sistema HE Trebuša	79

In memoriam	82
Dr. Franja Bojc-Bidovec (26.11.1913 – 26.11.1985)	83
Dr. Viktor Volčjak (15.9.1913 – 8.1.1987)	85
Jelko Vončina	* * *
Gozdni rezervati Slovenije	
Pragozd Bukov vrh	87
Ignacij Pišlar	
Izšla je knjiga dr. Franja Kordiša	
»Idrijski gozdovi skozi stoletja«	89
Predlog programa ob 500-letnici rudnika živega srebra in mesta Idrija	92
Muzejsko društvo Idrija	
500 let Idrije	92
Rafael Bizjak	
Program prenove mestnega jedra Idrije	96

* * *

Likovne priloge so delo Jurija Pfeiferja.

**OBIŠČITE OBJEKTE MESTNEGA MUZEJA IDRİJA
SPOZNALI BOSTE 500 LETNO ZGODOVINO
RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IN IDRİJE TER
NAJZNAMENITEJŠE SPOMENIKE
NARODNOOSVOBODILNE BORBE**

* * *

Mestni muzej v starem rudniškem gradu Gewerkeneg v Idriji
Idrijska »Kamšt« – črpalka iz leta 1790
»Klavže« na Idrijci, Belci in Kanomljici
»Divje jezero« pri Idriji – muzej v naravi
Partizanska tiskarna »Slovenija« na Vojskem
Muzej partizanske bolnišnice »Franja« v Cerknem
Partizanska bolnišnica »Franja« pri Cerknem

* * *

**Vse informacije dobite v Mestnem muzeju Idrija,
Prelovčeva 9, tel. (065) 71 135
in Muzeju partizanske bolnišnice »Franja« v Cerknem,
Bevkova ul. 12, tel. (065) 75 018**

KOLEKTOR p.o.

KOLEKTOR p.o.
65280 IDRIJA
VOJKOVA 10 p.p. 85
TELEFON: (065) 71 411
TELEX: 34336 TKI YU
JUGOSLAVIJA

PREDMET POSLOVANJA

Proizvodnja kolektorjev ter drsnih obročev, stikal za vgradnjo, bakrenih profilov in raznih delov za potrebe elektroindustrije.

NASTANEK IN RAZVOJ DELOVNE ORGANIZACIJE »KOLEKTOR« V IDRIJI

Idrija, rudarsko mesto s petstoletno tradicijo, je bila do nedavnega znana v svetu predvsem po rudniku živega srebra in morda še po znamenitih idrijskih čipkah. Potrebe po zaposlovanju delavcev, posebno žensk, pa tudi negotova prihodnost rudnika so narekovale občini ustanavljanje novih gospodarskih organizacij – in tako je leta 1963 ustanovljena Tovarna kolektorjev Idrija. Naš začetek je bil skromen: Iskra Kranj nam je odstopila tehnologijo izdelave kolektorjev za avtoelektriko, ki jih je dotlej za lastne potrebe izdelovala sama; prvi in skoraj edini kupec naših proizvodov pa je bila več let Iskra Nova Gorica, tako da je bila naša gospodarska rast odvisna predvsem od njenega razvoja.

Pomembno prelomnico v razvoju tovarne pomeni leto 1968, ko smo se odločili za vključitev v mednarodno gospodarstvo in med prvimi podjetji v Jugoslaviji sklenili pogodbo o skupnem vlaganju kapitala s tujim partnerjem. Povezali smo se z zahodnonemško firmo Kautt & Bux iz Stutgarta, eno največjih specializiranih tovarn za kolektorje v Evropi, kar nam je omogočilo razvoj novih tehnologij in širšo vključitev v mednarodno tržišče. Danes večji del proizvodov izvažamo, posebno če k direktnemu izvozu štejemo tiste izdelke, v katerih so vgrajeni naši kolektorji.

Potrebe po naših izdelkih se na tržišču stalno povečujejo. Proizvodnja raste in z njo raznovrstnost izdelkov. Pričeli smo s proizvodnjo šestih vrst kolektorjev, danes jih izdelujemo več sto – in kar je pomembnejše: pričeli smo z eno tehnologijo, iz leta v leto pa uvajamo nove tehnološke postopke, ki nam omogočajo proizvodnjo kolektorjev s takimi lastnostmi, kot jih zahtevajo sodobni porabniki. Naše vodilo je: ustreči vsem zahtevam in zadovoljiti slehernega naročnika. To pa je možno le, če sledimo tehnološkim inovacijam v svetu in če smo tudi sami vsak trenutek sposobni najti nove, ustrežnejše tehnološke rešitve. Izhodišča naše usmeritve so: znanje, prizadevnost vseh članov kolektiva in smiselne, na analizi trga sloneče investicije. Vzporedno z razvojem proizvodnih dejavnosti stalno izboljšujemo samoupravljanje: večina naših delavcev sodeluje v najrazličnejših oblikah pri snovanju poslovne politike, pri načrtovanju proizvodnje, pri razporejanju in delitvi dohodka. Posebno skrb posvečamo prehrani delavcev, letovanju na morju, stanovanjem, izobraževanju, informiranju, kulturi, športu in rekreaciji.

MESTNI MUZEJ IDRIJA, Prelovčeva 9, 65280 Idrija,
Tel. (065) 71 135

vam nudi po ugodnih cenah naslednje knjige in brošure ter starejše številke revije IDRIJSKI RAZGLEDI.

KNJIGE:

Dr. Fran Juriševič Partizansko gospodarstvo na Primorskem	1.000 din
Jože Krall Partizansko tiskarstvo na Slovenskem. Primorske tiskarne	1.000 din
Andrej Pagon-Ogarev Šebrelje skozi stoletja	1.000 din
Ivan Renko Vojkov vod	800 din
Stanko Petelin-Vojko Vojkova brigada	1.000 din
Partizanska bolnišnica Franja (ZBORNIK)	2.000 din
Ivanka Čadež Beračeva zgodba	940 din
Dr. Franjo Kordiš Idrijski gozdovi skozi stoletja	2.300 din

BROŠURE:

Lado Pohar Partizanski dnevnik	300 din
Partizanska saniteta na Primorskem	300 din
Partizanska saniteta v Sloveniji	300 din
Jože Krall Partizansko tiskarstvo v Slovenskem Primorju	300 din
Cerkno	300 din
Šebrelje	300 din
Prekomorci v NOV	300 din
Dr. Viktor Volčjak Partizanska bolnišnica Franja (mala brošura)	300 din
Dr. Viktor Volčjak Partizanska bolnišnica Franja (velika brošura)	600 din
Tadej Brate Klavže	300 din

Iskra

Iskra Rotomatika p.o.
Industrija rotacijskih sistemov
Spodnja Idrija

NAŠI CILJI NISO ŽELJE, TEMVEČ STVARNOST

V 21. stoletje vstopamo z uresničevanjem treh strateških ciljev razvojno usmerjenih v tržno, programsko in tehnološko preobrazbo. Dolgoletno vpetost v mednarodno delitev dela smo nadgradili z višjimi oblikami sodelovanja z vodilnimi sorodnimi svetovnimi proizvajalci. Uveljavili smo se na ameriškem tržišču, osvajamo tržišče Sovjetske Zveze in drugih držav. Programsko sproti sledimo razmeram na tržiščih in razvojnim trendom v svetu, pri čemer razvijamo nove materiale, izboljšujemo izkoristke in hkrati zmanjšujemo odstotek izdatkov v končnih izdelkih. S tehnološko preobrazbo izstopamo iz široke potrošnje v program profesionalne tehnike. Prvi korak v tej smeri smo že naredili, saj se intenzivno pripravljamo na proizvodnjo po tako imenovani »just in time« tehnologiji. Z njo odpravljamo medfazne zaloge, proizvodne poti in izdelke selimo iz ene v drugo proizvodno operacijo.

Z uresničitvijo treh strateških ciljev nameravamo leta 2000 izdelati 8 milijonov izdelkov letno, v primerjavi z letom 1980 za trikrat povečati produktivnost, na konvertibilna tržišča prodati za več kot 40 milijonov dolarjev vseh vrst elektromotorjev in drugih naprav, ki jih bo odlikovala popolna kakovost in zanesljivost.